

Zp. na *R* *XVII.*

Rukovět

K 4.

ŘÍMSKÝCH STAROŽITNOSTÍ

se stručnou

HISTORIÍ ŘÍMSKÉ LITERATURY,

Dle spisu dra. E. F. Bojesena a dra. J. Hoffy

zčeštيل

K. STEFAN.

V PRAZE.

Tiskem dra Edv. Grégra. — Nákladem vlastním.

1868.

534

7

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
FACULTY CESTOVNÉHO ŠTUDIU
KARLOVY VARY

Signatura U 1134

Invent. č. 201777

OBSAH.

Rímské starožitnosti.

Úvod.

§. 1. Co jsou římské starožitnosti a odkud jich poznáváme	1
§. 2. Jak se mají k politickému dějepisu	2

Jak veliká byla římská říše a která byla poloha a podoba města Říma.

§. 1. O velikosti římské říše	3
§. 2. Která byla poloha a podoba města Říma	3
§. 3. O tomtéž	4

Kterak vyvinulo se státní zřízení římské.

§. 1. O původu Říma	5
§. 2. Z doby království	5
§. 3. Od začátku republiky až po desítipány	6
§. 4. Od desítipánů až po zákon Liciniána	7
§. 5. Od zákona Liciniova až po Gracchy	7
§. 6. Od Gracchův až po válku spojeneckou	8
§. 7. Od války spojenecké až do zániku republiky	9

O obyvatelích římské říše.

§. 1. Kterak byli rozděleni	10
---------------------------------------	----

A) *Cives a civitas.*

§. 2. O povaze a podstatě občanského práva	10
§. 3. O tomtéž	10
§. 4. Jak veliká byla obec a kterak se šířila	11
§. 5. Kterak se občanství nabýlo nebo pozbylo	12
§. 6. Které byly třídy a oddíly mezi občany	12
§. 7. <i>Patricii a plebeii</i>	13
§. 8. <i>Patroni a clientes</i>	13
§. 9. Jak zřízeny byly staré <i>tribus a curiae</i>	14
§. 10. <i>Classes a centuriae</i>	14
§. 11. Kterak vypadaly pozdější <i>tribus</i>	15

§. 12. Ordines.	Str.
a) <i>ordo senatorius</i>	16
b) <i>ordo equestris</i>	16
§. 13. Nobiles a ignobiles	17
§. 14. Coloniae civium, municipia, praefecturae a jejich obyvatelé	18
a) <i>coloni</i>	18
b) <i>municipes</i>	19
c) <i>incolae praefectoriarum</i>	19
§. 15. Ingenui a libertini	19
B) Feregrini.	
§. 16. Socii a provinciales	19
§. 17. Latini	20
C) Servi.	
§. 18. Jaký byl stav otrokův	21
§. 19. O propuštěncích	21
O státní moci.	
§. 1. Kdo státní moc vykonával	22
A) Populus.	
§. 2. Comitia	23
§. 3. Comitia curiata	28
§. 4. Comitia centuriata	24
§. 5. Comitia tributa	24
§. 6. Co platilo o komitích	25
§. 7. O tomtéž	25
§. 8. O tomtéž	26
B) Senatus.	
§. 9. Které bylo působiště senátu	26
§. 10. Kterak si při rokování senátu počínáno	27
C) Magistratus.	
§. 11. Kterak magistrátstvo vzniklo	28
§. 12. O úřadech republiky. Která jest podstata a který stav jejich	29
§. 13. O tomtéž	30
§. 14. O moci úřadní a její mezich	30
§. 15. O konsulích, desítipánech, tribunech lidu s konsulskou mocí	31
§. 16. O praetorích	32
§. 17. O censořích	33
§. 18. O konsulských a plebejských aedilech	34
§. 19. O quaestorích	35
§. 20. O tribunech lidu	35
§. 21. O nižších úřadech	36
§. 22. O mimořádných magistrátech. <i>Dictator, Interrex, Praefectus urbi</i>	37
§. 23. O podřízených úřadnících	38

Str.
38

§. 24. O zřízencích k zvláštním výkonům	
D) Kterak vládlo se za císařův.	
§. 25. O císaři	38
§. 26. O správě za dávnějších císařův	39
§. 27. O správě za pozdějších císařův	39

O státní správě.

A) O věcech právních.

§. 1. Jak právo se dělí	40
§. 2. Kterak právo vzniklo	40
§. 3. Z kterých pramenů plynula práva za doby císařův	41
§. 4. <i>Iudicia publica a privata. Ius a iudicium</i>	41
§. 5. Který byl soudní úřad a kdo jej vykonával	42
§. 6. O soudcích	42
§. 7. O právních zástupcích! Kdo byli <i>advocati</i>	43
§. 8. O právníchch	43

O právu soukromém.

§. 9. Kdo měl právní schopnost	44
§. 10. O rozdílech soukromého práva a o právech věcných	44
§. 11. Cojsou závazková práva a které <i>contractus</i> vedou k závazkům	45
§. 12. O závazcích <i>ex delictis</i>	46
§. 13. O právu rodinném. O manželství	46
§. 14. O tomítěž	46
§. 15. O moci otcovské	47
§. 16. <i>Agnatio. Cognatio. Affinitas</i>	48
§. 17. <i>Gentes</i>	48
§. 18. O poručenství	48
§. 19. Kteraké bylo starší dědické právo	49
§. 20. O praetorském dědickém právu	50

Iudicia privata.

§. 21. <i>Legis actiones</i>	50
§. 22. <i>Formulae actionum</i>	51
§. 23. O líčení <i>in iure</i>	51
§. 24. O líčení <i>in iudicio</i>	52
§. 25. Co jsou praetorská <i>interdicta</i>	53

Iudicia publica.

§. 26. O soudech trestných	53
§. 27. Který byl způsob trestného processu	54
§. 28. O zločincích	55
§. 29. O trestech	55

Co platilo o právu mezinárodním.

§. 30. O poměru k cizím národům a o vyslancích	56
§. 31. Kdy vypovídala se válka, jak se vedla a končila	56

	Str.
B) O věcech finančních.	
§. 1. Která měl stát vydání	57
§. 2. Z čeho vystihovalo se vydání za nejstarších časův	57
§. 3. O daních římských občanův a jiných dřichodcích	58
§. 4. O mimořádných příjmecích státu válkou a výboji	58
§. 5. O stálých příjmecích z poddaných zemí	58
§. 6. O nájemcích a nájemcích státních dřichodův	59
§. 7. Které daně a poplatky římských občanů zrušeny byly	59
§. 8. Kterak a od koho finance spravovány byly	60
§. 9. O financích za císařův	60
C) O správě věci mimo Řím.	
§. 1. Kterak Itálie spravována byla	60
§. 2. Když dříua byla <i>lex Julia</i>	61
§. 3. O správě v provinciích	61
§. 4. O náměstkuvládci a jeho podřízených	62
§. 5. O tomtéž	65
§. 6. O zřízenosti a poměrech provincií	63
§. 7. O vykonávání práva	63
§. 8. O přednostech některých provinčních měst	64
§. 9. Co platilo o provinciích za doby císařův	64
D) O věcech vojenských.	
§. 1. O vojenství za královů	64
§. 2. O pozdějším vojenství. O vypisování vojska. O trvání služby	65
§. 3. O tomtéž	65
§. 4. O žoldu	66
§. 5. Kterak voje rozděleny byly a jakých zbraní užívalo se	66
§. 6. O důstojnících	67
§. 7. O spojencích	67
§. 8. O vojstě na pochodě	68
§. 9. O táboreni	68
§. 10. Kterak v bitvách bojováno	69
§. 11. Kterak měst obléháno a hájeno	70
§. 12. O vojenských odměnách a trestech	70
§. 13. O slavnostech poděkovacích, triumfech, vítězůvých pomnících	71
§. 14. O vojenských věcech za císařův	71
§. 15. O námořnictví	72
F) O věcech náboženských.	
§. 1. Která jest základní povaha římského náboženství	72
§. 2. Který byl jeho poměr k státu	73
§. 3. O náboženském smýšlení	73
§. 4. Jak se náboženství rozvinulo	74
<i>O bozích.</i>	
§. 5. <i>Diū consentes</i>	74
§. 6. <i>Diū selecti</i> , tak řečení	75
§. 7. O jiných božských ctěných osobách	76

<i>Kdo měl správu věcí náboženských.</i>	Str.
§. 8. Senat	77
§. 9. <i>Collegium pontificum</i>	77
§. 10. <i>Triumviri</i> , později <i>septemviri epulones</i>	78
§. 11. Augurové	78
§. 12. Kněží Sibylliných knih	79
§. 13. <i>Fetiales</i>	79
§. 14. <i>Haruspices</i>	80
§. 15. <i>Rex sacrificulus, flamines, curiones</i>	80
§. 16. <i>Virgines Vestales</i>	81
§. 17. <i>Salii, Luperci, fratres Arvales, sodales Titii, Galli</i>	81
§. 18. O volbě kněží	82
§. 19. O sluhách	82

<i>O kultu.</i>	
§. 20. O kultu výběc	82
§. 21. O modlitbách a obětech	83
§. 22. O žertyvách	83
§. 23. O posvátných dobách a svátečných dnech	83
§. 24. O hrách	84
§. 25. O posvátných místech a náčiních	85
§. 26. Kterak rozdělován čas	85

O domáckém a soukromém životě.

§. 1. Jak žilo se v rodině a po domácku, jak hleděno k vychování a vyučování	87
§. 2. O jmenech	88
§. 3. O živnostech	88
§. 4. O mincovství	89
§. 5. O měrách	89
§. 6. O pracech otrokův	90
§. 7. Čím se zabýváno a jak cestováno	90
§. 8. O domích a lázních	91
§. 9. O oděvu	92
§. 10. O stolování	93
§. 11. O pohřbech	94

Historie literatury.

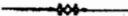
Úvod.	Str.
§. 1. Jak se písemnictví u Římanů rozvíjelo	97
§. 2. O jazyku latinském	98

Historie literatury.	
§. 3. Z doby první. Od založení Říma do r. 240 před Kristem	99
§. 4. Z doby druhé. Od roku 240 po dobu Ciceronovu	99
§. 5. O tomtéž	100
§. 6. O básnících	101

	Str.
§. 7. O prosaicích	102
§. 9. Z doby třetí. Od časů Ciceronových po smrt Augusta	102
§. 9. O tomtéž	103
§. 10. O básnických	104
§. 11. O prosaicích	105
§. 12. Z doby čtvrté. Od smrti Augustovy až po Antoniny	107
§. 13. O básnických	107
§. 14. O prosaicích	108
§. 15. Z doby páté. Od Antoninov až po zánik západorímské říše roku 476	109
§. 16. Z doby šesté	110

Přímětek.

§. 17. O písmenech, pišivu, knihách a knihovnách	111
§. 18. <i>Inscriptiones</i>	111
§. 19. <i>Codices</i>	112

Úvod.

§. 1.

Co jsou římské starožitnosti a odkud jich poznáváme.

Vylíčení veřejného a soukromého života římského národa za starověku slove římské starožitnosti. Poznáváme jich jednak ze starých spisovatelův, zvláště historikův, řečníkův a grammaticův, jednak z jiných pamětí, jako jsou: nápisové, peníze a ostatní antické zůstatky, jichž za novějších dob mnoho objevilo se vykopáním v Herculamu a Pompejích za Tita císaře zahynulých. Těchto pramenů však dlužno opatrně užívat. Historičtí spisovatelé zajisté představovali si starší a od nich vzdálenější věk nezřídka křivě, soudice o něm z poměrů doby pozdější, o věku bližším ale neubránili se vždy strannosti; řečtí pak spisovatelé tu onde nepochopili zvláštnosti římské. Řečníci zase jednostranným zíráním na věci aneb oratorickým proudem řeči odchylovali se více méně od vylíčení poměrů dokonce správného aneb zevrubného. Ostatních památek ze starověku za časův novějších častěji nápodobováno a podvrhováno. Abychom tedy měli jistých vědomostí o starožitnostech, potřebí jest kritické opatrnosti.

§. 2.

Jak mají se k politickému dějepisu.

Veřejný a soukromý život Římanů musí vyličen být, jak se historicky rozvíjel; věda tedy starožitnosti zvaná stojí v těsném sice styku s politickými dějinami, pozoruje však výhradně poměry vnitřního státního a domácího života, dotýkajíc se zevnějších případností a pamětných osob jen potud, pokud na vnitřní změny státního života podstatně působily.

Jak veliká byla římská říše a která byla poloha a podoba města Říma.

§. 1.

O velikosti římské říše.

Římská říše nebyla s počátku větší než město Řím s nejbližším okolím jeho. Z poněchála ale rozšířila se dále, tak že r. 266 Řím celé střední a jižní Itálii vládl. Tu počaly veliké války, jimiž říše panování své zpovolna rozložila přes tři díly světa, jež při moři středním leží, tak že při úpadku republiky na severu dotýkala se Dunaje a Rýnu, na jihu pouště afrických, na západě atlantského moře a na východě Euphratu. Za císařů pošinuly se hranice i dále. V této široširé říši řízení vší mocí vycházelo z Říma a chtěli-li občané za času republiky činné účasti mít ve správě státní, bylo jim v hlavním městě osobně trvati, k němuž původně ponecháno nezáleželo.

§. 2.

Která byla poloha a podoba města Říma.

Řím ležel na břehu Tibery, 16000 kroků (*passus*) od moře vzdálf. Založen byl na vrchu Palatinu, avšak již za královu připojeno k němu nejbližších návrší. Servius Tullius obehnal prý sedmero těch vrchů zdí. Jména jejich jsou: *Palatinus*, *Capitolinus*, *Coelius*, *Aventinus*, *Esquilinus*, *Viminalis*, *Quirinalis*. Tepřv od císaře Aureliana město znova opevněno a přivtělen k němu *collis hortulorum* a za řekou *Janiculum* a *mons Vaticanus*. *Pomoerium*, čili traty mezi zdmi a vně jich, jinž posvátné meze města vyznačeny byly, rozšířeno jest, jak se podobá, od Servia Tullia a potom ne před Sullou, později ale od Caesar a a častěji za císařův. Servius Tullius rozdělil město na čtyři okresy s téměř jmeny čtyř městských trájí (*tribus*), totiž: *Palatina*, *Suburbana*, *Collina* a *Esquilina*. Rozdělen to zrušil tepřv Augustus utvořiv čtrnácte poměstí (*regiones*).

Město bylo původně jednoduché; avšak již za doby králův připomínáno pamětihoných staveb, jako jsou velké kloaky, *circus*, chrám Jupitra, Junony a Minery na kapitolu. Požár od Gallův zpásobený zničil město kromě kapitolia, a když nově budováno bylo, zakládány jsou ulice a domy bez určitého rozvrhu a pořádku. Následujících let zřízeno sic více budov, ale teprv později, když zmáhalo se bohatství státu, když poznáno vkušu řeckého a loupeno cizích výtvarů uměleckých, pomyšlelo se vlastně na ozdobování města. Zatím nevládla celkem veliká nádhera v budovách soukromých před časem Sullovým; od té doby ale jevila se veliká chuť okrašlovati město budovami veřejnými a soukromými. Jak Caesar a Pompeius, tak zvláště Augustus vykonali mnoho velkých staveb, hlavně ale po požáru za Nerona (64. p. Kr.) vyniklo město skvělou nádhrou. Později za stěhování národů město spustošeno jest, tak že nyní pouhé trosky někdejší velkoleposti jeho zbývají.

§. 3.

K památnostem v Římě a v okolí jeho počítají se: *portae* (na př. *Capena*, *Collina*, *Triumphalis*); *pontes* (*Sublicius*, *Milvius*); *viae* (jednak ulice jako *via sacra*, jednak silnice, jako *via Appia*, založená od *Appia Claudio Caeca* (312) z Říma do Capue, později dovedená do Brundusia; jako na jiných hlavních silnicích vyznačovaly na ní délku cesty milíře, *lapides*, *miliaria* potisíci krokův (*passus*) od sebe vzdáli; *via Flaminia*, při už načázel se *pons Mulvius* do Etrurska); *fora* (jako *forum Romanum* mezi vrchem kapitolským a palatinským, prostor k sněmům lidu ustanovený, jejž *curia Hostilia*; některé chrámy, basiliky, sloupové síně a *tubernae* obklopovaly; na foru tom stálo řečniště (*rostra*) a částí fora bylo *comitium*, sněmoviště kuríří; *campi* (jako *campus Martius* za městem u Tibery, někdy prý Tarquinským patřivší, později ale za sněmoviště a gymnastické cvičiliště sloužící); *templa*, totiž *Jovis Feretrii*, *Statoris*, *Capitolini*, *Vestae*, *aedes Concordiae*, *templum Apollinis Palatini*; *theatra* (jako *th. Pompeium*, první kamenné divadlo; *th. Marcellum* od Augusta vystavěné; *amphitheatra* (jako *amphithr. Flavium*, později *Colosseum*, za Vespasiána zbudované; *circus*, totiž *circus Maximus* již za Tarquinia Prisca k dostihům zřízený, *circus Flaminius*; *curiae*, jako *Hostilia* na foru; *porticus*, *basilicae*, budovy trhové, později ale i soudní; nejstarší z nich *bas. Porcia*, od Catora st. r. 184 zbudovaná; *thermae* veřejné lazebný a baviště, době císařů slušící; *aqueeductus* čili *aque*, nejstarší *Appia* od téhož založena, od něhož *via Appia* pochází; *cloaca*, nejstarší *cloaca maxima*, přičítá se Tarquiniovi Priscovi; *arcus*, *colonnae* atd. Z těchto budov starověkosti zachovaly se doposud zříceniny a zbytky, n. p. divadla Vespasianova, uyní *Coliseo*, *moles Hadriani*, nyní St. Angelo čili tyranze Angelská, Trajanův počestný sloup, lázně, zbytky silnice *Appiovy* a j. v.

Kterak vyvinulo se státní zřízení římské.

§. 1.

O původu Říma.

Když zakládán byl Řím, bydleli v Italii rozliční kmenové. Mezi pravým břehem Tibery a mořem až po rhaetské Alpy sídlili Etruskové, záhy vzdělaností a rozsáhlým paustvím se honosice. Mezi levým břehem Tibery a mořem, jež *superum* slove, rozkládali se Umbrové a dolejí kmenové Sabinští; na jihu Tibery nacházelo se plémě Oskův a nejjižnější části Italie osadily kolonie řecké. Jeden z italských kmenů, latinský, usadil se na Tibeře, bytuje v několika spojených obcích. Od tohoto kmene Latinců pochází dle svědecství spisovatelů Řím, založen jsa, jak obeená pověst dí, od Romula na vrchu palatinském okolo r. 751 (*aera Catoniana*) aneb 753 (*aera Varroniana*) před Kristem. Nejstarší děje města jsou velmi temny. Podání starých spisovatelů jsou bud' báječná aneb z jiné stránky nehrubě pravdě podobná a často z názoru věkův pozdějších vzata. Tolik však zdáme, že římský stát na počátku nepřesahoval meze města a okolí jeho, že původně nestýkal se bližeji s osídlenými vůkol příbuznými kmeny, alebrž že stál proti nim samobytně, často i nepřátelsky, a že rychle jak uvnitřní sile pevnými státními řády, dílem od etruských a jiných okolních obcí přijatými, tak v lidnosti přistěhy a výboji prospíval. Mnohé pověsti, podporovány jsouce pozdějšími státními řády, (rozdělení na trůje, patriciové, klienti, plebejové) prozrazují, že národ římský utvořil se splynutím více kmenů a že z povlovná vznáštal výboji a přistěhy.

§. 2.

Z doby králův.

Římu vládli na počátku králové, na doživotí sice zvoleni, avšak obmezenou mocí opatřeni. Byli nejvyšší správnou a soudnou vrchností, věvodili vojům, řídili část veřejné bohoslužby, o moc ale dělili se se světě čili s vyvolenými zástupci rodů patriciovských (kmeli, *senatus*) a se sněmem lidu (*populus, comitia curiata*). Děje králův, jak nám je spisovatelé podali, obsahuje přes všecku temnotu a přes všecken básnický šperk mnohá věci skutečné, prozrazující zjevně ráz zvláštnosti, jejž národ římský po celý život svůj na sobě nesl. Tak shledáváme již tu onu vojenskou panovničí vlastnost a touhu rozšířiti římský stát zničením přemožených národův aneb vtělením jich do státu římského a zakládáním osad (Romulus, Tullus Hostilius, Ancus, Tarquiniové, Servia Tullia vojenské roztríďení lidu), smysl pro spořádanost občanských poměrův pomocí zákonův a

pevných řádův (*Romulus, Servius Tullius*), šetření vlastnictví a politické zření k majetku (*Servius Tullius*), úctu k náboženství a poznání moci jeho na upevnění občanských řádův (*Numa Pompilius, Aeneus Martius*), oblibu v nádherných a trvalých veřejných budovách, jako by tušili budoucí velikost města (*Tarquiniovi*). Nejdůležitější ze všech politických změn za královu bylo rozdělení občanů dle jejich jména na třídy a centurie od *Servia Tullia* předsevzaté, jímž první krok učiněn k vyrovnání hluboké propasti mezi oběma stavy římské říše a k dosáhlí pevnější organizace plebejův státního zřízení, které břemena vojenské služby a daní mezi zámožnější občany rozvrhlo, jim ale též nejpodstatnějšího působení u věcech vládních dopřálo.

§. 3.

Od začátku republiky až po desítipány.

Roku 509 ustoupila hodnost královská řádu republikánskému o dvou co rok volených konsulech. Neuč pochybnosti, že přenešením obmezené moci královské na oba konsuly veškeren základní ráz státního zřízení nezměnil se; přirozeno ale jest, že senát, jsa ustavičným sborem vedle změnitelných konsulův, a centuriatné komitie, stavše se nyní obročnými volebnimi liromadami, zmenábla větší platnosti nabývaly. Příkrá řízení mezi stavý trvala posud. Lid vyloučen jsa z užívání státního pozemku (*ager publicus*), t. j. dědin na nepříteli vybojaných, jejichž plzeň za peplatek od státu propůjčena býti mohla, a odkázán jsa k nepatrnným výměram pozemkovým, více a více u bohatých patriciův se zadlužoval. Konečně byl útisk plebejům, jejichž počet stále vzrůstal, co zatím odloučené třídy patriciův zmenábla ubývalo, příliš těžký, tak že spatřujeme nyní plebejské proti patriciům podstupovati boj, který sice vlastně jeu stavu dvou občanských tříd se týkal, časem ale na rozvoj státní formy Říma podstatně působil. Nejdůležitější krok k stejnemu právu plebejův, jímž doposud pojídla zákonné authority se nedostávalo, učiněn r. 494, kdy po tuhých sporech nabily svých vlastních třadův (*tribunův lidu a plebejských aedilův*), jimž o dobré lidu pečovati bylo. Tribunové měli spočátku pouhé *veře* ve věcech plebejských, brzy ale (491) při *Coriolanovi* nabily pohnutky, by lid *tributini* t. j. podlé roztrídění na okresy od *Servia Tullia* zavedeného shromážděl se soudit o nepřátelích lidu, a v těchto komititich, v nichž ustanovením senátu, moci augurův a timokratickým úřadům nepodléhali, zjednali si záhy působnosti na obecné státní věci, zvláště kdy zákon tribuna *Volerona a Publilia* (471) pronikl, že volba plebejských úřadníků díti se má v komititich tributních (*comitii tributa*), čímž zhodili se úřinku patriciův na zvolení. Přes všecky tyto prospěchy plebejův zachovali přece patriciové velikou, náboženstvím podporovanou moc,

kterou zvláště vykonávali v komitích kuriatných k tomu nyní ustanovených, by zákony a volby centuriatních komití auspicem potvrzovaly a úřadum osobám *imperium* udilely. Ale i na *comitia centuriata* mocně působili auspicem, patriciovským konsulem hromadám těm předsedajícím a svými klienty.

§. 4.

Od desítipání až po zákon Liciniův.

Zatím vystupovala moc lidu s úsilnějším a rozhodnějším odporem proti vládě, když zrušen byl decemvirát (449) proto zřízený, by po zatímně přestávce ostatních magistrátů četné a různé částky římského státu rozsáhlým a souměrným zákonodárstvím v jedno splynuly.

Síly lidu, zrušením decemvirátu do proudu puštěné, působily nyní velmi důrazně na dosažení rovnováhy mezi stavý. Vedle komití centuriatních, jimž naležela svrchovaná moc zákony dávat a magistráty voliti, zmohutněla *comitia tributa*, když *lex Valeria Horatia* (449), pozdějšími zákony blíže určená a potvrzená, usnesením *plebis* zákonné, jak se podobá obmezené platnosti udělila. Veliký krok k splynutí stavů něnila *lex Canuliá* (445), již vymoženo *connubium* čili právo sňatku mezi patricii a plebejskými. Jiným současným návrheji na přístup plebejských ku konsulátu, proti němuž patriciové horlivě se vzpírali, zaveden jest nový úřad, totiž tři *tribuni militum consulari potestate*, za něž i plebejové zvoleni býti mohli a kteří, zdá se, o výkony konsulské s jinou, pouze patriciovskou magistratu, censurou totiž (443), se dělili. Nápotomných let střídali se konsulové a *tribuni militum*, jižto však z jakési skromnosti lidu a zároveň zděděnou vážnosti patriciů i peněžnou závislostí plebejů dlouhý čas pouze z patriciů voleni bývali. Nic však méně byly všechny snahy patriciů pouze s to, by rovnost stavů, tento požadavek času, na nějakou chvíli odročily, zamezit jej nemohouce.

§. 5.

Od zákona Liciniova až po Gracchy.

Za tuhého útisku, jenž po válce galické (390) na plebejích spočíval, provedeny jsou návrhy Liciniovy (367), které lidu nejen ekonomických ulehčení zjednaly, alebrž i přístup k jednomu ze dvou konsulských míst otevřely. Naproti tomu zároveň zavedena jest patriciovská magistratura, practura, a kurulská aedilita, anaž vidí se hned spočátku k tomu určena býti, by patriciové a plebejští střidavě ji zastávali. Rovnost stavů měla se nyní hbitě ku předu, avšak tím

způsobem, že původně jejich moc dle určitých měr rozdělena byla. Též k diktatuře, censuře a praetoru, konečně i k většině hodnosti kněžských (*lex Ogulnia* 300) zjednán znenáhla plebejským přístup. Zákonem *P ub lili o v ý m* (339) rozšířen dále zákon *V aler i ú v* o zákonné platnosti plebiscitů; zákon *H ortensi ú v* (286) zjednal jim úplné nezávislosti před senátem. Od té doby může stav patriciů za politicky zrušený a starý aristokratický, ve všem k spolučinnosti senátu směřující vládní způsob za podstatně změněný jím být. Centuriatné komitie trvaly posud ve své sile, ale *comitia curiata* klesla na pouhou formu bez vši skutečné války. Znenáhla vymíralo více a více rodův patriciovských a jiné dostaly se mezi plebejské; avšak na troskách tohoto stavu povstala povlovně nová úřadnická šlechta, utvořená z rodin patriciovských a plebejských a zakládající se na původu z osob, které kurulských hodností, konsulátu, praetury a aedility, požívaly. Tato šlechta (*nobilitas*) těsněji se spojivší vyloučila jiné z vyšších úřadů zvláště tim, že aedilství velikými výlohami nemožno učinilo přijetí úřadů těch, jež napotom zase zprávou provincií a kořisti válečnou bohatství šlechty nesuřmě zvětšovaly. Nicméně šla přece státní zpráva celkem až do třetí punické války pevně a klidně před se. Právo zákony dávat a úřadníky voliti bylo v rukou lidu, jenž i *iudicia publica* v komitích vykonával aneb řízení jich senátu a magistrátům odkazoval. Senát měl moc administrativnou, zpravoval státní důchod a z členův jeho volení jsou soudcové. Veliké napínání sil, jakéhož války proti italským kmeneňm, zvláště *L ati n ú m* a *S amni t ú m*, a později války proti *P yrr h o v i*, *K arth agin s k ý m*, *I lly r ú m*, *A ntioch o v i* *V elik é m u* a *P erse o v i* vymáhaly, způsobilo celkem jednotu a silnou vládu. Touto dobou počíná se utvoření římské říše (*imperium Romanum*) nejprv řádem spojeneckým (asi od r. 338), pak řádem provinčním (po první punické válce),

§. 6.

Od Gracchiů po válku spojeneckou.

Když ale pádem Karthagini (146) panství Říma rozhodnuto bylo, jevilo se ve veřejném a soukromém životě patrně jakési ochabění. Cizí vzdělanost a rozmařilejší mravy měly více a více do Říma přistupu; k žádosti výbojův přidružila se žádost plenby a zvůlného nakládání s přemoženými. Znenáhla vymizela úcta k státu a posvátnosti jeho; egoistické záměry přicházely všude k platnosti. To jevilo se zvláště v prudkém sporu, jenž roznítil se nyní mezi šlechtickou aristokratii (*optimates*) a mezi stranou lidu (*populares*). Tu tvořily senát a nobilita mocné stoupenci, v jehož rukou konsulát se ustálil a které dlelem podporováno bylo od římských rytířů na něm závislých, jižto povlovně svého původního vojenského rázu

postrádali a státní důchod na nájem berouce velikého bohatství nabýli. Jsouc stranou konservativnou hájilo starý státní řád a váhu senátu, tvořilo ale zároveň utiskující aristokratii, anaž tím, že *ager publicus* držen byl v její moci a majitelé menšího pozemkového zboží odstrčeni byli, nesmírných statků nabyla, které otroci vzdělávali, cožatím zchudlí venkováné velkým počtem do Říma se táhli, hojnost nespokojených občanů rozmnožujice. Vše to způsobilo reakci v lidu. Zákony, jež tribunové T. Gracchus († 133) a C. Gracchus († 121) navrhovali (zvláště *lex agraria*, obnovení zákona Liciniova, že nikdo nemá miti více státního pozemku (*ager publicus*) než 500 jiter (*iugera*) a tolikéž pro dva syny, ostatek ale že rozdělen má být mezi chudé občany), způsobily jim samým sice záhubu neposkytujice lidu na tu chvíli výhod; avšak začátek demokratické reakce se stal a výsledkem jejím mimo jiné bylo, že soudové odloučení jsou od senátu a že rytířstvo stalo se zvláštním a samostatným stavem. Teprv za války Jugurthské (112—106), kdy mravná kleslost a jmenovitě veliká porušitelnost nobility nejsilněji se objasnila, utrpěla šlechta znamenité porázky, když pronikl návrh tribuna Mamilia (110), aby přísné vyšetření porušených magistrátů před se vzato bylo, a když *homo novus*, C. Marius, konulem se stal.

§. 7.

Od války spojenecké až do zániku republiky.

Čím více Řím své panství rozkládal, tím patrněji ukazovaly se vady starého státního řádu, jenž neměl rozdílu mezi zprávou města a zprávou státu, alebrž všeliké vykonávání práv osobnímu bytu v Římě vyhražoval. I v jiných stránkách obmezovala se celá péče státu tímto městem; jen tam vykonáván náboženský kult na veřejné útraty; jen tam staráno se hrami a divadelními provádkami o zábavu lidu a rozdáváním obilí o podporu chudých. Tím záhubnější ale byli i následkové války spojenecké (91), již latinský a italský lid práva občanského si vymohl, kterého mu již Gracchové zjednat hodlali, by stranu lidu množstvím svobodných a nezávislých občanů sesili. Tímto davem občanů, již bez representativné ústavy aneb bez některé jiné příhodné, důkladné změny ve způsobě státní zprávy do státu přijati byli, vznikl veliký zmatek všech poměrův. Lepší část obyvatelů Italie, kterou majetek aneb jiný prospěch k domovu poutaly, zůstal ovšem vyloučen z činné účasti ve věcech vládních. Naproti tomu hrnulo se množství zchludlé a prostopášné chátry, přívábené veřejnými a soukromými rozdávkami darů, odevšad do Říma a tvorilo dav, který snadu přidával se k těm, kdo o újmě státu vyšvihnouti se chtěli. Povstala ovšem k prospěchu strany šlechtické reakce Sullou (81), jenž moc tribunův obmezil, senátu *iudicia*

navrátil a starý řád opět obnoviti hleděl; avšak reakce ta nemohla za přitomných poměrů podstatné síly rozvinouti. Naopak dán první příklad, že polní vůdce svěřené sobě moci k vlastním záměrům užíval a tím spolu cestu k vojenské despotii a k válce občanské proklestil. Za konsulův Crassa a Pompeia (70) nabyl opět lid práv svých, stal se ale pouhým nástrojem v rukou velkých a schopných velmožů, kteří nyní přízní lidu, silou vojenskou, sdružováním a bohatstvím došli moci vše překouvající, co zatím vážnost senátu (Pompeius, Caesar, Crassus) hloub a hloub klesala. Spory jejich mezi sebou skončily se tím, že Caesar dostal se v čelo státu a všecky důležitější úřady, konečně i ustavičnou diktaturu (45) si přisvojil. Caesarová smrt (44) byla sice účinkem republikánského ducha, avšak ducha toho nebylo více v množstvu lidu. Po vstalo tedy nové sdružení mezi Antoniem, Lepidem a Octavianem, z něhož posléz Octavianova samovláda vznikla (30). Muž ten spojil jmenem *princeps* všecku moc v osobě své, maje ale chytře zřetel k úctě Římanů k starým formám, nechal senátu a většině úřadníci vrchnosti trváti dle jména; a tak i za napotomních císařů (*principes, imperatores, Caesares, Augusti*) veliké části starých forem dlouho ještě šetřeno, ač bezprostředné působení lidu bylo z nich vymezeno. Konečně ale zmizeli i tito stínové starého Říma, když znenáhla nastoupily ony veliké změny, jako: změna zprávy, za Diokletiana počavší, přenešení hlavního sídla do Caříhradu a povýšení učení křesťanského na náboženství státní za Constantina, a konečně rozdělení říše.

O obyvatelích římské říše.

§. 1.

Kterak byli rozděleni.

Obyvatelé římské říše byli buď svobodní aneb otroci. Svobodní byli buď *cives* (*populus Romanus, populus Romanus Quiritum*) aneb *peregrini*, jižto za časův Ciceronových i jmenem *exterae nationes*, podřízeni národové bez účasti v římském občanském právu, zahrnovali se.

A.

Cives a Civitas.

§. 2.

O povaze a podstatě občanského práva.

Slovo *civitas* znamená jak obec, občanstvo, tak i soujsem práv a povinností každého člena obce z ponětí jejího plynoucí. Řím byl

spočátku od jiných, zčásti přesbužných národních obklopen, měl s nimi ale blížších spojení. I pak, když stát později k latinskému spolku přistoupil, nechoval se jako některý ze států latinských, něbrž vystupoval proti všem samostatně brzy po nadvládě dychté. Tímto poměrem стала se civita záhy ostrým rozdílem mezi občany cizími (*peregrini*, původně *hostes*), ve veřejném a soukromém životě; Ale mezi občany samými byl téměř tak veliký rozdíl, jakož celá jedna občanská třída (*plebs*) vyloučena byla z nejdůležitějších práv. Tento křivý poměr znenáhla se vyrovnal a všickni občané měli stejných práv a stejných povinností.

§. 3.

Nejdůležitější občanská práva v životě veřejném byla: právo hlasovati v komitisech o věcech státních, *ius suffragii*, jež totíž osobně v Římě se vykonávalo, a právo zastávat i hodnosti, *ius honorum*. Mimo to byla osoba římského občana mnohým způsobem zákonné chráněna. Hned po zapuzení králův do saženo zákonem Valeria Publicoly provokace či odvolání lidu proti libovliví úřadujících osob. Zákon ten byl napotom častěji obnoven a potvrzen. Pozdější zákonové zrušili tělesné tresty a dovolili ústěk (*exilium*) místo trestu smrti. Ve věcech soukromého práva jest občanství oprávněním účast miti ve všech zvláštních právních poměrech Římanů, tudíž zahrnuje v sobě dilem *connubium*, čili právo vstoupiti v sňatek manželský s platností dle římských zákonů právní; dilem obsahuje *commerciū*, či právo státi v přísnějších a jistějších poměrech vlastnických a na vzájem smluvebných dle ustanovení římských zákonů. S rostoucí mocí státní nabývali občané i jiných přednosti o újmě přemožených. Tak byli od dobytí Macedonie (168) až po konsulát Hirtilia a Pansa (43) prosti všech přísných poplatkův. Kromě toho mohli, jsouce členy panujícího národa, volně a bezpečně v celé římské říši obcovati a požívat výhod před provinčníky mnohým způsobem těžce hnětenými. Římskí občané měli národní roucho (*toga*); všichni byli zapsáni v některé z 35 tríjí (*tribus*) a ve veřejných popisných listinách (*tabulae censorum*), do nichž někdy i neoprávněn vložit se hleděli. Soujem veškerých práv římského občana slul *caput*.

§. 4.

Jak veliká byla obec a kterak se šírila:

Z malého počátku rozšířila se znenáhla obec výboji a přistěhy. Obyvatelé mnohých přemožených měst okolních bývali za starých časů buď do Říma přivlečeni aneb zůstali v městech svých, v obém případě ale v horších poměrech než ostatní římskí občané. Dána jim

civitas sine suffragio řečená, kterou se od jiných přesbužných národů značně lišili, římským zákonům podrobeni byli a občanská břemena, poplatky a službu vojenskou néstí musili, nemajíce dílu ve správě státní. Z povolovna ale nabyla plného občanského práva, nejprve v blížších (latinských) městech, později ve vzdálenějších (volských a kampánských) a po přemožení herciinských a aquických měst okolo r. 303 není zmínky, že by *cives sine suffragio* přijímání byli. Za války spojenecké způsobila *lex Julia* (90), že latinskí a italskí národové, byvše před tím *socii* a ve válce dílu nemajíce, civity nabyla, a r. 89 dovedla toho *lex Plautia Papiria*, že občanské právo uděleno všem svobodným občanům italských spojeneckých států, jakmile vykázali se, že tou dobou, kdy zákon dán, sídlo své v Italii měli, a přihlásili-li se u římského praetora. Od těch časů rozdáváno občanství bez zvláštní spory, dokonce po zániku republiky. *Iulus Caesar* dal občanství transpadánským ano i některým záalpským národům; císař *Claudius* prodával je za peníze a *Caracalla* konečné daroval je všem svobodným občanům říše římské.

§. 5.

Kterak se občanství nabyla aneb pozbylo.

Civity nabývalo se buď rodem, byli-li rodiče, aneb aspoň matka, občany, buď přijetím mocí zákona (bezprostředně od lidu neb od vrchnosti k tomu zřízené) aneb propuštěním (*manumissio*). Pozbývalo se občanského práva ztrátou svobody (zajetím, otroctvím dle veřejného rozsudku), přestupem do jiné civity, ústěhem (*exilium*), vydáním nepříteli a za doby císařů deportaci či závezem. Z většiny případů, bylo-li podstatných důvodů, mohlo *postliminium* civitu a prvních práv opět udělit. Pozbytí aneb obmezení občanských práv slalo *deminutio capitis*. Nejvyšším stupněm deminunce byla ztráta občanského práva a svobody, menším pouze ztráta občanství a nejmenším odňáti jistých osobních práv u přechodu v jiný osobní poměr na př. adopci.

§. 6.

Které byly třídy a oddíly mezi občany.

Mezi římskými občany bylo více rozdílů spočívajících na rodu, majetku, sídle a jiných poměrech. Rozdíly ty měly za rozličných časů rozličné politické platnosti. Některé zneužila přestaly, byť i ne dle jména, tedy dle váhy své, co zatím nové povstaly. Staré rozdělení na kmény (*tribus*), starší patronský a klientský poměr, ztráci se již v řadě dávnější historie. Delší trvání měly rozdělení na kurie a licha mezi patricii a plebejskými, avšak povolovně pozbyly

své politické platnosti. Naproti tomu bylo rozdelení na třídy, cencurie a trůje (*tribus*) trvalejší a platnější. Časem začali se lišitи *nobiles* a *ignobiles*; taktéž vystoupili *equites* za zvláštní stav (*ordo*) politické váhy vedle senátu. Kromě toho můžeme rozeznávatи obyvatele Říma od občanů a obyvatelů občanských osad, municipií a praefektur rozšířením římského státu povstalých a konečně lze i dle rodu a jistých občanských práv rozlišitи svobodné zrocence a pro-puštěnce.

§. 7.

Patricii a plebeii.

Livius a Dionys Halikarnaský vypravují, že patriciové byli potomci senátorů od Romula zvolených a že od nápotomních králův rozmnoženi jsou.

Tak příkrá růžeň a tak nestejný občanský stav, jako patriciův a plebejských, nemohl samoděčnou volbou povstati; musíme si spíše patricie za původní občany s úplnými právy, jichž rozdelením utvořily se *tribus*, *curiae* a *gentes*, za združení náboženskými a rodinnými svazky povstalá představovat. Výborem těchto občanů aneb i sborem, jinž představovány byly *gentes*, musíme si mysliti senát, jehož rozšíření povstalo rozmnožením patriciův. Plebejští naproti tomu tvořili hromadu obyvatelstva mimo odloučené, z patriciův a klientův složené *gentes*, povstalou přemístěně aneb přistěhem do Říma. Patriciové byli od plebejův tím dokona odloučeni, že mezi nimi občanský platné sňatky vespol se neděly; měli výhradně právo hlasovací a přístup do senátu, k hodnostem úřadnickým a kněžským, požívali přednosti státních pozemků (*ager publicus*) držeti a za malý poplatek z nich těžiti, co zatím plebejským spokojiti se bylo nepatrny výkazy skrovnych rolí; konečně byla *auspicia* a vykládání práva v jejich rukou. Zatím plebejští přijímáním přemožených kmenů jak v počtu tak v platnosti prospívali. Od časů Servia Tullia nabily pevnější organisače a dosáhli znenáhla stejných práv s patricii. *Connubium* způsobilo, že smísily se *gentes*; rodiny patriciů časem vymřely a byly za doby císařův volbou ze senátorův nahražovány.

§. 8.

Patroni a clientes.

Dle podání starých spojil Romulus patricie a plebeje mezi sebou těsným poměrem chranců a chráněnců. Chranc (*patronus*) měl před soudem a v jiných případech svého chráněnce (*cliens*) hájiti a podporovati, byl-li v nesnázi; klient zase měl k věnu dcer-

svého patrona přispívat, pokuty a výkupné za něho platiti; proti sobě nesměli ani žalobu vznášeti ani svědectví dávati. Poměr klientský byl dědičný. Avšak v mnohých věcech jeví se chráněci rozdílnými od plebejův, ano i jejich odpůrci býti, tak že se pravdě podobá, jako by chráněci za lid dříve podmaněný jinmi býti měli, který v bližší ač podřízený poměr k patriciům se dostal, co zatím *plebs* pozdějšími výboji rozhodněna v takové spojení nevstoupila. Klientela, pokud jest poměrem patriciům vlastním, později přestala, trvala ale dále dobrovolným, podřízeným poměrem chudého k bohatému, slabého k mocnému, a záležela na jedné straně v ranní návštěvě (*salutare*), v doprovádění na *forum* neb *campus*, v komitích v podpoře hlasováním a tomu podobných; na druhé straně v podpoře penězi a v jiné pomoci. I celé státy mezi spojenci (*socii*) neb v provinciích, stály pod ochranou mocných rodin v Římě (na př. Allobrogové byli v područí Fabiovců), k nimž ve svých věcech se utíkali. Mezi propuštěncem a dřívějším jeho pámem trvala klientela dále nuceným poměrem v přísnější spůsobě, avšak bez dědičnosti. Zbytkem toho jsou konečně i výrazy *patroni* a *clientes* v mluvě soudní o právních a těch, jichž při vedli.

§. 9.

Jak zřízeny byly staré tribus a curiae.

Dle svědectví spisovatelův rozdělil Romulus lid na tři trůje (*tribus*): *Ramnes* či *Ramnenses*, *Tities* a *Luceres*. Tím, zdá se, naznačeni jsou kmenové, z nichž se římský stát utvořil a z nichž zvláště poslední k oběma starším později se připojil. Sloučení těchto kmenův a rozšíření jejich, jež se L. Tarquiniovi Priscovi připisuje, souvisí s rozmnovením patriciovských občanův a se zvětšením senátu. Tyto tři *tribus* rozpadaly se na 30 kurií (*curiae*) či oddělení, která mezi sebou politicky a nábožensky spojena byla a z nichž každá svého kněze (*curio*) měla a v čele všech dohromady stál *curio maximus*. Kurie shromáždely se v komitích kuriatných (*comitia curiata*), v nejstarších to politických sněmcích lidu, avšak celé zařízení to, vztahujíc se hlavně k patriciům, pozbyla platnosti, když výhody patriciů přestaly.

§. 10.

Classes a centuriæ.

Rozdělení na třídy a centurie pochodi od Servia Tullia, jenž rozličné části státu v celek spojiti, břemena války a daní spravedlivější na bohatší rozvrhnouti, jim ale spolu větší účasti ve věcech vládních vyhraditi zamýšlel. Učinil tedy dle jmění stanovené třídy

(*classes*) a dal každé jistý počet centurií či hlasův, tak že bohatci, ač počtem nejslabší, přece nejvíce hlasův měli. Nejprv hlasovalo 18 centurií rytířských (*equites*), na to 80 centurií první třídy. Nejmenší jméni vytknuto bylo na 100.000 assův (*asses*). K této třídě patřily ještě dvě *centuriae fabrum*. Druhá třída sestávala z 20 centurií. Jméni jejím bylo 75000 assův. Třetí třída obsahovala 20 centurií a 50.000 assův; čtvrtá třída 20 centurií a 25000 assův; pátá třída 30 centurií a 10.000 assův. K této třídě počítali se též *accensi*, *cornicines* a *tubicines*, jsouce mezi 3 centurie rozděleni. Menší jméni zastoupeno bylo jednou centurií (*proletarii*, *capite censi*). Centurie ta konala vojenskou službu zřídka a jen v čas nouze; teprv *Marius* bral i z ní bez rozdílu. V každé třídě byly stejným počtem obsaženy *centuriae seniorum* a *iuniorum*, mající svou vlastní zbroj. Tak popsal *Livius* staré toto zřízení, dle něhož stav, jméni a stáří důležitý byly pro platnost politickou; jiní spisovateli v některých věcech od něho se odchylují. Později, jak i *Livius* naznačuje, nastala změna, nejisto však kdy a kterým způsobem, takže *centuriae* a *tribus* v tom se stýkaly, že v každé trůji nepochybne dvě centurie byly. Tím však rozdělení na třídy a zřetel k jméni nebyly zrušeny, ač seslabeny jsou.

§. 11.

Kterak vypadaly pozdější tribus.

Servius Tullius rozdělil město na čtyři, venek na 26 trůjí čili obvodů. Po zapuzení králův vyskytla se na začátku jen 20 trůjí, nepochybne ztrátou, již stát válkou proti *Porsennovi* utrpěl; avšak počet jich vzrostl znenáhla na třicet pět. Rozdělení na trůje nabyla zvláště rostoucí mocí plebejův důležitosti, když *comitia tributa* stala se hromadami plebejův, na něž patriciové podstatně nepůsobili. *Tribus rusticae* byly nejznačnější, ježto v nich obsaženi byli i bohatší měšťané, kteří na venku usedlosti měli. Čtyři *tribus urbanae*: *Palatina*, *Suburbana*, *Collina*, *Esquilina*, v nichž městská chátra a méně vážení kramáři a řemeslnici převahu měli, požívaly jen skrovné značnosti, a když propuštěnci, k trůjím městským jsouce odkázáni, povolně do trůji venkovských se vloudili, zjednal si censor *Q. Fabius Maximus Rullianus* (304) a později otec *Gracchův*, *Tib. Sempronius*, velikou zásluhu o stát, že jim opět městské tribus přikázali. Za císařův rozdělení na trůje pozbylo platnosti.

§. 12.

Ordines.

Když politický význam rozdlu mezi patricii a plebejskými zmizel, vztahovalo se slovo *plebs* nejvíce k sprostší nižší černí a

ve smyslu tom staví se proti ní jednak *nobilitas*, jednak vyšší stavové, *ordines*, jimiž se stav senatorský a rytířský zahrnoval. O plebejích užívá se slova *ordo* řídčeji.

a) *ordo senatorius.*

Livius vypravuje, že Romulus sto senátorův (*patres*) zvolil. Když Sabinští s Římany se spojili, rozmnožil se počet jich na 200. Tullus Hostilius vzl pak všecky přemožených Albánských do senátu. Konečně volil Tarquinius Priscus z nových rodů patriciův (*patres minorum gentium*), čímž počet tří set dosáhl. Za rozkvětu státu, zdá se, že počet jich valně přes 400 nevystoupil. Za Sully a Caesara značně se rozmnožil, avšak Augustus opět jej na 600 zmenšíl. Senát měl v sobě nejlepší sily státu (*amplissimus, maximus, sanctissimus ordo*) zahrnovati a tam i směřovala všeliká ustanovení o přijímání do středu jeho. Aby někdo senátorem státi se mohl, požadovalo se svobodnického rodu a jistého jméni, v pozdější době 800.000 sestertiů; ale již záhy musilo jméni to být značné, ježto senátoři bez odměny na doživotí státní službě věnovat se musili a nedovolovalo se jim, by obchod neb řemeslo provozovali aneb veřejné nájmy na se brali. Senátoři bývali od králův, konsulův a později od censorů voleni (*legebantur*), avšak nikoli maní, nébrž dle jistých vlastností, k nimž pozdější dobou, kromě uvedených, patřila magistratura, jež plyněm stupněm byla quaestura. *Aetas quaestoria* určena byla na 27. rok stáří. Senátoři sestávali prve jen z patriciův, avšak již na začátku republiky připomíná se plebejských senátorův. To ale stalo se teprv později obecným spůsobem, když začato na úřady, které přístup do senátu zjednávaly, plebejských dosazovati. Odznaky senátorův byly *latus clavus, calcei lunati* senátorův patriciovských a od r. 194 zvláštní místo v divadle (*orchestra*). Ostatně byla s důstojností senátorskou i některá obmezení spojena. Po čas zasedání nesměli se z Říma na cesty vydati a bez povolení z Italie odejít.

b) *ordo equester.*

Stav rytířský byl při původu svém pouze vojenský. Romulus utvořil prý tři jezdecké centurie, které shodovaly se s rozvržením kmenův na *Ramnes, Tities* a *Luceres*. Jak se podobá, byli toutéž královskou tělesnou stráží, o níž připomíná Livius, *celeres* ji nazývaje. Zničiv Albu rozmnožil prý je Tullus Hostilius a Tarquinius Priscus zdvojnásobil počet centurií. Servius Tullius připojil k šesti starším, *sex suffragia* zvaným, 12 nových jezdeckých centurií, a ty hlasovaly nejprvnější v prvé třídě občanské. Sestávaly z nejzámožnějších občanů a dáván jim s počátku *equus publicus* aneb na pořízení koně *aes equestre*. K výživě jeho měli poukazy

na daň vdovskou (*viduae*). Později teprv nabyl stav ten politické váhy, když mu pomocí C. Graeca (122) dána jsou *iudicia*, jichž až po Sullou v dobu podřízel. Mnozí rytíři nabývají mimo to nájmenn (publicani) státního důchodou (*vectigalia*) velkého bohatství, došli nemalého působení v státu. Vojenská platnost stavu toho pomalu mizela a po té byli všichni svobodní zrození, majice *censum equestrem* (pozdější dobou 400.000 sestertiov) a byvše od censora mezi rytíře přijati, jakoby *equites romani* jmíni. Obyčej ale, že *equus publicus* byl vykazován, trval dále, a jen ti, kteří takového koně měli, hlasovali v centuriích *equitum* i když změněná *comitia centuriata* platnosti nabyla. Dlužno připomenouti ještě ročních pravidelných rytířských (*annua transvectio*), jichž se toliko ti zúčastnili, kterým dán byl *equus publicus*, a prohlidek (*recognitio*) každého pětiletí od censorů konaných. Odznaky rytířů byly *annuli aurei*, a od r. 67 nejpřednějších 14 lavic v divadle hned za sedadly senátorův. Čestný název jejich jest *splendidi, fortissimi*.

§. 13.

Nobiles a ignobiles.

Mezi tím, co se starý rozdíl mezi patricii a plebejskými ztrácel, začali *nobiles* a *ignobiles* tvořiti nový. Úřadové byli v Římě hodnostmi, pěstování jsouce volbou lidu. Tím bylo velikým vyznámenáním, dosíci vyšších stupňů. Prv zůstaveny byly patriciům, když ale i plebejští dílu v nich brali, vznikla nenáhle bez veřejné sankce šlechta úřadnická oných patriciův a plebejův, jejichž předkové skrze několik pokolení kurulské úřady (aedilitu, praeturu, konsulat) zastávali. Poněvadž velmi mnozí pro výlohy s hodnostmi spojené, zejména při aedilitě, z ucházky o ně vyloučeni byli, utvořila se znenáhla pevná, bohatstvím, zděděnou vážností tak mocná korporace, že jen zřídka některém výtečníku se povedlo vyvihnoti se k tomu šlechtictví. Takoví *homines novi* byli Marius a Cicero. Jedinou předností nobility bylo *ius imaginum*, obyčej starodávný v tom spočívající, že vosková poprsí předkův stavčla se v pitvoru (*atrium*) do zvláštního skříní (*armaria*). Obrazy ty opatřeny byly nápisem (*titulus*) o hodnostech zemřelého a spojeny pletenci (*stemma*); při pohřbech nošeny bývaly před mrtvolou vůči osob tak oděných, jak vypadaly výtvarky. Z těchto šlechticů (*nobiles*) a ze senátu utvořili se *optimates*, či strana konservativní, anaž důstojuosti senátu a starý řád věci proti straně ruchu (*populares*) hájila, která lidu jak hmotných výhod tak i co největší politické platnosti zjednat hleděla.

§. 14.

Coloniae civium, municipia, praefecturae a jehich obyvatelé.

V římském státu nebylo dle původní rozsáhlosti jeho rozdílu mezi správou města a správou státu. Když pak římská říše výboji se rozšířila, zůstal v ní tentýž základní způsob správy. Všecka vláda vycházela z Říma a vykonávání nejdůležitějších práv občanských poutáno bylo osobním trváním v městě. Z ohledu k skutečné účasti ve všech vládních rozeznáváme tedy vlastní Římanové a občany rozšířením Říma přibylé, z nichž část (*civēs sine suffragio*) za starších dob spolu v právech svých podstatně od Římanů se lišila.

a) *Coloniæ.*

Přemožení národové bývali za starších časův obecně nuceni přijmouti římské občanství za špatnějších výminek (*civitas sine suffragio*) a části své země zbavováni, anaž za pozemek státní (*ager publicus*) se prodala, aneb římským občanům přikázala aneb některým (patriciům), za poplatek v držení dátí se mohla. Aby dobyté země pojištěny byly proti přepadům zevnějších nepřátel i proti vzpouře podmaněných národův, vysýláno do nich dle etruského a latinského způsobu osad z římských občanů, zpočátku po třech stech. Osadníci, jež tudiž za vojenskou posádku miti dlužno, podrželi plně římské občanství i s právem hlasovacím, majice tím přednost a vrch naproti starým obyvatelům, kteří se proto častěji bouřili. Znenáhla ale nabyla starší obyvatelé v dávnějších osadách plněho občanského práva. Tyto osady, jež hned za doby králův se zaváděly, sluly *coloniæ civium* proti ončin, jinž *coloniæ Latinae* říkali a které z občanů necestávaly, nebrž po pokoreni *Latia* (338) od spojených, s Římany přibuzných Latinců za volu římského zřízeny jsou. Když nějaký čas *coloniæ civium* nebyly vysýlány, vypraveno opět několik po válce punické na některá místa, které za Hannibalova pobytu Římanům věrny nezůstaly. Později vysláno některých do Gallie předalpské. Dáleji výsylka kolonií dle starého zřízení nesahala. — Za Gracchův měly vypravené *coloniæ civium* jiný účel, jsouce totiž podporou chudých měšťanův. Za Sully povstaly vojenské osady za odměnu vysloužilých vojínův. Zřízení to trvalo i za císařův, tenkráte ale zvláště v provinciích.

Kolonié vypravovány byly (*deducebantur*) mocí plebiscitu k návrhu senátu. Osadníci zejména za starších dob, necestávali nikoli z daremných aneb zavržených občanů, hlásili se dobrovolně (*nomina dabant*) a mohli, nebylo-li dobrovolných, ustanoveni býti. V čele výpravy stáli tři muži (*triumviri coloniis deducendis*) a táhlo se vojensky (*sub vexillo*) k onomu místu, jehož okrslek dle starého

míravu pluhem se vytknul a z něhož každému osadníkům jistý počet jiter (*iugera*) se přikázal. Vnitřní správa osad upravena byla dle římského způsobu asi jako v municipiích.

b) Municipes.

Municipia byla města, jejichž obyvatelé byli dříve *peregrini* a napotom *cives* se stali. Měli tedy plné římské občanství a římské zákony, ale své vlastní magistráty a vlastní správu svých věcí obecních. Zpočátku byli jednak s právem hlasovacím, jednak bez něho, znenáhla ale stala se ze všech italských měst *municipia cum suffragio*. Za doby císařů povstala i v provinciích *municipia*.

c) Incolae praefectoriarum.

Praefecturae (na př. *Capua*) neměly původně *suffragium* a každého roku býval do nich *praefectus* posýlán. Zpovolenia nabýly hlasovacího práva, podřídely ale praefekta a jmeno *praefectury*.

§. 15.

Ingenui a libertini.

Jiný, občanské důležitosti neprázdný rozdíl, vládl mezi svobodníky rodem (*ingenui*) a propuštěnci. O tom §. 19.

B.

Peregrini.

§. 16.

Socii a provinciales.

Původně jest každý Neřiman *peregrinus*, za starších dob *hostis*. Národnové, kterých si Římané za nejdávnějších časův podrobili, dostali obyčejně vnučené občanství bez *suffragia*. Pozdější podmaněnci nazývali se *peregrini*, t. j. stáli bez podílu římského občanství v podřízeném poměru k římskému státu. Někteří z nich (*socii*) podrželi své vlastní zákony a své zřízení, dávali však Řimanům pomocná vojska a dle okolnosti též podporu peněz, obilím, koráby atd. Poměr jejich zakládal se nejednou na jistém písemném společení (*civitates liberae et foederatae*) s výminkami dokonce rozmanitými; znenáhla ale byli velmi krutě utiskováni a zvolně pěstováni. K této spojeneckým státům, ježto svůj vládní způsob podržely, patřily zvláště italské státy až do války spojenecké, a některé

mimo Italii. I mezi cizozemskými králi a Římanů byla taková *societas* neb takové *foedus*, a králové ti nabývali vyznamenáním titulu *amici a socii p. R.*, nebyli však než jeho manželé. Jinci *peregrini* byli docela podrobeni, jsouce pod římskou vládou a pod římskými úřadníky a velká *tributa* platiti musíce (*provinciales deditiitii*). *Peregrini* nemajíce podílu v civitě byli vyloučeni z práva *suffragii* a *honorum* a bez ochrany proti tělesným trestům a libovolnému nakládání. Ve věcech soukromého práva neměli ani *connubium* ani *commercium*. Za dávnějších let nemohli k soudu státi, nemajíce někoho z římských občanů hospodou neb patronem. To však přestalo, když pro peregriny mezi sebou aneb mezi peregriny a Římanům zvláštní soud zřízen byl. Nalézám několikráté, že *peregrini* zákonem stanovením z Říma vypověděni byli.

§. 17.

Latinia.

Mezi spojenci (*socii*) pozorujeme nejpředněji Latiny, národ, z něhož Římané pochodi. Co zvláštního v poměrech jeho jest, naznačuje se rčením *socii nomenque Latinum*. Řím záhy nepřátelsky postavil se proti Latinům. Za Tulla Hostilia vzata jest Alba, obyvatelé jsou do Říma přesídleni, avšak některé z nejčelnějších rodin jsou tam mezi patricie přijaty. Války za následujících královů trvaly dále, avšak za Tarquinia Superba stal se Řím hlavou latinského spolku. Po zapuzení královů počaly války znova, až (493) učiněno spojení za výminek pro obě strany zíplna stejných, ano i s právem vzájemných sňatků (*connubium*). Do téhož spolku přijati jsou též Hernikové. Řím ale brzy dychtil po nadvládě. Snaha ta byla sice několikráté, zvláště gallickou válkou přetržena, konečně ale přece celé Latium podmaněno jest. Latinci zůstali *peregrini*, jak se podobá, bez *commercia* a *connubia*, a byli Římanům ve válkách služební. Ostatně stáli k nim v blížším poměru než *socii*, mohouce za jistých výminek civity dojít, na př. zastávali-li druhdy ve své zemi úřadu nějakého aneb přestěhovali-li se do Říma, doma mužských potomků zůstavivše. Římané zhusta užívali Latincův k rozširování a upevňování své vlády a svého jazyka zakládáním osad (*coloniae Latinuc*), jimž římskí triumvirové veleli a jejichž stav týž byl, co Latincův. Po válce spojenecké (*bellum sociale*) nabyla též Latinci a jejich kolonie práva občanského, a pak dostala následujícího roku (89) některá města v Italii zapadánské s jmenem latinských osad těchže práv, která Latinci měli (*ius Latii, Latinitas*). Poměr ten za cisařů na provincie rozšířen. Od časů Tiberia až po Justiniana byli jménem *Latini* (*Iuniani*) zahrnuti jacti *libertini* (v. §. 19.), kteří měli obmezené *commercium* bez *connubia* a za jistých výminek plněho občanského práva nabýti mohli. Ostatní

italští *socii* před válkou spojeneckou měli řád poněkud skrovnejší avšak od latinito podstatou nevýznamný, který za doby císařů s jmenem *ius Italicum* na města v provinciích přenesen jest, maje tam beze všeho osobního práva zvláště na právnické jednání s majetkem pozemkovým a na daně působení, ježto Italie vši pozemkové daně prosta byla.

C.

Servi.

§. 18.

Jaký byl stav otrokův.

Jako u Římanů tak i u ostatních národů starého věku toliko část členů společnosti požívala svobody o újmě ostatních, jimž nejtěžší a nejnižší práce konati bylo. Otroci pokládáni jsou ne za osoby, nébrž za věci. Mohli jako jiný majetek dle libosti prodání, postoupení a závětem odkázání být. Až do časů Antoninových měl pánu *ius vitae et necis*, jehož ale zřídka užíval, a mohl mimo to svého otroka dle zvýše trestati (*flagellum, lora, virgae, furca, stigmata, ergastulum, in pistrinum dari, plecti pendentem, crux*). Otroci dostávali měsíčný peníz na stravu (*demensum*), nemohli ale jméní pro sebe (*peculium*) bez vědomí svého pána nabýti. Mezi nimi nebylo vlastního manželství (*matrimonium*), nébrž jen soubyt (*contubernium*). Patřili buď lidem soukromým, buď státu, jichž k veřejným práciem užíváno. Otroctví povstávalo buď rodem aneb zajetím ve válce (*vendere a venire sub corona*). Za starších časů museli dlužníci platiti nemohoucí za otroky sloužiti. I vyhnul-li se kdo censuře aneb službě vojenské, mohl otroctvím trestán být. Mnozí cizozemci bývali od otročníků na velikých otrockých tržištích prodáni.

§. 19.

O propuštěncích.

Propuštění (*manumissio*) dělo se buď přijetím do seznamu censorských (*censu*), aneb před praetorem za šetření jistých obřadův, aneb závětem. Všemi těmito způsoby (*iusta manumissio*) nabýval otrok nejen svobody, alebrž i občanství. Augustus mocí zákona (*lex Aelia Sentia*) obmezil právo propouštětí jistými výminkami, jež se najmě k stáří propuštěnce a propouštějícího a k počtu těch, kteří závětem propuštěni býti směli, vztahovaly. Zvláště po této době užíváno i jednodušších způsobů propuštění (*inter amicos, per epi-*

stolam, per mensam); avšak takto propuštění byli původně toliko otrocké práce prosti, aniž by je stát (*ius civile*) za svobodné po-kládal (*in libertate morari, pro liberis esse*). Za Tiberia ale *lex Iunia* stav těchto osob určitěji vytkla, poskytuje jim svobody a práv, kterých latinské kolonie aneb římští občané užívali, byvše do takových osad přijati; bylo to zvláště obmezené *commercium*. Propuštěnec (*libertinus*, pokud pána se týče *libertus*) nevystoupil ale ze všech svazků se svým dřívějším pánum. Příjal jeho *nomen* a *praenomen* spolu se svým prvejším otrockým názviskem *za cognomen* a byl jeho klientem. Umřel-li *intestato* bezdětek, připadlo dědictví někdejšímu pánu jeho, a ve všech případech, i když děti zůstavil a závět učinil, měla část jmění patronovi připadnouti. Taktež v státu nepožíval plných práv občana o svobodě zrozeného. Hlasoval podle zákonných ustanovení, jichž ale vždy se nešetřilo, v trůjich toliko méně vážených, nestal se před válkou spojeneckou vojnem, leč by nouze naléhal, a byl vyloučen z magistratur a senátu. Tomu též řádu podléhali za starých časů i *fili libentinorum*. Konečně neměli *ingenui* a *libertini* až do konce republiky mezi sebou *connubium*.

O státní moci.

§. 1.

Kdo státní moc vykonával.

Státní moc byla za nejlepších časů republiky mezi lid, senát a úřadní osoby stejně rozdlena. Lid měl nejvyšší moc a správanost (*maiestas*); jemu slušelo zákonodárství, v němž i stanovení války a míru se zahrnovalo, volby magistrátrů a tím indirektně volby senátorů, konečně *iudicia capitinis*, dokud zavedeny nebyly *quaestiones perpetuae* (okolo 149). Senátu svědčila vlastní administrativní moc a mimo to pásobení do všech důležitých státních věcí sahající. Úřadníci byli od lidu voleni, aby v sněmích lidu předsedali a usnešení lidu a senátu v rozličných částech státní správy vykonávali. Avšak zdá se, že pásobiště všelikých autorit nebylo vždy zcela přesnými mezemi vytknuto, kteroužto nedokonalost vysvětliti si můžeme zmatky a boji, z nichž státní forma římská se vyvinula.

A.

Populus.

§. 2.

Comitia.

Moc lidu vykonávala se v shromážděných, *comitia* zvaných (*comitium*, sing. jest místo na foru před kurií *Hostilia*), anáž sešla se k svolání úřadův, jichž se týkalo, a od nich řízena byla, aby o věcech veřejných usnešení se stala. (Bylo-li shromáždění od některého magistrátu svoláno, by lidu to neb ono oznámilo se, aneb by předběžná porada o čemsi děla se, aneb i v podobných případech slulo *contio*). Byl trojí druh komitií: *curiata*, *centuriata* a *tributa*. Z těch sloužela *curiata* podstatou staré vládní způsobě či patriciům a ztratila své váhy, jakmile tento stav svých přednosti pozbyl. *Comitia centuriata* zahrnovala v sobě veškeren lid. *Tributa* dotýkala se původně s výhradou aneb po větším dle plebejův. Když republika a mravy klesly, najmě když dána byla *lex Iulia* (90), stala se *comitia* jevištěm snah nespokojencův, bojův strannických a porušování (*divisores*). Za Caesara a Augusta pozbyla své platnosti, za Tiberia byla úplně zrušena.

§. 3.

Comitia curiata.

Comitia curiata konali králové, později konsulové a praetori na komitiin. Z počátku byla jediným sněmem lidu, v němž dávaly se zákony, volili aneb na svou moc dosazovali se králové. Když ale vznikla *comitia centuriata* a moc patriciův klesala, pozbyla com. curiata povloně své nejhla vnější váhy, sloužice nejpředněji k tomu, by magistrátum udělovalo se *imperium* či vrchní vojenské velitelství a právo *auspicia* konati. Podobá se, že byla i k tomu určena, by auspiciemi volbu úřadův, v komitiích centuriatných odbytou, ohledávala. Pozdější dobou nescházely se více kurie, alebrž sešlo se 30 liktorův. Za druh těchto komitií platí též *comitia calata*, anáž k sankci jistých výkonů, na př. závětův (za starších časů) a zřeknutí se rodových bohoslužeb (*detestatio sacrorum*) jakož k arroaci. (viz právnictví §. 15.) a inaugraci kněží ustanovena byla.

§. 4.

Comitia centuriata.

Comitia centuriata konala se obecně od konsula, někdy ale i od praetora jakož i od diktatora a mezivládce (*interrex*) a to, pro formu této instituce původně vojenskou, *extra pomoerium*. V nich vykonávala se podle rozvržení lidu *Servia Tullia* asi tatáž moc lidu, která spadala v *comitia curiata* bez toho, co tato *comitia* podržela a co později na *tributa* přešlo, když plebiscity zákonné moci nabyla, a když v těchto hromadách bez určitých mezi o věcech státních se rokovalo. V komitiích centuriatních voleni bývali konsulové, praetori a censoři, jakož i mnozí vyšší a mimořádné magistráty, přijímaly a zavrhovaly se zákony, usnášeno se o válkách (nejprv r. 427, když sporováno se o to, může-li válka se vésti z usnesení senátu), konaly se soudy o těžkých zločinech, dokud zřízeny nebyly *quaestiones perpetuae*; avšak *crimina perduellionis* vysetřována i potom napříště od lidu.

§. 5.

Comitia tributa.

Comitia tributa děla se jak *intra* tak *extra pomoerium* a shromaždištěm jejich bylo *forum* neb *campus Martius*. Tyto sněmy vzaly původ při processu Coriolanově (491), zákonné určité stanovení jejich ale pochodi ze zákona *Volerona Publilia* (471). Soudní moc jejich spadá blavuň do starší doby, když tribunové až po zákony dvanáctideskové osoby pro přečiny proti lidu (*plebs*) před soud poháněli. Později konala se v nich pouze *iudicia populi*, v nichž šlo o pokutu peněžnou. Avšak volili se v nich *magistratus plebeii* (jak žádá *lex Publilia* 471) a *minores*, nimo to *aediles curules* a *quaestores* (obojí arcíš za pozdější doby republiky) dilem i vojenští tribunové. *Lex Domitia* (103) příkla jim volbu kněží, anaž děla se před tím kooptací či prozvolí sboru ale za šetření zvláštního řádu. Zejména měla tato *comitia* velké působení na zákonodárství, když usněšení lidu třemi zákony (*lex Valeria Horatia* 449, *Publilia* (339), *Hortensia*) (286) zákonné platnosti nabyla. Od té doby usnášeno se v nich o obecných věcech státních dilem k návrhu senátu (*ex auctoritate senatus*) bez určité vytknutých mezi komitiemi centuriatních a tributních, díleni i nezávisle na senátu. Výhradně sluší této komitiím zákony o vlastních věcech lidu, jaké jsou *leges agrariae*, *frumentariae*, *tabellariae* a mnohé zákony o právech soukromých. Obecně konala se od tribunových lidu (při volbě nižších úřadův, *magistratus minores*, od konsulův), a mohla námitkou (*obnuntiatio*) zdvižena být. Patri-

ciové, majíce v nich nepatrné platnosti, zdá se, vzdalovali se jich. Zákonodárná moc jim od Sully odňata, ale za Pompeia a Crassa konsuláv (70) opět navrácena jest.

§. 6.

Co platilo o komitiích.

Comitia mohla jen jistých, k tomu určitých dní (*dies comitiales*) nikdy ale nesměla za dny svátočných (*feriae*) a nešťastných (*dies atri*) aniž za oněch konána být, kdy děly se pravidelné hromady senátu. Musela být do jisté lhůty ediktem oznámena a předměty, o nichž rokovati bylo, musely být vytknuty (*promulgari*). Pro volby v komitiích museli se kandidáti do jistého času u magistrátu, kterého se týkalo, ohlásit (*profiteri*). Rokování muselo být jedním dnem mezi slunce východem a západem skončeno. Odročilo se, ohlásil-li tribun lidu ob stavu (*intercessio*) aneb vyskytlá-li se zlověstná znamení, jako blýskání a lřímání, aneb činil-li angur neb úřadník, jemuž právem náleželo zpytati (*servare de coelo, spectio*) a který *comitia* pouhým výrokem, že zypyti činiti bude, námítky *obmuntiatio, alio dic*). Taktéž odročila se, byl-li někdo padoucucí (*morbis comitialis*) zachvácen. Auspicia vyšších magistrátrů měla přednost před zypyti nižších; pročež zhmusta konsul vybláškou oznamoval, *ne quis magistratus minor de coelo servasse velit*. Co bližšího v komitiích se dělo, víme nejlépe z komití centuriatných.

§. 7.

Obyčejný způsob, jak se *comitia* dělají, byl tento. Předmět rokování byl *trinundinum* (17 dní) předem (*lex Caecilia Didia* 98) oznámen (*promulgabatur*). Té doby užíváno k předběžnému přetřesu (*suadere, dissuadere legem s. rogationem*) ve schůzích (*contiones*) a k shánění hlasův v městě a municipiích. Dne komití konal předseda úřadník pomocí angura *uspicia*. *Comitia* sama zahájena bývala slavnými obětními a modlitbami od úřadníka, jenž napotom o věci rokovati kázel jako v předchozí schůzi (*contio*). Po té čtení návrh zákona. Při čtení dovoleno tribunům lidu ob stavu činiti. Nebylo-li ani od tribunů ani s náboženské strany překážek činěno, následovala pak *rogatio* a *missio in suffragium*, když se prv lid k hlasování byl seřadil (*si vobis videtur, discedite Quirites*). Zpočátku dávaly se hlasy ústně, později ale oděvzdávala se, jak *leges tabellariae* (139—104) kázaly, písemně *tabella*, na níž stálo *uti rogas* aneb *antiquo*, aneb na níž při volbách jméno voleného psáno bylo. Oddělení, která hlasovati měla, šla přes povýšené stupadlo (*pontes*) na ohrazené místo (*ovile*). Tu dány jsou jim *tubellae*, jichž spouštěno do hlasovacích skříní (*cistae*), pak za náležitého dozoru

čítáno a známeními (*puncta*) zapisováno. Konečně výsledek nahlas zvěstován. Přijatý zákon (*lex perlata*) do kovu vryt a v *aerarium*, položen. V komitích centuriatných hlasovali nejprv *equites*, pak ostatní třídy pořadem; avšak zřídka došlo k třídě čtvrté a téměř nikdy k třídě šesté. Tato veliká převaha bohatých zmýnila se ovšem později, jak se podobá, mezi první a druhou punickou válkou, zřízením komitii populárnějším, při němž rozdělení trůjové platnosti nabyla. Centurie, anaž nejprvnější hlasovala, slula *praerogativa*, jsouc k tomu losem ustanovena.

Mimo zmíněné *ovile* připomínají se po krátky čas též *septa*, jež Cæsar na brojišti Martově (*campus Martius*) postaviti kázal a která napotom za divadlo sloužila. Při komitích užíváno ohrady té nepochybň k rozdělování trůjí (*tribus*).

§. 8.

Pro *comitia curiata* a *centuriata* platilo společně, že z usnesení senátu a po předchozích auspicích (*auspicato*) se konala. Usnesení učiněna potvrzovala za starších dob *auctoritas patrum*, v níž rozumějí někteří přisvědčení senátu, jiní schváleni usnášek centuriatných skrze *comitia curiata*. V obou případech jest to zbytek starého vládního způsobu, jehož váha celá zmizela, když *lex Publilia* (339) ustanovila, že schválení to volbu předcházeti má.

Kterak námítka angurů i po usnesení platnost jeho zrušiti mohla, toho máme příklad jediný roku 444, že tři první *tribuni militum consulari potestate* úřad svůj složiti museli *augurum decreto quasi vitio creati* etc. Liv. 4. 7.

B.

Senatus.

§. 9.

Které bylo působiště senátu.

Senát měl administrativnou moc a tudíž vrchní správu a vrchní dozor na věci náboženské, finanční, berní, na vypisování vojska, na jednání se zahraničními národy a spojenci, na vyslanectva, pečoval o správu provincií atd. Požíval přípravného působení na zákonodárství a ze středu jeho bývali až do času G r a c c h ū v soudcové volení. V případech potřeby vyzýval úřady k činnosti, jak to okolnosti žádaly, propovíděl: *Videant consules etc., ne quid detrimenti capiat respublica* (*S. C. ultimum s. extreum, forma S. Cti ultimae necessitatis*), a dovoloval si pak někdy užívat své moci přes zákonné meze její. Za císařů nabyl senát na oko větší moci, tak

že magistráty volil, právo při zločinech vykonával, a že *consulta* jeho místo zákonů zastávala; skutečné právo ale měl císař, jehož vůli senát vyslovoval, a od druhého století vládl bezprostředněji nařízeními. *Aerarium* od senátu spravované ustoupilo fisku a vojen-skému aeráři. Povlovně sklesl senát v obecní radu města Říma vy-sokým stavem opatřenou.

§. 10.

Kterak si při rokování senátu počináno.

Senát byl svoláván (*convocabatur, cogebatur*) a odbýván od králův, za republiky od konsulův aneb jiných vždy nejvyšších úřad-nskův v městě, od diktatorův, mezivládců, praetorů i od tribunův lidu (od r. 456). Shromáždištěm jeho byly *curiae* (najmě *curia Hostilia*), mohl ale i na jiném od angurův vysvěceném místě, zvláště v chrámě konán být, na př. v chrámu (*aedes*) Concordie, aneb za městem v chrámu Bellony neb Apollina, kde cizozemští vyslanci slyšení mívali (*senatus iis dabatur*) a polní vůdcové *cum imperio* se senátem vyjednávali. Hromady senátu byly buď řádné, *senatus legitimus*, tchož dne, kdy připadaly *Calendae*, *Nonae* a *Idus* každého měsíce, aneb mimorádné, *senatus iudicarius*, jež každým dnem kromě komitít díti se mohly. Jako sněmy lidu konán senát mezi slunce východem a západem. Když předsedající úřadník předmět byl přednesl (*referre ad senatum*), tázán jest každý, které by jeho mínění bylo (*rogare sententias, sententias dicere*), načež je buď sedě jedním slovem (*verbo sententiam dicere, verbo assentiri*), aneb stojí obširnější přednáškou podal, aniž by pak při hlasování tímto svým náhledem vázán byl. (Silanus u Sallusta Cat. 51.) Za starších časů byl obyčejně *princeps senatus* či onen senátor, který v seznamu z pouhé poety na předním místě stál, později byli *consules designati* první tázání; pak následovali ostatní dle stupně, jaký kdo v hodnotech měl. Tázáný rokoval leckdy o jiných státních věcech (*egredi relationem, diem dicendo consumere*), nebylo-li vybočení takové zřejmě zakázáno. Po té přikročilo se ku vlastnímu hlasování (*discressio, pedibus ire in sententiam alicuius*) načež někdy rozčlánkovaného hlasování o rozličných částech v návrhu obsažených žádano (*divide sententiam*). Usnešení senátu (*senatus consultum, decretum*) zapsalo (*perscribebatur*) a na způsob zákonův neb jiných veřejných dokladův od quaestori v *aerarium* vložilo se. K platnému usnešení bylo přítomnosti určitého počtu senatorů zapotřebí (*numerus legitimus, senatus frequens, numera senatum*). Kdo bez podstatné příčiny nepřišel, mohl penězi neb zábavou pokutován být (*pignora capere s. auferre pignora caedere*). Tribunové a jiní úřadníci stejnou s referentem mocí opatření mohli obstarou usnešení senátu zrušiti. Usnešení neb zdání neúplného aneb

obstavou tribuna přetrženého senátu slulo *senatus auctoritas*. Za dob Caesara psáván a vydáván senatový zápis (*acta senatus*).

C.

Magistratus.

§. 11.

Kterak magistrátstvo vzniklo.

Za nejstarších dob měli králové nejvyšší správnou a soudcovskou moc, byť i senátem a sněmem lidu obmezena byla. Vévodili vojskům a vykonávali muohé náboženské obřady, jež napotom *rex sacrificulus* obstarával. K své výživě měli určitou část státního pozemku (*ager publicus*), jehož dílem byl *campus Martius*, jenž po zapuzení králův státním jméním se stal. Mimo ně zvlášť připomínán *tribunus celerum* a *praefectus urbi*; o těchto vrchnostech nám ale málo známo. Po zrušení moci královské (509) ustanovení jsou oba konsulové majitec prv téměř tak rozsáhlou moc jako králové. Když ale působení plebejův se zmáhalo, utvořil se brzy nový úřad, tribunát lidu (494), a když říše i obyvatelstvo se rozmnožili, bylo třeba práce zmenáhla rozděleni. Sepisování občanův, dozor na veřejnou mravnost, vykonávání práva a policie muselo konsulům odňato a jiným úřadům odevzdáno být. Tak povstala censura (443), praetura a aedilita (367). K dobrému správy provinčné a k vedení válek muselo často imperium polních vůdcův být prodlouženo. Tato správa byla později řádně upravena a svěrovala se odstouplým nejvyšším úřadníkům; odtud prokonsulové a propraetorové, ač provinční úřady vlastně mezi *magistratus* nepatřily. Rozmnožením práce musel i počet některých magistrátův, jako praetorův a quaestorův, rozmnožen být. Augustus vztáhl na se moc konsulskou, tribunskou a censor-skou, dal se zvoliti za nejvyššího pontifika (*pontifex maximus*) a spojoval v sobě jménem *princeps* všecku moc.

Za doby císařův podrželi sice úřadové po většině svá jména a zevnější čestné znaky, ve výkonech jejich ale staly se mnohé změny a podstata staré platnosti jejich zmizela, kromě byly-li od císařův samých zastáváni. Vedle nich vznikly nové magistráty dle poměrův pak trvajících. Od doby Diocletiana a Constantina povstala zcela nová organisační věcí a úřadův, kterou správa občanská od vojenské se oddělila a složitější správní systém s četnějším úřadnictvem zaveden jest. Tak zanikaly zmenáhla stopy starého věku víc a více dvorskou správou a titulstvím. Následujícími čláunky mají hlavně úřady republiky bližeji uvažovány být.

§. 12.

O úřadech republiky. Která jest podstata a který stav jejich.

Slovem *magistratus* zahrnujeme jak úřad tak osobu, která jej pěstuje. Jsou pak *magistratus* jednak *ordinarii*, jednak *extra-ordinarii*. K řádným náležejí *consules* (sem počítají se též *decemviri legibus scribendis* a *tribuni militum consulari potestate*, již za některých dob v čele státní správy stáli), *praetores*, *censores*, *aediles curules et plebeii*, *quaestores* a *tribuni plebis*, ač titó původně *magistratus populi* nebyli. K mimořádným patří *interrex*, *dictator*, *magister equitum* a *praefectus urbi*, kteřížto v jistých, někdy nastalých případech práce magistrátů na se brali. Sem možno i připočísti osoby, které k zvláštním rozkazům jisté dočasné práce konaly, jako vedení osad aneb správu špižnickou za neúrody a drahoty. K vyšším řádným úřadům (*magistratus maiores*) počítá se konsulství, praetorství a censorství; s nimi spojeno bylo šlechtictví úřadní (*nobilitas*).

Srováme-li římské magistrátství s úřadnictvím novějších států, shledáváme ihned nápadných rozdílů. Úřady na př. nebyly zaopatřením, jako jsou u nás, nýbrž byly bez všeho platu, někdy i, jako aedilita s velikými výlohami zastávaný, jsouce pouze hodnostmi (*honores*) volbou lidu svěřenými. Jen když svrchovanost (*maiestas*) národa měla vyznačena býti, jako u přijetí cizích vyslanců, podporoval stát magistráty; a cestoval-li kdo k veřejnému rozkazu aneb měl-li na cestách *imperium*, dostával ze státní pokladnice, čeho k vystrojení dopravy a k výživě bylo potřebí. Toliko zlořádem byla správa provincií za pozdějších dob republiky velmi výnosna. Jiný rozdíl spočívá v trvání hodnosti. Za republiky trval úřad toliko rok vyjmouc censuru (5 let, později 1½ roku). Tímto krátkým trváním hleděli si Římané svou svobodu a živější ruch v státní správě pojištiti. Jinou zvláštností, jež by se nám nápadnou zdáti mohla, jsou skrovné specialné vědomosti, jichž stát žádal, ježto úřady bez předchozího zkoušení schopnosti a bez vycvičenosti v pracech krátkým úřadováním napohled neznačné, se udílely. Za čas nehruhé dlouhý mohla tatáž osoba celou úřadnickou dráhu, tudíž i všecky nejdáležitější druhy občanské a vojenské správy projít. To vysvětliti si můžeme tím, že celé vládní zřízení bylo jednodušší, že mnohé věci, které nyní státu připadají, zůstaveny boly činnosti soukromé a muoho pojedinčího cvičeným konatelům z platu se svěřovalo. Konečně bylo v republice všeobecným výsmáním si státních věcí, velikou veřejností a soustředěním všech státních výkonů v Římě jak každém zvlášť usnadněno připravit se, tak lidu možno volbu na někoho vznáseti, ano i v důležitých případech zvláštní opatrnosti užívat, na př. při volbě diktatora aneb při zvolení Cicerona za konsula. Vyšším magistrátům bývalo i poradné *consilium* v důležitých případech pod-

porou. Té porady poskytovali konsulu senát, proviněnému úřadníku jeho legátové a nejbližší senátoři (Sallust Jug. č. 62), polnímu vůdci vojenská rada. Často převahou působili nepochybně také podřízení úřadníci na správu.

§. 13.

Až do časů Tiberia volil magistráty lid sám. Z počátku museli být patricii, později aspoň vesměs rodem svobodníci. Plebejské úřady, tribunát lidu a plebejská aedilita nesměly být od patriciů spravovány. Chtěl-li kdo z nich tribunem se státi, musel, jak to na př. Clodius učinil, adoptovat do rodiny plebejské přestoupit. O magistráty ucházelno se a zastáváno jich, aspoň pozdější dobou, obyčejně dle určitého pořadu: *quaestor, tribunus* neb *aedilis, praetor, consul, censor*. Nežli kdo státní úřad dostal, musel původně 10 let vojenskou službu konati; později žádano určitého stáří, a *lex Villia annalis* (180) ustanovila, jak se to má, předepsané stáří, tak že quaestorovi muselo být nejméně 27 (30) neb 28 (31), aedilovi 37, prætorovi 40 let a konsul musel mít 43 léta (*consul suo anno*). Kdo se o úřad ucházel (*candidatus, toga candida*), musel se u úřadníka *comitia* řídícího hlásiti (*nomen profleri*), by oprávněnost jeho vyšetřena byla, a potom hleděl si obyčejně hlásit, tím zjednat, že se přízni lidu poručena činil (*umbire, ambitionem prensare*). Rádem nemohlo k nepřítomnému zření se bráti. Úřadův pozdější časem nastupováno obyčejně prvním lednem (*iure magistratum*) kromě tribunství lidu, jež v prosinci počínalo. Ode dne zvolení až do nastoupení říkalo se zvoleným *designati*. Při nastoupení konala se auspicia a úřadní přísaha se činila (*iurare in leges*). I odstupujícímu úřadníku bylo přisahati, že ničeho proti zákonům nečinil.

Nikdo nesměl dva úřady najednou aneb týž úřad do 10 let zastávati. Některá z těchto ustanovení připouštěla časem zvláštní výminky (*legibus solvi*). Tak stal se Scipio Afr. minor poprvé konsulem, když mu bylo 37 let (147), z příčiny karthážské války podruhé, aniž by za konsulát žádal, pro válku numantskou. C. Gracchus byl podruhé tribunem lidu (122) bez ucházky; Marius podruhé konsulem (104) za své nepřítomnosti ve válce cimbrické, a t. v.

§. 14.

O moci úřadní a její mezech.

Obyčejné pojmenování úřadní moci jest *potestas*, na př. *tribunus militum consulari potestate, tribunicia potestas*. Působiště římských magistrátů zahrnovalo v sobě dosti rozsáhlou moc. Měli právo

ve svém úřadním okresu vydávati edikty, *auspicia konati* (ne však prokonsulové a *propraetorii*) a *contiones* odbývati. *Comitia* a hromady senátu svolávati příslušelo po pravidlu jen vyšším úřadníkům, censor ale nemohl senát shromážděti, a jednání jeho s lidem obmezovalo se veřejnou cenitbou lidu. Z nižších vrchností dovoleno bylo toliko tribunám lidu, zvláštním jejich stavem v státu, scházě senátu odbývati. Nejvyšší úřadní moc, anaž konsulámu a *praetorium* slušela, nazývala se *imperium*, vlastně moc vojenská, kterou úřadníkovi *lex curiata* zvlášť udilela a která pouze *extra urbem* platnosti měla. Chtěl-li tedy úřadník *imperium* pěstující v Římě triumfovati, muselo mu *plebiscitum* k tomu dnu *imperium* zvlášť dát. Donucovacím právem magistratů byla především *vocatio*, t. j. právo nepřítomného mocí svého úřadu k sobě pohnati, jakž to jen vyšším úřadům slušelo, a *prehensio* t. j. právo přítomného jít. Toto právo měli i tribunové, aedilové ale a *quaestorové* nepožívali žádného z nich. Dálo svědčilo magistratům právo peněžnými pokutami (*multam dare*) své moci dříaru dodati. Po pravidlu nemohl magistratus, dokud při úřadě trval, k soudu pohnán být; v nejhorším případě musel pak, jako *Lentulus* v katilinářském spiknutí, dříve úřadu se zříci (*abdicare se magistratu*); také nemohl po právu úřadu zhoustěti být, ovšem ale mohl pro nepříznivá *auspicia* při volbě (*victio creatus*) samoděk úřad složiti.

Proti zneužití úřadní moci podávaly jistoty odvoláví k lidu (*provocatio*), obstava (*intercessio*) buď tribuna lidu aneb některého rovněž tak vysokého aneb vyššího úřadníka, a odpovědnost po prošlé úřadní době.

Provocatio děla se již za doby králův, pak ale ztvrdily ji *lex Valeria* (509) a později dvě *leges Valeriae*. Sem spadají též *Porciovy* a jiné zákony, které tělesně tresty zrušily a exil na msto bezživotí položily; potom *lex Sempronius* od C. Graccha, že *iniussu populi* soud na *caput* římského občana vynešen být nesměl.

Oznamky vyšších magistratů byly *toga praetexta*, *sellā curulis*, a *lictores cum fasciis* před těmi, kteří *imperium* měli. Vrchnost odstoupivší (*censorii*, *consulares*, *praetorii*, *aedilitii*, *quaestorii*) požívali stupně a vážnosti, jež přiměřeny byly značnosti zastávaného úřadu.

§. 15.

O konsulích, desítipánech, tribunech lidu s konsulskou mocí.

Prvotné jméno konsulův bylo prý *praetores i iudices*. Byli nejvyšší vrchností, stojíce nad ostatními úřadníky mimo tribuny lidu. Dle nich jmenován rok. Řídili rokování senátu a komitii centuriatních, vykonávali, na čem se v nich usnešeno, a obstarávali nejdů-

ležitější běžící práce, po zavedení praetury nebylo jim ale čeho v soudnictví činiti. Za války vypisovali vojsko, volili dleem tribuny, centuriony a od senátu určené legáty. Byla-li pouze jedna válka, obyčejně se velení dělilo; bylo-li více, stanovilo se dělení buď losem (*sortitio*) aneb ústním dohodnutím (*comparatio*). Kdy toho válečná potřeba vymáhala, bývalo *imperium* prodlužováno (*prorogabatur*). Za pozdějších časů republiky nevelel nikdo vojskám, dokud konsulem byl, alebrž teprv po roce, když stal se prokonsulem. Uměl-li konsul za svého úřadu, zvolen jest na jeho místo jiný (*subrogatus, suffectus*). Vyznamenáním konsulův bylo 12 liktorů *fasces* nesoucích, jež měsíčně za nové měnili. — Za císařův ztratilo konsulství své platnosti; bývalo konsulův ročně více voleno, a úřad trval jim pouze několik měsíců (*ordinarii-suffecti*). Při rozdělení říše konsulství nerozdvojeno, alebrž konsulové byli brzy na východě, brzy na západě voleni, někdy tu i tam po jednom. Posledně pěstovala soukromá osoba konsulát na východě r. 541.

Dvakrát bylo konsulství na čas přerušeno. Nejprv mocí decemvirskou, anáž ustanovena byla k zákonodárnému vypracování (451), co zatím jiné úřadní hodnosti a provokace zrušeny byly. Magistratura ta byla prvním rokem patricioyská, druhým na polovici plebejská. Podruhé stalo se to při roztržkách, jež *Canuleiovy* návrhem (445) na přístup plebejských k konsulátu vznikly. Sjednoceno se v tom, že voleni býti mají *tribuni militum consulari potestase*, jimiž i plebejští státi se mohou (444). Tento druh úřadu trval v ten způsob, že se někdy s konsulstvím slřídal, dokud nepronikl návrh Liciniův (367), že jeden z konsulův zvolen býti má z plebejův. Tribunové ti byli prve počtem tří neb čtyři, pak bylo jich šest, ač *Livius* uvodí jich osm, což s pravdou, zdá se, něostojí.

§. 16.

O praetoriích.

Praetorství pokládáno budiž za větev konsulátu, anaž se časem rozmnožením prací od něho zvláštním magistrátem odštěpila. Stalo se to r. 367 a jak vůbec od spisovatelů se ličí, jakousi náhradou patriciům za to, že jim bylo se s plebejskými o konsulství dělit. Jak ztěsná praetura vedle konsulátu stála, nahlížíme z toho, že praetorové byli náměstky konsulův v senátě a v sněmích lidu a že někdy sami věci vojenské řídili; taktéž i z toho, že úřad ten za starších dob nezřídka *consulares* zastávali. Vlastní prací praetorů bylo soudnictví. Za dávnějších dob, když lid sám všecka *iudicia publica* řešil, předsedal praetor v shromážděních těch. Při nastupu úřadu vydal edikt, jímž právní řád, dle něhož si počinati bude, oznamoval a spolu dle potřeb časových starší edikty měnil neb přizpůsoboval;

přikázal formy processův a vyvolil soudce (*iudices dare*). Připomenuj dlužno, že při volbě na tento úřad nehleděno zvlášť k právnickým vědomostem kandidatovým, pročež bylo mu, neměl-li jich, u cvičených juristů rady si bráti. Praetorovi též slušelo řídit nákladné *ludos Apolinares*. Roku 242 rozděleno praetorství v ten způsob, že jeden (*praetor urbanus*) právní věci měšťanův mezi sebou, druhý (*praetor peregrinus*) spory mezi venkovskými aneb mezi venkovskými a měšťany rozsuzoval. Někdy ale spravoval oba ty druhy *praetor urbanus*, byl-li *peregrinus* ve válce nutně potřebný. Když provincie sicilská a sardinská přibyly, vzrostl počet praetorův na čtyři a s obojí Hispanií na šest k prospěchu provinčné zprávy. Asi r. 144 zavedeny jsou *quaestiones perpetuae*, v jichž čele byli čtyři praetori, *quaesitores* zvaní, kteří obyčejně v Rímě meškali a provincii spravovali s vlastností propraetorskou. Později zmnožil se počet jejich na 16, a od Sully až po Caesar a ustanovení jsou pro množství soudních vyšetřování zvláštní *quaestores*, kteří magistráty nebyli, *iudices quaestionis* se nazývajíce. Za doby císařů klesl i tento úřad, maje posléz nejčastěji za úkol řídit veřejné hry. Praetorům svědčili *lectores* s fascemi, v městě dva, v provincii šest.

§. 17.

O censorech.

Podle zařízení *Servia Tullia* vykonával nejvyšší magistrátus každého pětiletí šetření občanův, aby jméni jejich ocenil a vojiny vypsal (*censum agere*). Na začátku doby republikánské vykonávali to konsulové, r. 443 ale byli k tomu dva censorové ustanoveni, tvořící magistraturu původně patriciovskou a pět let, později 1½ r. v ní trvajíce. Censura ta ale pro náboženské pochybnosti a z jiných příčin nebyla vždy v době zákonom ustanovené konána. Censorovi nebylo ani se soudnictvím ani s vojenstvím čeho činiti, pročež neměl *imperium* a mimo sčet lidu ni jiného práva s lidem (*agere cum populo*) aneb se senátem jednat. Nic však méně bylo to místo velmi důležité a značné (Liv. 4. 8.). Protož zastávali je, jakož úřad obecné důvěry a vážnosti vyžadující, pozdější dobou výhradně konsulárové a bylo lze pouze jednou je miti. Pateroletý census vyřizoval se podle způsobu od censora dříve ustanoveného na státni letné (*villa publica*) na brojišti Martově (*campus Martius*). Každý občan těžkou pokutou, které *incensi* propadli, byl vázán dátí se zapsati do seznamu občanův, jež *tributum* byly sřadény. Složenou přísahou byl povinen udati své jméno, svého otce, své stáří, svou usedlost a ostatní *res mancipi*, nikoli však majetek ze státního pozemku (*ager publicus*) ani v provinciích. Taktéž nebralo se zření k dluhům. Dle jméni ustanovená jest daň, která někdy mimořádně neženatým se ukládala a dle výdatkův volně zvýšena býti mohla.

Census byl spojen se slavnou obětí (*lustrum condere*). — K této činnosti censorův připojovala se *censura morum*, dozor na veřejnou mravnost s právem, příknouti úhonu či pokutu na eti (nikoli *poena*, něbrž *nota*, *animadversio*, *ignominia*), anaž ukládala se nejspíše pro neáctu v rodině, křivou přísažu, nesporádaný život, zpronevěření se klientům, mrhavost, obejítí vojenské služby a pro jiné přečiny. Tyto pokuty byly: Vyvržení ze senátu, *senatu movere*, (r. '70 byli 64 členové ze senátu vyloučeni) aneb ze stavu rytířského (*equum adimere* — *vende equum*); pak pokuta řčením *tribu movere* naznačená, znamenajíc buď do nižší, t. j. městské truže přesazenu aneb *in Caeritum tabulas referre* t. j. být občanem *sine suffragio*, jako stalo se obyvatelům etruského města *Caere*, s nimiž v galické válce *hospitium* učiněno, když ale později se odštěpili, stali se z nich *cives sine suffragio*. Posléze pokutovalo i daní z majetku podle zvýšenou (*aerarium facere*). Za starších časů byli všichni občané osobně v Římě zapisováni; později ale vykonáván census v koloniích a municipiích od zvláštních censorův a odtud seznamy posýpany do Říma. Censor mohl censorevi námitkami soud zvrhnouti a censoři následujícího lustra mohli úhonu (*ignominia*) od předchůdcův přisouzenou zrušiti. I lid zamítl někdy ustanovení censorův, svěřiv osobám ze senátu vyvrženým vysokých úřadův.

Zvláštním výkonem censorským byl dozor na stavbu a šetření veřejných budov a závodův, do nájmu dávání veřejných důchodkův a dodávek za vrchní správy senátu. Aby lze bylo tyto nájmy na se vzítí a potřebného rukojeanství sehnati, sestupovaly se velké spolky nejbohatších občanův, zvláště rytířův (*publicani*).

Od r. 50 nebylo více od lidu censorův voleno a censu koňano. Za dob císařů vykonával censorství někdy císař sám, znehála ale hodnost ta zanikla.

§. 18.

O kurulských a plebejských aedilech.

Zároveň s tribuny lidu zavedeni jsou (494) i dva plebejští aedilové, jsouce stanoviteli plebejských náboženských slavností a pomocnky tribunův. Později, když přijat byl zákon *Liciniův* (367), připojeno k nim dvou kurulských aedilství, anož zprvu, jak se podobá, obsazovalo se střídavě patricii a plebejskými. Výkony aedilův byly: obstarávání veřejných her, dozor na veřejné budovy, náměstí, vodovody, ulice a cesty, zpráva veřejné policie a trestání jistých policejních přestupkův, péče o dovoz obilí a dobrotu potravin, stanovení míry a váhy. V případech neobyčejných volen zvláštní *praefectus annonae*. Poměr jejich k censorům v mnohých těchto výkonech není dosud jasný; rozdíl pak mezi plebejskými a kurulskými

aedily byl nevalný; avšak zdá se, že zpráva velkých a megaleských her připadala kurulským aedilum, jimž i čestná znamení vyššího úřadnictva slúšela. Od doby první punické války konány jsou tyto hry na větším díle na útraty aedilů a na konci republiky dělo se to s nesmírným nákladem na oblibenou k vyšším úřadům. Caesar ustanovil mimo to dva *aediles Cereales*; za císařů po třetím století nepřipomíná se toho úřadu více.

§. 19.

O quaestorích.

Původ úřadu toho jest neznámý; někteří kladou jej do dob králův. Tolik známo, že quaestori z počátku voleni bývali od konsulův, po r. 447 ale od lidu, a že hodnost tā byla původně patriciovská, majíc pěstovatele dva, k nimž připojeno ještě dvou jiných, kteří konsuly do pole provázeli. Po úplném pokročení Italie (265) přibylo pro Italii o čtyři nové. Sulla rozminžil počet jich na dvacet. Městští quaestorové, jichž bylo dvě, měli účet aeraria, obstarávali příjem a vydání jeho dle poukazů senátu; přijímalí cizí poselství, schráněli prapory a veřejné listiny v *aerarium*. Quaestorové provinciálni měli zprávu finančních věcí v provinciích, pečovali o dovoz obilí do Říma, vedli účty pokladny vojenské, vypláceli žold, opatrovali plen a prodávali jej. Provincie ustanovovány jim v pozdějších dobách losem. Quaestura byla prvním stupněm k vyšším úřadům a zjednávala přístup do senátu, jenž se později dobov na větším díle z quaestorův doplňoval. Za císařův trvala s mnohými změnami, avšak městská quaestura stala se nepatrným úřadem, ježto *aerarium* od ní odloženo jest.

Pod quaestory stáli za starých dob *tribuni aerarii*, jimž najměj obstarávat bylo vyplácení žoldu. Zdá se, že byly to osoby soukromě s jistým, nikoli nepatrným consensem, jimž shánění a vyplácení aneb snad pouze vyplácení žoldu vojákům odkázáno bylo. Ale již za dob Catonových služba ta zmizela a jméno napotom sice obnoveno ale jiným způsobem ho užíváno.

§. 20.

O tribunech lidu.

Když lid vyloučen jsa z úřadův a dluhy svírán r. 494 se vzbouřil, doclelo shody s tou výminkou, že zřízen jest zvláštní úřad, tribunát lidu, jenž *lege sacrata* byl *sacrosanctus*. (*Leges sacratae* byly zákony stanovící, že přestupník má býti *sacer*. Sloužily obecně k ochraně neporušených práv lidu, na př. že tribunové lidu mají býti plebejští a že toliko v komititech centuriatných *caput* římského

občana může být předmětem rokování.) S počátku voleni jsou tribunové lidu nepochybně v komitiích centuriatních, od r. 472 ale v komitiích tributných. Z prvu bylo tribunův dvě neb pět, po r. 457 naproti tomu 10, již dle pozdějšího zákonného ustanovení (448) vesměs od lidu bez kooptace mezi sebou voleni být museli. Nebyli to vlastně úřadové lidu a neměli čeho z celé státní vlády spravovati, alebrž směli pouze svou námítkou k dobrému plebejských proti úkratům patriciův obstavou (*intercessio*) působiti. Brzy ale osvojili si právo patricie před soud lidu poháněti a uchopili se z povlovná iniciativy při navrhování zákonů v komitiích tributných. Když politický význam odporu mezi patricii a plebejskými přestal, směřovala obstava hlavně k tomu, aby hrázi položila přesahuvládní moci do práv lidu, buď v usnešenich aneb v úřadních výkonech senátu se jevicimu. Obstavě té někdy zabavením jméni neb jatbou důrazu dánou. Tribunové lidu měli přístup do senátu, mohouce jej i svolati; žádný tribun ale nemohl svou obstavou usnešení ostatních překaziti a strana protivná užívala prostředku toho často, by obstavě tribunů účinku odňala. *Tiberius Gracchus* dovolil si ale na sesadění takového obstavujícího tribuna návrh lidu činiti. Působiště tribunů sahalo jen na 1000 krokův (*passus*) za město a žádné noci nesměli se z Říma vzdálit. Žádný patricius, leč by od některého plebeje adoptován byl, a nikdo, jehož otec kurulský úřad měl a posud žil, nesměl na tuto hodnost zvolen být. S úpadkem mrvavý zneužíváno častěji tribunské obstavy (na př. od *Baebia* ve válce jugurtské. *Sal. Jug. cap. 34*). *Sulla* vzal moci tribunské nejdůležitější práva, na př. iniciativu při navrhování zákonů, tak že jí zůstala pouze *auxiliis latio*; obmezení to trvalo ale jen do konsulátu *Pompeia a Crassa* (70). *Augustus* sám se mocí tou (*tribunicia potestas*) opatřil a následující císařové takéž ji drželi. Tribunát trval dále, jen že váhy své pozbaven.

§. 21.

O nižších úřadech.

Nižší úřadníci byli *triumviri capitales*, jimž vykonání policijných nařízení, vyslídění zločinův, jatby, dozor na věznice a hrdelné tresty krontě práva otroky a nižší osoby trestati náležely; *triumviri monetales* či III. viri AAAFF t j. *auro argento, aeri flindo feriundo*, kteří ražení peněz obstarávali, což obvykle v Římě se dělo; dále *decemviri litibus iudicandis*; konečně *triumviri nocturni*, dozorcové basičtí a noční policejní strážcové.

§. 22.

O mimořádných magistrátech. Dictator, Interrex, Praefectus urbi.

Mimořádné magistráty jsou ty, které v jistých případech funkce jiných na se brali.

Dictator či *magister populi* byl prý poprvé zvolen r. 501, když nebezpečná válka s Latinskými vznikla, a býval pak častěji volen (*dictatorem dicere*), kdy povstaly nebezpečné zahraničné války aneb vnitřní nepokoje, někdy i z příčin méně důležitých, na př. ku konání komitií, k zřizování her, po bitvě u Cann k zvolení senátorův. Voleni bývali z konsularův a původně v komitích kuriatných k návrhu senátu, načež zvolený po auspicích *imperium* obdržel; napotom zdá se, že konsulové obyčejně k rozkazu senátu diktatora volili. Za pomocniska dán mu aneb od něho vyvolen si *magister equitum* (*mag. equ. dicere, cooptare*) důstojnosti praetorské. Diktator měl zprvu veškerou královskou moc, i bez provokace či odvolání k lidu, měl tudíž 24 lictory a *fasces cum securibus*; jiní úřadové přestali kromě tribunátu. Diktatorství však trvalo jen šest měsíců a v nejčastějších případech i za čas mnohem kratší zříkáno se ho, byly-li věci, jimž k vůli zřízeno bylo, vykonány. Úřad ten byl zpočátku patriciovský, mohl ale potom i od plebejských přestován být. Později bylo diktatorství obmezeno; tribunové mohli se proti zneužívání moci jelikož opřít, a shledáváme, že za diktatury i jiné úřadní hodnosti trvaly. Posledních 200 let republiky nevoleno diktatora, avšak Sulla a Caesar strhli jmenem ustavičné dikatury nejvyšší moc v státu na se.

Umřeli král, tvorili senátoři dle podání *Liviova dekurie*, z nichž každá svého náčelníka měla; těch deset vedlo vládu a jeden měl *insignia*; avšak panování každé dekurie trvalo jen pět dní a mezivládí tomu dáváno města až do nové volby. Za republiky obnoven tento způsob voleb mezivládcův, nebylo-li náhodou úřadu, který by *comitia* konal, na př. když r. 444 tři první *tribuni militum consulari potestate* pro nesprávná auspicia úřad svůj složiti musili. Každý *interrex* úřadoval jen pět dní, avšak obyčejem bylo, že při zprázdnení úřadu nekonal novou volbu první, něbrž teprve následující mezivládce. Volen byl z patriciův (*interregem creare, prodere*) a úřad ten zůstal ustavičně patriciovský. Po dlouhé době nalezáme opět mezivládce ku konci republiky.

Již za králův služe *praefectus urbi* či *custos urbis*, náměstek králův za nepřítomnosti jeho. Úřad ten zůstal i napotom za republiky náhradou konsula, odejel-li konsul k slavnostem latinským. Avšak byl to pouze zvyk, jehož šetřeno, jakož práce konsulovy vlastně praetor vykonával. A u g u s t u s zřídil policejního úřadníka téhož jména, který znenáhla za císařův důležitou osobou se stal.

§. 23.

O podřízených úřadnících.

K vyřízení věcí pojediných a k obstarání prací podřízených sloužil magistrátem značný počet podřízených úřadníkův. Nejdůležitější z nich byli *scribae*, zvláštní družstvo (*ordo*) tvorící, jež na dekurie jsouc rozvrženo z aeraria plat dostávalo. Míst v této korporaci bylo lze si koupiti. S počátku si úřadníků těch, již po větším díle *libertini* byli, jen málo váženo; později byli značným stavem a dosáhli svou cvičenosti a zkušenosti v pracech často veliké váhy při vrchnostech méně zkušených. Bývali losem úřadům přidávání (*scribae consulares, praetorii etc.*).

Nižší služebníci byli *praecones*, hlasatelé, *lictores*, kteří *fasces* nesouce kráceli před vyššími úřadníky (mimo censory a kurulské aedily), aby moc jejich naznačovali a rozkazy plnili; *apparitores, accensi*, sluhové; *viatores*, poslové. Konečně byli úřadům též *servi publici* k službě.

§. 24.

O zřízencích k zvláštním výkonům.

Mezi mimořádnými zřízenci k zvláštním pracem (*curatores*) jmenují se *praefecti annonae*, za starších časů ustanovení, aby dovoz obilí v případu neúrody neb dráhoty spravovali, na př. L. Minucius r. 440. (Pompeius byl opětne praefektem *annonae*, a za doby císařů jest to místo znova zřízeno); dále *triumviri, quatuorviri, decemviri coloniis deducendis* aneb *agris dividendis, duumviri aedibus dedicandis* a jiných takových úřadův.

D.

Kterak vládlo se za císařův.

§. 25.

O císaři.

Římský stát, podstatou svou zvláště po válce spojenecké více a více se rozpadaje, měl zapotřebí vyššího sjednocení a nalezl je v samovládě, anaž Caesarem počavši za Augusta a nástupečně jeho se rozvinula. Tato monarchie povstala ale samozvanstvím a bez vší státoprávní formy, jakož s počátku na oko, aby staří řádové zachování byli. Císařské tituly: *princeps, imperator, Caesar* (vlastně příjmení, později zvláštní název spoluvládce a nástupce) a *Augustus*.

s tu s pochodi od Octaviana. Císařská moc utvořila se sloučením pojedincích práv a úřadů na Octavia a na vznesených, jenž povolně byl *legibus solutus*, požívaje moci konsulské, censorské a tribunské, stálým jsa prokonsulem a nejvyšším pontifikem. *Honores divini* přířčeny jsou Augustovi a po něm většině následujících císařů. Má-li následníctví spočívat na dědičnosti aneb na volbě, o tom nijakým pevným rádem nebylo rozhodnuto, i ač jednak dědičnost či právo císařovo, svého vlastního aneb přijatého syna za svého následníka ustanoviti, uznávalo se, bylo přece z druhé strany za to jímno, že moc císaři jest svěřena zvláštním výkonem senátu, a vznášela se častěji skutečně na něho od vojnů z vlastní vůle jejich.

§. 26.

O správě za dávnějších císařů.

Způsoby republikánské správy za starší doby císařů asi po Hadriana mizejí, načež shledáváme způsobův přechodných, až se za Diocletiana a Constantina státní organisace úplně rozvinula. Za dřívější doby vládl císař pomocí senátu a republikánských magistrátův. Avšak vedle nich utvořila se bližší císařská rada kromě podřízenějšího lidu dvorského a správčího, najmě vznikli císařští propuštěnci (*liberti Caesaris*), ježto se starým římským mravem nesnášelo se, aby svobodní zrození vstupovali do něčí osobní služby. Zatím původ vzali i noví, potřebám časovým přehodně úřadové, vynezujece znenáhla republikánských. Nejdůležitější z nich byli: *praefectus urbi*, dozírající na veřejnou policii, jemuž později nejvyšší hrdelná právomocnost připadla, a *praefectus praetorio*, původně velitel stálé od Octavian a zřízené tělesné stráže, který ale zpovolna tím, že vojenská moc císaři byla důležita, velikého působení na věci veřejné a na konání práva nabyl. Méně důležití úřadníci byli *praefectus annonae* a *praefectus vigilum*.

§. 27.

O správě za pozdějších císařů.

Po Hadrianovi více a více mizejí stopy staré ústavy; avšak teprv po Diocletianovi a Constantinovi důsledně proveden jest nový vládní system. Císař jest od té doby *dominus*, obklopen četným a nádherným dvoranstvem. Ze starých věcí podřízeny jsou pouze hodnost konsulská za čestný název (*consules honorarii*) a senát za jakousi obecní radu, jejíž členové měli vysokou důstojnost, jen že spojenou s těžkými břemeny, na př. dary lidu a příplatky k slavnostem. Vlastní státní radou bylo *consistorium principis*, jehož členové byli jednak zvláště zvolení (*comites consistoriales*), jednak

nejvyšší úřadníci a ministři, na př. *magister officiorum, quaestor sacri palatii, comes sacrarum largitionum a comes rei privatae*. Když rozdělena jest říše na čtyři praefektury (viz co platio o provinciích za doby císařů §. 9), vedli správu jejich čtyři *praefecti praetorio*, majice moc civilnou bez vojenské. Moc vojenská odevzdána jest *magistris militum*, jichž Constantinus ustavil po jednom pro jízdu a voj pěší. Pojediným armádám v provinciích veleli *comites* či *duces*. Pod témoto vysokými magistráty nacházela se četná a dle jistých stupňů zřízená řada nižšího úřadnictva s příslušným písářstvem (*officia*).

O státní správě.

A.

O věcech právních.

§. 1.

Jak právo se dělí.

Římskí právníci rozeznávají *ius publicum*, t. j. řády o státní ústavě a vládě v římském státu platné, a *ius privatum*. K tomuto patří *ius civile*, t. j. Římanům vlastní právo, a *ius gentium* čili právní ustanovení, jež platila o všech Římanům známých národech, tudiž právo přirozené či obecné právo lidské.

§. 2.

Kterak právo vzniklo.

Ius civile vzniklo ze starých zvyků, z nichž některé záhy určitými zákony, mezi nimiž jsou *leges regiae* řečené, platnosti nabaly. U starých spisovatelů zachovaly se z nich a ze zákonů dvanactideskových některé zlomky. Základem veškerého napotomného práva bylo pak zákonodárství decemvirské (451—450). Na tomto základě budováno dále pomocí zákonů, k nimž jak *leges centuriatae* tak *tribuniciae* se počítají, když plebiscity nabyla platnosti zákona. Zákonové ti od magistrátů se vyjadřovali a od lidu přijímalí. Ze by usnešení senátu tenkrát už byla zřídlem práva, nezdá se, ovšem ale důležitým pramenem jeho jsou edikty úřadníkův, zvláště *praetorův* (*ius honorarium* či *praetorium*). *Praetor urbanus* totiž, když nastupoval úřad svůj, vyhlásil pravidla, jichž za svého úřadování šetřiti bude. Edikt ten měl sice jen na úřadní rok platnosti,

nejpodstatnější ustanovení ale dostávala se přece z ediktu do ediktu *edictum tralatitium*), a od doby Ciceronovy mohly edikty za ustálený celek platiti, který v podstatných věcech se neměnil. Ne-smíme si edikt mysliti jako by zcela samoděčná ustanovení, alebrž jako taková, jimiž starší nepotřební už zákonní řádové se rušili a noví se zaváděli, práva zvykového a práva slušnosti šetřice. Byla to tedy instituce, kterou stavu práva vždy lze bylo s postupem časového vzdělání zároveň krájeti. Týmž způsobem povstal edikt *praetoris peregrini* a pro provincie edikt náměstného vládce. K rozvoji práva zvykového přispívaly též nálezové soudní (*res iudicatae*) a *responsa* proslulých právníků, kteří zvláště za císařův veliké vážnosti nabyla, ježto respondenti veřejně ustanovováni byli.

§. 3.

Z kterých pramenů plynula práva za doby císařův.

Od doby Augustovy byla zvláště usnešení senátu, později císařská nařízení (*constitutiones principum*) zřídily práva. Edikty praetorův znenáhla přestávaly a spisové juristův obecněli. Císařských nařízení povstaly později mnohé sborníky. Takovým za veřejné sankce vypracovaným svodem zákonů jest *codex Theodosianus* (za Theodosia II.) s přímětkem *novellae* zvaným. Za Justiniana povstal proslavený svod o třech dílech, které jsou: 1. *codex*, či sbírka císařských nařízení (*constitutiones*), zvláště soukromého práva so týkající; 2. *digesta* či *pandectae*, výtah ze spisův nejznamenitějších vykladačův práva; 3. *institutiones*, krátký systém práva. Svod Justinianův později zrušily *codex repetitae pralectionis*, re-vise staršího zákoniska, a *novellae*, či přímětek pozdějších nařízení. Téměř zároveň s Justinianem povstaly i v západní Evropě sborníky zákonův.

§. 4.

Iudicia publica a privata. Ius a iudicium.

Výkonu práva podléhaly buď *causae publicae* aneb *privatae*. *Causae publicae* vztahovaly se k celému státu, *privatae* k právům pojediných osob aneb k zločinům soukromým, na př. krádežím. Právo vyhledávala tedy buď *iudicia publica* aneb *privata*. V obou případech jest to zvláštností římského soudu, že vyšetření toho, oč sporným stranám šlo, a ustanovení právních výměrů, jež o věci plati měly, nebyly spojeny v jediné osobě soudcové, jako u nás, něbrž za času republiky bylo jedno od druhého na prosto odděleno, tak že právnickou otázku rozřešoval *magistratus*, faktickou stránku ale

vyšetřovali soudcové soukromí a soudili o ní. Litčení před magistrátem slulo *ius*, před soukromými soudci *iudicium*. Ani *magistratus* ani soudcové nemuseli nutně být znalci zákona, mohli ale v pochybných případech právnické pomoci hledati. Nesmí se však při tom zapomenouti, že právnické vědomosti za republiky byly v Římě obecnější než u nás. Zákonům dvanáctideskovým učili se chlapci za starších časů zhusta nazepamět. Taktéž veřejnost právního jednání přispívala k zkušenostem právním.

§. 5.

Který byl soudní úřad a kdo jej vykonával.

Právní věci řídili nejprve králové, potom konsulové, později praetorové. Praetor určoval právní řád hlavně svým ediktem; v pojediných procesech volil soudce a dával jim navedení zatímným rozhodnutím právní otázky o skutku (*factum*), jehož vyšetření jim zůstavil. Učiněný nález kázel vykonati. Působnost ta slula *iurisdictio*, naznačena jsouc slovy: *do* (*iudices*), *dico* (*ius*), *addico* (*iudicatum*). V soudních komitích předsedal. *Praetor urbanus* rozsuzoval mezi občany, *peregrinus* mezi občany a cizími aneb mezi cizinci samými. Ostatní praetorové řídili právo trestné, když *quaestiones perpetuae* zavedeny byly. V municipích a koloních vyřizováno soudnictví stejným způsobem od místní vrchnosti. V provincích měl náměstný vládce jurisdikci, vykonávaje ji dle provinčního ediktu a dle zvláštních poměrův. Za doby císařů stál císař v čele spravedlnosti, jsa nejvyšší stolicí; pod ním byl senát, *praefectus urbi*, *praefectus praetorio* a jiné magistráty. *Ius* a *iudicium* ne-lišily se po Diocletianovi, když magistrát i soudcem se stal.

§. 6.

O soudcích.

Vyšetření skutku a spočívající na něm soudní nález připadal soukromým soudcům, kteří od praetora dle jistých pravidel ročně voleni jsouce na dekurie se rozpadali (*iudices*, *recuperatores*, *arbitri*). Pro *iudicia publica* byli prvě senátorové soudci, po C. Gracchovi ale rytířové. Pokoušeno se později často o to, by *iudicia* opět připadla senátu, avšak podařilo se to teprv za Sully. Za Crassa a Pompeia konsulův (70) rozdělila *lex Aurelia* soud mezi senátory, rytíře a tribuny *aerarii*, patřící do třídy plebejských se značným censem. Jméno jejich vzato jest od starých dávno zrušených tribunů *aerarii*. (Viz O státní moci §. 19). Tribunové *aerarii*, k nimž *lex Aurelia* se vztahuje, jsou od Cæsara zdvíženi. I v municipích a provincích vykonával výbor občanů funkce soudcův.

Kromě soudu praetorových připomíná se též soudu centumvirského, nepochybně to starý soud pro věci sporné, které týkaly se zvláště dávného římského práva vlastnického a věci dědických. Avšak meze jeho určité neznáme. Počet soudečů od lidu volených byl vlastně 105, totiž po třech pro každou z 35 trubí. Soud ten trval i za císařův. Konečně připomíná se i soudu decemvirského (*decemviri litibus iudicandis*, kteří byli magistráty), jen málo ale o něm povídámo.

§. 7.

O právních zástupcích. Kdo byli aдвocati.

Z počátku vznášely strany své věci k soudu samy, později ale stávalo se vždy více obyčejem, že užíváno v soukromých a veřejných případech zástupcův (*patroni, oratores*), kteří sice důkladnými právníky nevyhnutelně být nemusili, nic však méně povoláním své politické vážnosti a moci nabývali, jako shledáváme, že i nejvyšší úřadníci před soudem za řečníky vystupují. *Lex Cincia de donis et muneribus* (204) zakazuje právním zástupcům platův neb darův přijímati, později ale salarium zobecnělo. Jiní zastanci před soudem byli *advocati*, přátelé sporných stran, kteří radou a osobnou přítomností účast svou jevili a pomoci poskytovali.

§. 8.

O právnících.

Právníci či právní učenci (*iuris consulti, prudentes*) byli zprvu pouze patriciové, jsouce jediní, jimž *fasti* a *actiones* či staré soudní řady staly se přístupnými. Dávali navedení jak praetorovi tak soudcům, udleli rady a výstrahy stranám (*respondere de iure, cavere*) a zřizovali spisy (*scribere*). Odpovědi jejich častěji nepřímě působily na právní ustanovení samá, a za císařův působení to velmi se zmohlo. Za Augusta povstaly dvě právnické školy s náhledy mezi sebou různými, jichž náčelníky byli C. Ateius Capito a C. Antistius Labeo (*Proculeiani a Sabiniani*). V Římě a v hlavních provinčních městech utvořily se právnické školy s placenými učiteli. Mezi nejproslulejšími právníky byl Gaius za Antoniův žijící, jehož *comentarii institutionum*, ač kusé, Niebuhr ve Veroně nalezl.

O právu soukromém.

§. 9.

Kdo měl právní schopnost.

Měl-li kdo mítí práv, musil hlavně být svobodným římským občanem. Jemu jen slušelo *connubium* a *commercium*. Otrok a ten, koho stihla *capitis deminutio maxima* a *media*, nebyl tedy podmětem práva. Cizí byl původně rovněž bez práv. Znenáhla zmírnila se ale přísnost těchto poměrů zvláště ediktem praetorovým, a povstaly formy volnější. K úplné právní schopnosti patří dále nezávislost na přísné římské moci rodinné (*patria potestas*), či třeba jest býti *sui iuris*. Aby kdo cosi činiti mohl s právní platnosti, k tomu vyžadovalo se jistého stáří. Později stala se vedle zletilosti (15 neb 17 rok stáří) spolu ustanovení o nezletilých (*minores*, totiž *XXV annis*, od nichž *impuberes* se liší), s jistými právními pro ně obmezeními a ochrannými prostředky.

§. 10.

O rozdílech soukromého práva a o právech věcných.

Právní učenci rozeznávají soukromé právo na věcné, závazkové, rodinné a dědičké. Při právu věcném činí se rozdíl mezi majetkem či držbou (*possessio*), t. j. právem užívati něčeho, na př. státního pozemku (*ager publicus*), a mezi skutečným vlastnictvím (*dominium*). *Dominium* bylo buď přísné (*ex iure Quiritium*), quiritské vlastnické právo aneb přirozené (bonitárné), jež i *perigrini* mítí mohli. Přísného vlastnického práva k věcem, které *res mancipi* slovou, t. j. k předmětům, které za starších časů pře veliké důležitosti měly, jako jsou: italské vlastnictví půdy, otroci, tahouni a soumaři, bylo lze toliko přísnými formami, k nabytí téhož práva předepsanými, dosíci. Nejdůležitější z těchto forem, jež nutně občanství předpokládají, jsou: 1. *mancipium* či *mancipatio*, t. j. symbolické jevení prodeje, jemuž přítomno bylo pět dospělých (*puberis*) a *libripens* (*per aes et libram*). Těto formy užívalo se též při adopci a emancipaci. Takové právní jednání, při němž někomu vážilo se zlato, nazývalo se též *nexus s. nexum*, někdy však od *mancipace* se lišilo. 2. *in iure cessio*, t. j. odstoupení na způsob pře, při němž magistrát nabývajícímu věc příkaz. 3. *usucupio*, t. j. průmlka, jižto přirozené vlastnictví státi se může quiritským. Staré promlčení stalo se při věcech nemovitých po dvou letech, při jiných po roce. Později podlehla ustanovení o průmlce změnám. Quiritské vlastnické právo pozbylo znenáhla své důležitosti, trvajíc ovšem theoreticky dále, až je Justinian zrušil.

Se svým vlastnictvím mohl každý právem dle libosti nakládati, vyjmouce některá obmezení, jež spočívala na zřetelích k veřejnosti neb k sousedstvu.

§. 11.

Co jsou závazková práva a které contractus vedou k závazkům.

Obligatio jest onen poměr mezi dvěma osobami, jímž jedna proti druhé nabývá jakéhosi práva, či znocnění, žádati na ní jistého účinu. Dle domnění starých právníků jest *contractus* neb *delictum* pramenem všech závazkových práv. Tím vysvětlujeme si, proč mnohé věci spadají do práva soukromého, které u nás podléhají právu trestnému, jako: krádež, loupež. Smlouva mohla se dle starého římského práva pouze mezi občany státí, vázána jsouc určitými formami. Později činili též *peregrini* smlouvu *ex iure gentium*, a přísnost starého závazkového práva mínila se ediktem *praetorovým*.

Nejdůležitější formy smlouvy jsou 1. *nexus*, t. j. před svědky vykonaný čin *per actis et libram*, kterážto symbolická pājčka platila pak za skutečný závazek, jenž se stal. Dlužníci, jež *nexus* vázal, podléhali dle dvanáctideskových zákonů největší přísnosti, ježto platiti nemohouce po jisté lhůtě mohli být usmrčeni aneb za otroky prodáni, aneb jak se nejčastěji stávalo, dluh svůj u věřitele oddělati si museli, až r. 326 ustanovenlo, že osoba dlužníkova nesmí být spoutána. Lichvou velice znesnadňovalo se splácení dluhu, ač dvanáctideskové zákony a pozdější zákonná ustanovení určovaly úrok; najmě v provincích provozovala se lichva způsobem nesmírným. Mi-mořádným opatřením k zmírnění dluhův byly *tābulae novae* za dob *Sullových*. 2. *Ústná smlouva (stipulatio)*, která se stala určitou otázkou věřitele a přiměřenou odpovědi (*sponsio, respensio*) dlužníka. 3. *Písemná smlouva*, anaž latinským jazykem sepsána být musela, vztahujíc se zvláště k záznamu v knihu příjemů a vydání, (*codex* neb *tabulae accepti et expensi*), kterou každý pořádný Říman bedlivě vedl a která měla právní platnosti. Činiti takové závazky jmene se *nomina facere* (*scribere, perscribere*), záležejíc v tom, že osoba dlužníkem jmenovaná i s dlužnou sumou zapsána byla mezi vydání a tak povinnou se stala. Vložení do hlavní knihy mohlo se ovšem státi jen za zjevného svolení dlužníkova, o kterémž způsobu nám nic povědomo není. Výplaty děly se často skrze peněžníky (*argentarii, mensarii, trapezitae*), u nichž mnozí svou mohovitost si ukládali a jejichž knihy při právních ličeních častěji se předložily. V provincích konaly se pājčky společným úpisem, *syngrapha*, t. j. listem od věřitele a dlužníka podepsánym a pečeti opatřeným.

§. 12.

O závaecích ex delictis.

Závazek *ex delictis* tvořily *furtum, rapina, iniuria, damnum iniuria datum*. *Furtum* nazývalo se *manifestum*, byl-li zloděj při činu postižen. Dle dvanácti desk směl takový zloděj být bez trestu zabít, byl-li v noci lapen, a taktéž ve dne, činil-li odpor. Ve všech případech mohl vlastníku přiřčen a v poutech držán být. *Furtum manifestum* spojeno bylo dle praetorského práva se čtveronásobnou a *furtum nec manifestum* dvojnásobnou náhradou. *Iniuria*. Dle dvanácti desk ustanovena byla na injurii činem *talio*, nestalo-li se narovnání jinou náhradou, a při menších injuriích platily pokuty peněžné. Praetorským právem ustoupila *talio* vyšším pokutám peněžným. *Damnum* u cílů škoda na cizím majetku musila dle zákonných ustanovení nahražena být. *Lopezenepřeprady* cizího jméní za starších časů týmž způsobem jsou ceny; když ale ve válkách občanských takové předpady zobecnely, ustanovena jest pokuta *in quadruplum*.

§. 13.

O právu rodinném. O manželství.

Sňatek dle římských zákonů platný (*iustae nuptiae, matrimonium legitimum*) kladl za výmlinku na obou stranách *connubium*, tedy původně rovnost stavu, po návrhu canulejském (445) občanství. Takový sňatek děl se způsobem buď přísnějším neb volnějším. Onomu způsobu svědčila *confarreatio*, t. j. slavná oběť s rozličnými obřady, jimž přítomen byl *pontifex maximus* a *flamen Dialis*, načež za rozličných obyčejů a mravů vedena jest nevěsta do domu ženichova; aneb *coemptio*, t. j. obrazný prodej (*per aes et libram*) s jistými určitými způsoby; aneb *ensus*, soužiti po celý rok. Tak dostala se žena z moci otcovské a poručnické do rodiny mužovy a byla mu podrobena (*in manu esse, conventio in manum*). Volnějším sňatkem nestala se taková závislost, alebrž žena zůstala v moci otcově, poručnickově neb své vlastní. Přísnější sňatek konfarreaci byl vždy řidší a řidší. Pouhé *matrimonium*, čili smíšené manželství mezi Římany a cizinci, nemělo právní platnosti, neobsahujíc v sobě pro děti občanství aniž pro otce moc otcovskou (*patria potestas*).

§. 14.

Dvojženství bylo naprosto zapověděno, jakož i manželství v nejbližších stupních přibuzenstva, na př. mezi bratrem a sestrou,

byť i nevlastními a adoptovanými. Sňatek předcházelo obyčejně záslíbení (*sponsalia*; zaslíbená *sponsa*, *pactu*), jež mohlo zase odvoľano býti. Při vdani dávali rodiče neb nejbližší příbuzní děvčeti věno (*dos*), o čemž i zvláštní zákonné předpisy dány jsou.

Manželství mohlo býti zrušeno, potkala-li tu neb onu stranu *capitis diminutio maxima* neb *media* (zajetím, vyhnánstvím) aneb rozvedením (*repudium*, platíc vlastně o manželi a zhusta o zrušení záslibu, *repudium remittere* či *renuntiare*, *nuntium remittere*, *divortium*, *discidium*).

Sňatek konfarraeačný zrušen byl řádným výkonem diffarreačným. Rozvedení manželství dělo se za starších časů velmi zřídka; později vyskytovalo se mnohem častěji a najmě bývaly volnější sňatky za časů pozdějších bez všech formálností zrušeny. Posvátnost stavu manželského zvyšována někdy od censorův, ukládajících osobám neženatým vyšších poplatků. Za Augusta vydána jest *lex Papia Poppaea*, by pokutami zmáhající se bezženství zamezilo se.

§. 15.

O moci otcovské.

Na manželství zákonné platném spočívala *patria potestas*, jsouc velmi rozsáhlá i tam, kde místa měla adopce a arrogace. Arrogace užíváno při osobách samostatných, a děla se v komitích kuriatních za předsedání nejvyššího pontifika. Adopci přecházely nesamostatné a nezletilé osoby do cizí moci; děla se před magistrátem trojím mancipačním výkonem. Vyskytá se i adopce závětem či ustanovením za dědice s přijetím jména testátorova. Otec mohl svá novorozenátká pro značné vady tělesné zanesti a usmrтiti; starší a odrostlé děti mohl vydědit, prodati, mrskati a usmrтiti. Právo to, jehož ovšem zřídka užíváno, teprv za císařův obmezeno a od Constantina Velikého zrušeno jest. Vše, čeho synu *in patria potestate* nabyl, patřilo otci, jenž i dluh od dětí učiněný zaplatiti nemusil. Avšak někdy svolil otec synu k vlastnímu majetku (*peculium*), jejž mu ale opět odniti mohl a v případu smrti synovy dědil. Otcovská moc byla zrušena pozbytím občanského práva u otce neb u syna, arrogaci otcovou a adopci synovou, aneb provdaním dcery dle přísnějších způsobů, konečně emancipací, anaž stala se trojím mancipačním a manumissním výkonem. Za císařův meze otcovské moci mnohými zákony zúžily se.

§. 16.

Agnatio. Cognatio. Affinitas.

V právnickém ohledu jest *agnatio* příbuzenství po právu občanském, zahrnujíc pokrevence, jejichž jediný poměr na osobách mužského rodu spočívá, na př. mezi syny téhož otce aneb strýcův, jejichž otcové byli bratří. Agnátové mají právo dědické a nezletilé agnáty ve své poruce. *Cognatio* jest přirozené příbuzenství, jež mají mezi sebou *peregrini*, *capite deminuti* a pokrevenci, jejichž rodinný poměr na osobách ženského rodu spočívá, na př. mezi matčiným bratrem a sestřinou dcerou. Ženitbou pak vzniká *affinitas*. Tyto poslednější dva způsoby příbuzenské měly za starých časů jen skrovného právního působení, později ale v právu praetorském více se k nim zřelo, tak že i právo dědické a tutela na nich se zakládati mohly.

§. 17.

Gentes.

Gentes byla za nejstarších časů nepochybň veliká družstva mezi patriciovskými Římany, jež *nomen*, *sacra* a dědické právo neb i jiné případnosti spojovaly. O takovou *gens* oprávali se klienti, jsouce podřízenými členy její. Jedinci patriciové připisovali si *gens*, ač nepochybň podobných združení i mezi plebejskými bylo, a poněvadž napotom manželské sňatky mezi rodinami patriciovskými a plebejskými se stávaly, mohly pochybné otázky o právu gentilnému vznikati.

§. 18.

O poručenství.

Poručenství nad nezletilými aneb zpráva junění jejich ustanovovaly se buď závětem aneb připadly nejbližším agnátům, aneb nebylo-li jich, určovaly se od magistrátu. Poručník zprávou se zpronevěřivší musil dle zákonů dvanáctideskových dvojnásob pokuty složiti, podléhaje spolu jakémusi bezecti (*turpe iudicium tutelae*). I poručenství nad ženštinami, tedy vdovami a nevdanými (obě nazývaly se *viduae*) ustanovovalo se buď závětem, neb vlastní volbou, dopouštěl-li toho závět, aneb nejbližším agnátstvem, aneb jmenováním

od magistrátu. Avšak ženštiny zletilé mohly jmění své samy zpravovati, potřebujíce toliko v jistých případech zastoupení poručníkova (*auctoritas*) zejména tenkráte, kdy potřebí bylo právního řízení dle starých přísných způsobův.

Osoby zšílené, blbé a marnotratné dostávaly někdy k žádosti rodiny *curatores*, jimž pak náležela zpráva jmění a odpovědnost. I nezletilým jmenoval *praetor kuratora*.

§. 19.

Kteraké bylo starší dědické právo.

Staré přísné dědické právo žádalo, by testator, maje *commerciū*, plného požíval práva závěti (*testamenti factio*); kdo nacházel se v moci něčí (*potestas, manus*), pak *peregrini*, nezletilí, ženštiny, byla-li nad nimi *tutela* neb *curatio*, jsou z práva toho vyloučeni. Žadný *peregrinus* nemohl učiněn být dědicem. Dědické právo ženštin obmezovala *lex Voconia* (169), ustanovujíc mimo jiné, že nikdo, majitelijsa 100.000 sesterciův, ženštinu za úplnou dědicku ustanoviti aneb přes polovičku legatem ji odkázati nesmí. Za Augusta byli *caelibes* a *orbi* z dědického práva vyloučeni. Za nejdávnějších dob připomíná se trojího způsobu závětův: 1. závět v komitích kalatných, k účelu tomu dvakrát do roka svolávaných; 2. *in procinctu*, jehož užíváno ve válce, ústně před svědky; 3: *per aes et libram*, na oko prodejem dědici. Tento způsob zachoval se nejdéle. Dědic byl buď jeden (*heres ex asse*) aneb bylo jich více, *coheredes*, na př. *heres ex dodrante*. Někdy ustanoven jest závětem *heres secundus*.

Neplatil byl závět (*testamentum rumpitur*), pozbyl-li testator kommercia, učiněn-li závět nový, nechtěli-li a nemohli-li dědickové dědictví nastoupiti a narodili-li se agnat. Osoby v moci závětníka jsouci musily dědictví volky nevolky přjmouti. Vyjádření o tom (*cretio*) musilo do jisté lhůty být podáno, anaž počítala se ode dne úmrtí aneb od toho dne, kdy ten, koho se týkalo, mohl o tom věděti (*quibus sciet poteritque*). Umřel-li někdo bez závětu, staly se žena a děti *in manu* a *in potestate* jsouci přirozenými dědici, nebylo-li jich, nejbližší agnati a po nich *gentiles*. Dědictví propuštěnce, nezůstavil-li přirozených dědici (*sui*), připadlo patronovi.

§. 20.

O praetorském dědickém právu.

Poněvadž stará dědická posloupnost občanským právem předepsaná mnohé obsahovala nesprávnosti, na př. že *cognati* a emancipované děti vyloučeni byli, zmírněna a změněna jsou všelijak tato přísná ustanovení právem praetorským. Odtud vznikla praetorská dědická posloupnost, z které *bonorum possessio* původ vzala, již teprve *usu capio* plným vlastnictvím učiniti mohla. Praetorský závět byl písemný, neplatil ale proti jinému dle občanského práva zřízenému, byť i staršmu. Od praetora někdy ustanovena *bonorum possessio contra tabulas* tím, že nejbližším, v závětu opomenutým a však za vyděděné nejmenovaným příbuzným dědické právo povolil, aneb *secundum tabulas*, že jim dědické právo příslíkl, ač závět dle přesného práva byl neplaten, byl-li jen písemně a s patřičnými výrazy zhotoven.

Iudicia privata.

§. 21.

Legis actiones.

Římská pře vedla se ústně a záležela jednáka v rozrešení právní otázky skrze magistrát (*in iure*), jednak z vyšetření skutku skrze *iudicces* (*in iudicio*). Nejstarší formy, jimiž práva vyhledáváno, byly *legis actiones* t. j. jisté k slovu zákona vázané úvodné formy a symbolické výkony. Platnosti měli jen pro *cives*, až r. 304 C n. Flavius do veřejnosti dal *fastos* a *legis actiones* před tím od pontifiků v tají chované, a tím plebejským přístup k občanskému právu (*ius civile*) zjednal. Osobuá přítomnost stran (*rei* u *Cicerona*; *actor*, *petitor*; *reus*, *is unde petitur*) byla nezbytná a nejmenší odchylka od předepsané formy měla pozbytí práva za sebou. Mezi rozličnými způsoby těmito byla *legis actio sacramento* nejdéle se zachovavší, dle níž obě strany sunu peuž do zástavy daly. Kdo vyhrál, dostal penze zpět, zástava prohravšeho ale připadla aeráři. Při žalobách *in rem* družily se k tomu často *vindiciae*, symbolický úvodní způsob, při němž obě strany před soudem spornou věcí si vlastnily tím, že ruku na ni vložily (*manum conserere*), načež praetor zatímnou držbu věci až do rozrešení sporu ustanovil. Při statcích nemovitých aneb při věcech, které nemohly celé k soudu nešeny býti, vydaly se strany s praetorem buď samy k místu předmětu (*ex iure manum consertum vocare aliquem*) aneb přinešena jest část věci, na př. ovce z bravu, *gleba* z pole, před sond.

§ 22.

Formulae actionum.

Později byly znenáhla staré *legis actiones* zdviženy a zachovávána jest pouze *legis actio sacramento* v některých případech, najměj za úvodnou formu k pře líčení před soudem centumvirálnym. Tím tedy odpadly symbolické obřady a na jejich místo nastoupila řada nových obžalovacích způsobů (*actiones*), jež do ediktu přijímanný byly a z nichž některé při každé při se užívalo. Tyto volnější způsoby spojovány jsou často se starším řádem juridickými fikcemi, při nichž za to se bralo, jako by něco místa mělo, čemu skutečně tak nebylo, tak že i vlastnictví dle občanského práva jisté chráněno býti nemohlo, a osoby žalovací právo dle přísných forem mítí nemohouci, na př. *peregrini*, nabývali ho. Na žalobci záleželo zvoliti tu akci, která s povahou pře se shodovala. Kdo v tom dopustil se poklesky, propadl právem (*cadere causa, litem perdere*) aneb odmrštěn jest, pročež potřebí bývalo raditi se s právníky o věci té. Nesla-li se na př. žaloba k čemusi jistému, odmrštěna jest, žádal-li *actor* více než se slušelo (*plus petere*). Nebyla-li žaloba odmítnuta, dána jest žalobci *formula* či písemné jmenování soudce mimo vypsání skutku a mimo předpis odsuzovací, ovšem za předpokladu skutku, jehož bližší vyšetření soudeci se zůstavovalo. Žaloba a nález zněly při každé akci, dle níž obžalovaný něčim práv býti měl, vždy na sumu peněz (*pecunia certa* neb *incerta*), byť by v případě dokonce jiného šlo, na př. o otroka. K způsobům obžalovacím patřily často též *praescriptiones* neb *exceptiones*, t. j. jisté vymírovací výhrady, které *magistratus*, žádala-li toho některá z obou stran, k dobrému té neb oné připojil (*postulare, dare exceptionem*), na př. *ea res agatur, curus rei dies fuit*, bylo-li více lhůt, aneb na způsob výminky, na př. *si in ea re nihil dolo malo Auli Agerii factum sit neque fiat*. Vyšetření skutečné povahy výminky slušelo soudci.

§. 23.

O líčení in iure.

Pře počala se půhonem k soudu (*in ius vocatio*), který za starších časů děl se s jakýmsi právem donucovacím za obřadův zákonem ustanovených (*manus injectio*). Později vznikly jiné způsoby půhnu, zvláště skrze *vadimonium* čili jistotu žalovaného, že určitou dobou k soudu státi chce (*vadari aliquem, vadimonium promittere, sistere, deserere*). Když magistratus a právní zástupce při tomto roku zvěděli, kterou akci žalobce přenesl, a když dle potřeby učiněna jest i přísaha pro lešt, položeno jest, nemohla-li vše vyrov-

nána býti, stáns k soudu, při němž počala se pře, na př. vyznáním před soudem aneb učiněnou přísahou. V žalobě jmenován byl *iudex*, jehož žalobce, zdá se, navrhl a obžalovaný zamítnouti mohl slovy: *iniquum eiero*. Někdy ustanovenno jest více soudcův (*recuperatores*). Konečnú skončilo se líčení *in iure litis contestatione*, kterou předmět zaveden jest k líčení *in iudicio*. Líčení *in iure* děla se, kdy byly *dies fasti*.

S. 24.

O líčení *in iudicio*.

Líčení *in iudicio*, jež v obširných řečech záleželo, mohlo za den neb za více dní skoučeno býti. Důkaz děl se buď přísažními svědky, při čemž každá z obou stran svědků odpárných uvažovati mohla, neb písemnostmi (*tabulae, litterae, codices accepti et expensi*). Mužidel užíváno jen při otrocích. Staré *legis actiones* vyžadovaly osobné přítomnosti stran (*nemo alieno nomine lege agere potest*); soud pomocí obžalovacích forem připouštěl ale volnější zařazení skrze *cognitores*, t. j. skrze plnomocnky u přítomnosti odpárné strany rádně zvolené, a skrze *procuratores*, jejichž jmenování jednodušším způsobem se dělo. Když byla procedura skončena, mohl soudce nález odročiti aneb dokonce od sebe zamítnouti (*non liquet*), aneb jej i učiniti, z něhož před dobou císařů nebylo odvoláno, ježto straně vítězné slušela *exceptio rei iudicatae*. Avšak byly některé prostředky proti nespravedlivému nálezu, na př. námitka magistrátu stejné neb vyšší hodnosti aneb tribunův, která právomocnost magistrátu stavila. Někdy i tím si pomožino, že porušena byla forma processu, na př. rozhodl-li o věci *magistratus*, nejsa k tomu povolán. Učinek nálezu přitěžovala někdy *sponsio poenalis* či shodnutí stran na začátku processu, že odsouzený mimo vlastní předmět soudu i pokutou peněžitou stížen býti má. Některé druhy nálezův, na př. šlo-li o *iudicium tutelae, mandati, societatis a depositi*, měly jakési bezectí v zápfěti (*iudicium turpe*). Kdo se k soudu nedostavil, propadl právem. Proti zbytečným a týravým žalobám bylo rozličných prostředků, jako jsou: *condemnatio in duplum* aneb *iu dicium calumniae*, za nimiž následovala pokuta. Nevyhověl-li kdo nálezu, vydán jest od praetora dekret, na př. *missio in bona venditionis causa*, načež rozsudek vykonán. Líčení *in iudicio* mohlo zamezno neb přetrženo býti všemi dněmi poklidu (*feriae*).

§. 25.

Co jsou praetorská interdicta.

Zvláštní způsob procesu aneb úvodu jeho byla praetorská *interdicta* či zatímná ustanovení praetorova, jimiž k návrhu strany jedné přikázal aneb zakázal něco druhé za předpojetí jistých skutků, které, mohouce se stati předmětem soudního řešení, potom proces *ex interdicto* tvořily.

Iudicia publica.

§. 26.

O sudech trestných.

Iudicia publica vztahovala se k takovým činům, kterých považováno za nebezpečné pro svobodu a jistotu státu aneb za škodné dobrému občanstva vůbec. Konána byla původně za nejvyššího řízení králů od vyšetřovatelův k tomu jmenovaných (*quaestores paricidii*) a od soudcův (*duumviri perduellionis*), avšak dělo se z nich odvolání (*provocatio*) k lidu. Po zapuzení králův řešeny jsou takové soudy od lidu za předsedání konsulův, praetorův aneb quaesitorův zvlášť k tomu jmenovaných. Když zřízen jest tribunát lidu, bývaly osoby, které se práv lidu dotkly, od tribunův pohnány (*diem dicere*) a od lidu odsouzeny, na př. Coriolanus a Caeso Quintius. Později ustanovovalo dvanácte desk, že těžké zločiny pouze v komitích centuriatných (*comitiatus maximus*) řešeny býti mohly, a *comitia tributa* měla, jak se podobá, právo, ustanoviti pokutu peněžitou, jakož se s Camilem stalo. Množství a rozsáhlost zločinů bylo přičinou, že právomocnost ta znenáhla vyřizována byla od zvláštních k tomu jmenovaných vyšetřovatelův (*quaestiones extraordinariae*), z nichž povstaly později (okolo 149) *quaestiones perpetuae* řečené, či stalé soudy pro jisté druhy zločinů, nejprv pro *crimen repertundarum*. Řízeny byly od čtyř praetorův (*quaestores, quaestioni praeesse*), pótom od soudcův k tomu zřízených (*iudices quaestionis*), kteří právnickou stránku processův určovali, co zatím vyšetření skutku zůstaveno bylo oněm soudcům, kteří i o věcech soukromých rozhodovali. Tu pomalu bezprostředná soudcovská moc lidu přestávala. *Quaestiones perpetuae* se zmáhaly a trvaly nějaký čas až do doby císařův. Za časův republiky neměl senát vlastně soudnické moci nad občany, za císařův ale dáno mu soudnictví, zvláště při zločinech proti majestátu. I *praefectus urbi* měl trestné soudnictví, avšak císař byl nejvyšší instanci. Mimo město vykonáváno jest právo za dob republiky od municipalné vrchnosti,

ne však ve věcech důležitějších a v provincii vykonával je náměstný vládce.

§. 27.

Který byl způsob trestního processu.

Před soudem lidu mohli toliko *magistratus* býti žalobci (*accusatores*). Nález vynášel se dle obyčejných komitiauxních řádův. Před tribunalem praetora ale mohl každý občan žalobu vznéstí, a jakož za věc nectnou pokládalo se ze žalobnictví řemeslo činiti (*accusationem factitare*), tak bylo počestno státí někdy k soudu proti tomu, kdo se proti vlasti dopustil; v jistých případech vyzýval i k tomu stát odměnami. Bylo-li žalobce více, ustanoven jest předběžným vyšetřováním (*divinatio*) žalobce hlavní a ostatní jmenovali se pak *subscriptores*. Úvodem věci byla žalobceva *postulatio* před praetorem, při čemž udání (*delatio nominis*) podle jistého obžalovacího způsobu se předneslo. Když složena byla přísaha pro lešt, jižto žalobce zjistil se beztrestnosti *calumniae*, následovala nejprv *receptio nominis* magistrátem. Tím i položen den k pře líčení *in iudicio*. Soudcové vzati jsou z dekurii *iudicium* a dány pod přísahu. Počet jich byl rozdílný, obyčejně ale přes 50, a také rozdílné byly způsoby zvolení jich; vůbec ale spočívala volba na lose (*sortitio*), při čemž zároveň měly strany právo vymezovat. (Zvláštní způsob processu při soudu Milonově neměl trvání.) Pak následovalo líčení samo, jež za pozdějších časův, aspoň kdy šlo o *crimen repetundarum*, obyčejně o dvou hojemstvích (*comperenditio*) řečněním stran (*prima et secunda actio*) se dělo, jímž nejen spravedlivost své věci dokázati ale i všelikými prostředky na cit soudečův působiti hleděly.

Za prostředek dokazovací sloužily dokumenty, zvláště *tabulae accepti et expensi*, věcné příčiny a přísežné výpovědi svědkův. Svědkové mohli ve věcech trestních k svědčení býti nuceni, proti nejbližším příbuzným ale toho *lex Iulia* nedopouštěla. Přísné výslechy (*quaestiones*) podporovány jsou na otrocích i mučidly (*equuleus*). A však obecně platilo, že otroci žalovaného tímto způsobem nemohou býti donucováni, by proti němu byl i v soudech těžkých svědčili. Rouchem obžalovaného a příbuzných jeho byla *vestis sor-dida*; k vymáhání přísně sloužili mu dílem *advocati*, jižto pouhou přítomností sdílnost svou mu jevili, a *laudatores*, jižto pochlebně o něm svědčili. Častěji užíváno několika obháječův; po válce občanské zmnožil se prý počet jich až na 12, načež *lex Iulia* v tom meze položila. Posléz následoval nález (*sententia*, buď *condemnatio* aneb *absolutio*, aneb odročení, *ampliatio*). Odsouzeni i ze žaloby propuštěni psalo se, jak *leges tabellariae* tomu chtely, na plátky, jichž do osudu (*cista*) házeno. Za výkon nálezu ručili jistci (*vades*).

Proti nespravedlivým žalobám a následkům jejich sloužila před soudem lidu obyčejně obstava tribunova aneb jiných k tomu oprávněných, proti nálezům úřadům platilo odvolání k lidu.

§. 28.

O zločinech.

Zločiny podléhající trestnému vyšetřování byly *crimen maiestatis* (*mēnuere maiestatem*) či zlčení důstojnosti římského národa; o němž z nejznámějších zákonů jsou *lex Appuleia* (102), *Cornelia*, *Iulia*; *perduellionis* či zráda, nepřátolské poškození vlasti (*lex Calpurnia* 149), *Servilia* a j. v.); *repetundarum*, výděr v provincích. Tento zločin býval za starších dob předmětem soukromé žaloby, o něž *recuperatores* rozhodovali, později ale spadal pod žaloby trestné podle několika zákonných ustanovení. Převedena jest, když náměstný vládce úřad svůj byl složil, v Římě, a občanství bylo odměnou toho, kdo odsouzení takového úřadníka způsobil; *peculatus*, zpronevěřilá zpráva peněz státních; *ambitus*, vyhledávání úřadu nedovolenými prostředky a úplatky. Zločin ten byl obecný a zákonů o něm platilo mnoho; v i. s. *Vim publicam*, vzporu, zbourání vytýká *lex Plautia* (78); *parricidium*, vražda, zvláště na přesunzích spáchaná. *Lex Cornelia de sicariis, veneficis et parricidis*; *falsum*. O tom stanoví *lex Cornelia*, směřujíc proti pornšovatelům závěťav a proti penězokazům; *sacri legium*, svatokrádež, *plagium*, unášení a prodávání lidí.

§. 29.

O trestech.

Tresty byly za časů republiky *muleta*, pokuta peněžitá a bezživotí, jež se obyčejně dělo stětí, jsouc za dávnějších dob s mřskáním spojeno (*virgis caedi et securi percuti*). Starší hrdelné tresty byly svržení s tarpejské skály na vrchu kapitolském a oběšení (*infelici arbori suspendi*). Na *parricidium* platilo dle některých památek *insui in culeum et in flumen decidi*. Za živa zahrabání dělo se jen u vestálek pro incest. *Catilinovi* špoluvinnici byli ve vězení zardouseni. Dle Porciova a jiných zákonů bylo lze jak trestu hrdelného tak i jiných pokut ústěhem (*exilium*) uniknouti, ježto obžalovanému volno bylo, než nález prohlášen, římského občanství tím se vzdáti, že Řím zůstavil a do některého spojeného státu přijeti se dal. Vyobecování to schváleno bylo usnešením lidu, v němž obyčejně obsahovala se *interdictio aquae et ignis*. Nejprv chodili ústěhové do měst italských spojencův (*solum exilii causa*

vertere), později, když města taková nabyla občanského práva, bylo jim dale, na př. do Gallie aneb do Řecka se odebírat. Ústří a těžké peněžité pokuty byly obyčejným následkem značnějších zločinů proti státu. Za císařův byly tresty zostřeny a často velmi podle zvýšky ukládány. Za trest smrti platilo tenkráte častěji odsouzení k zápasům s šelmaři a s šermíři (*ad bestias, ad ferrum*). Na místo exsilium nastoupil závez do vzdálených pustých krajin, aneb vyložení. Odsuzováno též k veřejným pracem v báňích a solných dolech, s čímž otroctví a tělesné tresty spojeny byly.

Co platilo o právu mezi národům.

§. 30.

O poměru k cizím národům a o vyslancích.

Právní poměr mezi Římem a některým jiným národem zakládal se obecně na jistých vzájemných usněšeních. Takové usněšení nalezáme již za nejdávnějších časů republiky při státní smlouvě s Karthaginskými. Spolčováním toho druhu chránil Řím své občany ve styku s cizozemci. Vyjednávání a smlouvy mezi Římem a cizími státy dělo se skrze vyslance, jejichž osoba za posvátnou jména byla, jen že bylo jim všeho osobního účastenství ve válce sé zdržet, ač vyslancové římskí proti Gallům toho nešetřili (Liv. 5. 36.). Kdo se proti cizímu vyslanci něčeho dopustil, býval od fetialův nepřátelskému národu vydán. Urážky římských vyslanců těžce byly kárány.

§. 31.

Kdy vypovídala se válka, jak se vedla a končila.

Byla-li Římanům od některého národa křivděno, vypraveni jsou k němu fetialové neb pošlové *ad res repetendas*, a minuloli se poselství s účinkem; vypověděna jest dle jistých určitých rádův válka (*iustum piumque duellum*). Tím stal se cizí národ nepřitelem (*hostes*, původně *perduelles*) a z toho vzniklo právo kořistiti z nepřitele, tak že majetek jeho se pobral, plen k dobrému aeraria neb na rozdělenou mezi vojiny se prodal, bohové ze země se vyvolali, půda v pozemek státní se proměnila, z obyvatelů otroci se stali a *sub corona* pro *acerarium* se prodali, zkrátka přemožený národ cele zničen, jeho stát a národní ráz zrušen jest. Avšak přísnosti té vždy se neužívalo. Často přemoženému národu osobní svoboda a část majetku, ano i samostatnost navrácena. Vzbouření a odštěpení přemožených národův přísně trestáno. Učinění míru též s určitými ceremoniemi od fetialův vykovoáno. Místo míru učiněno častěji přiměří (*induciac*). Někdy způsobila válce konec s polním

velitelem snošená *sponsio*, která však vždy od státu uznána nebyla, načež původce její nepřátelům vydán jest.

B.

O věcech finančních.

§. 1.

Která měl stát vydání.

Římská republika prosta byla mnohých vydání, která většině novověkých států připadají. Nebylo nákladného dvorského hospodářství ani velikého množství draze placeného úřadnictva. Rozličné věci, jež nyní s velikými pro stát výlohami spojeny jsou, na př. vyučování a větší část výchovu zůstaveny byly tenkráte činnosti soukromé. Nejdůležitějšími předměty státního vydání byly tedy: zařízení, jež k bohoslužbě v Římě patřila, totiž zbudování a zachovávání chrámův, žerty, slavné hody, hry, jichž ale po první punické válce z časti aedilové sami vystihovali, a potřeby vestálek; dále veřejné budovy a stavby v Římě, které nájemem za dozorství censorů se vykonávaly; silnice v Italii, na něž ale za pozdějších dob zhusta od soukromníků nakládáno; výlohy representačné na uvítání a vypravování vyslanecv, jakož vystrojení konsulův a náměstných vládcův v provinciích, platy podřízených služebníků jako jsou *scribae*, výživa státních otrokův, výlohy válečné, jakož i na náčiní válečná, na koně jezdci, spíše a žold, jež prý senát poprvé ve válce proti Volkskům armádě přířkl (406), konečně koupě obilí v drahotách, jež za nižší ceny se prodávalo, za pozdějších dob rozdávání zrna a zapatřování chudých, jež spolu se soukromou štědrostí veliký počet nuzného a zahálčivého lidu do Říma přivábilo a státu značně břímě způsobilo.

§. 2.

Z čeho vystihovalo se vydání za nejstarších časův.

K potřebám králův a na vydání bohoslužebná určeny byly státní pozemky, jichž část Martovo brojiště tvořilo. Na výlohy bohoslužebné zakládáno i peněžitých pokut a konfiskac. Již za králův připomínáno jest cel (*portoria*) a daní (*tributa*), z počátku jako by z hlav, ostatně ale svou povahou méně známých. Od doby *Servia Tullia* shledáváme, že zavedena jest daň z jmění (*Liv. I. 42*), anaž podobala se přihlášce censu. Těchto obou dávek, zdá se, byl chudší lid po zapuzení králův nějaký čas prost. (*Liv. 2. 9.*). Zvláštním

druhem daní za nejstarších časů bylo přikazování vojenských výloh, zvláště za jezdecko, jistým mohovitým třídám.

§. 3.

O daních římských občanův a jiných státních důchodech.

Stálým přímým poplatkem římských občanův byla daň z jmění, jejž výše řídila se potřebou a která někdy z trestu od censorův někomu so zvětšila. Vybrána byla od quaestorův. Pozdějším poplatkem byla *vicesima manumissionum* čili pět procent z ceny propuštěných otroků, jež dle zákona od senátu navrženého a proti všemu řádu od vojska r. 357 přijatého, platiti se muselo. Jiným státním důchodem byly pokuty penězité a konfiskace jmění vyobcovaných.

§. 4.

O mimořádných příjmech státu válkou a výboji.

Výboji Římanův nabývala státní kasa nejprv v Italii a pak vně Italie poněmáhu značných, buď mimořádných, buď stálých příjmův. Koněm nálezel plen z vybojovaných zemí (*manubiae*), jejž quaestor prodával a do státní pokladnice odváděl, neustanovil-li o něm nevyšší vůdce k dobrému vojínův aneb na vyplněnou bohém učiněných slibův způsobem jiným. K tomu bychom i připočisti mohli prodej přemožených obyvatelův, stali-li se otroky (na př. Aurunkové r. 502), dále kontribuce a mimořádné dodávky potravin, oděvův, zbraněv, koní, korábů, lodiva atd. od pokročených obyvatelův. Mnozí římští vůdcové zjednali státní pokladniči množství hotových peněz aneb drahých kovův na př. mladší *Scipio*, *Paulus Aemilius* a *Pompeius*.

§. 5.

O stálých příjmech z podmaněných zemí.

Stálé příjmy z podmaněných zemí byly buď přímé úkladky (*tributa stipendia*) dle provincií velmi rozdílné, totiž daň z hlav neb z jmění neb z pozemkův, jež se z polní tropy (*decumae*) odváděla, aneb nepřímé, jako cla (*portorium*). Za starších časů platilo se clo i v Italii, zač ovšem z daně pozemkové osvobozena byla. *Portoria* r. 60 v Italii zdvižena, za *Caesarovy* diktatury opět

zavedena jsou. K příjmům těm patří i důchod z pozemků státních (*ager publicus*). Přemohli-li Římané některý národ, zmocnili se nějaké části, obyčejně třetiny země, z níž majetek státní učinili a která bud' prodati aneb někomu příknouti aneb do užitku za jistý poplatek odevzdati se mohla. Tento *ager publicus* prostříral se šíře tu i tam po celé Italii a dílem i mimo ni. Byly to z části pastviny (*pascua*) na rozsáhlých nevzdělaných drahách (*saltus*), jichž z úroka (*scriptura*) publikánům do nájmu dávaného *pecuariai* užívali. Shledáváme, že za starších časů v Italii výhradně patriciové byli v držení (*possessio*) těchto nevzdělaných orebniš za úkol, totiž třetinu polní úrody a pětinu ovoce. Tato držba (*possessio*) nevedla však k úplnému vlastnictví (*dominium*), alebrž stát zůstavil si právo nakládati s pozemkem tím, jenž ostatně i na jiné mohl přenešen a dědickým odkázán být. Jiný výnosný majetek tvorila jezera, na nichž rybářství do nájmu se dávalo; báň (*metalla*) a solné doly (*salinae*). Prodej soli stal se v Italii velmi záhy státním monopolem.

§. 6.

O nájmech a nájemcích státních důchodů.

Státní důchody nebyly bezprostředně od státu vybrány, kromě daně z jmění, již quaestorové zdvihali, nébrž dávaly se od censorův těm, kdo nejvíce podali, obyčejně na pět let do nájmu. Najimání (*vestigalia locare, redimere*) dělo se veřejně v Římě na foru *sub hasta*, když výminky (*tabulae, leges censoriae*) byly prohlášeny. Ještě nájmy pro jedince byly příliš veliké, utvořily se společnosti (*societates*) publikánův, kteří svým representantem (*manceps*) koupi učinili a žadanou jistotu složili. Pod nájemci bylo množství menších služebníkův a otrokův. Jsouce chráněni od náměstného vládce vyssávali provincie a nabývali nesmrnitého bohatství. Přede všemi byli to rytíři, kteří mezi soukromníky největšího jmění majice, do nájmův pouštěti se mohli; velikými prostředky svými učinili mnohé na sobě závisly a zjednali si značné platnosti. Římskí finanční úřadníci, náměstní vládcové a senátoři byli stavem svým z účasti veřejných nájmů vyloučeni.

§. 7.

Kdy které daně a poplatky římských občanů zrušeny byly.

Veliké výboje, z nichž znamenité důchody do státní pokladnice plynuly, učinily povolně daň z jmění, již římskí občané platili, zbytečou, a když vybojováním Macedonie (168) opět poklad aeraria se rozmnožil, přestala daň ta až do r. 43. za triumviratu Antonia, Octaviana a Lepida. *Lex Thoria* (107) osvobodila prý státní

pozemek od poplatku. R. 60 přijat zákon *de abolendis Italiae vestigalibus*, a když agrarské zákony znenáhla proměnily státní půdu v soukromé vlastnictví, nešlo z Italie téměř žádných důchodů do státní pokladnice a římský stát trval větším dílem z nákladu přemožených nepřátel.

§. 8.

Kterak a od koho finance spravovány byly.

O finančné správě za doby králův téměř ničeho nevíme. Za republiky měl finančnou administraci senát, vypisuje daně a povoluje peníze na veřejné potřeby, ustanovuje dodávky vojsku atd. K finančnému personálu počítali se censorové, regulujíce daň a dozírajíce k najímání státních příjmův; quaestorové, obstarávajíce splácení a vyplácení, účtujíce a přijímajíce daň z jmění; a *triumviri monetales*, spravujíce mincovnictví. Státní pokladnice nazývala se *aerarium* a byla uložena v chrámě Saturnově na foru.

§. 9.

O finančich za císařův.

Augustus nechal *aerarium* býti státní kásou a senát ji formou dlouho spravoval; naproti tomu zřízeny jsou od něho *aerarium* vojenské a *fiscus*, či soukromá pokladnice císařova. Císařové zvyšovali žold a dávali vojínům mimořádné dary (*donativu*); kázali lidu obilí a potraviny rozdávati a hry zřizovati, zavedli ale znenáhla i množství nových, přímých a nepřímých poplatkův. Od doby *Dio-cletianovy* změnila se finančná správa úplně a za časův brzy na to následujících rozmnožilo se vydání značně utvořením nákladného dvořanstva, mnohými placonými úřadníky, velkým stálým vojskem, zřízením nového hlavního města a konečně poplatnosti barbarům povlovně vtrhujícím.

C.

O správě věcí mimo Řím.

§. 1.

Kterak Italie spravována byla.

Řím rozšířoval se výboji; obyvatelé vybojovaných měst byli, jak jsme shledali, za nejdávnějších časův dílem do Říma odváděni,

dilem zůstali ve své zemi. I v tomto případu bývali obyčejně za římské občany přijati, avšak *sine suffragio*, bez positivních práv a bez účasti v státní zprávě. K vyřízení jejich právních věcí vysýlán k nim každoročně praefekt z Říma, obecní věci obstarávali si sami. Většina těch měst nabyla již dřívější spojeneckou povlovně úplného občanství a stala se skutečnými municipiemi. Ostatní italští národnové (*Latini* a *Itali*, *socii nomenque Latinum*) stali se znenáhla spojenci (*socii*) a přišly rozličnými výminkami pod vládu římskou. Zachovali své vlastní právo a svou správu, poskytovali ale dle ustanovení senátu vojsko i rokovali se senátem, jemuž zahraničné věci podléhaly, v potřebách svých. V mnohých kusích přijali povlovně římské civilné zákony (*fundum fieri*), klesajice víc a více v podřízenost římskou.

§. 2.

Když dána byla lex Iulia.

Dokud vedlo se a když skončeno bylo *bellum sociale*, splynuly rozliční italští státnové v jednu říši, jakož státy spojenecké a latinské kolonie znenáhla vesměs municipiemi se staly, takže jejich občané spolu plného římského občanství nabyla. V těchto jako i v starších municipiích rozhodováno v příčinách obecních a o věcech soukromého práva od zprávy dle římského způsobu zosnované, totiž od shromáždění lidu, světi dekurionův (*ordo decurionum, decem primi*) a od rozličných magistratův, jaké jsou *duumviri* neb *quattuorviri*. Podobné úady pěstovány jsou někdy i od římských senatorův; tak byl Milo diktatorem v Lanuvii, Ciceronův syn aedilem v Arpinu. Obecné státní věci a důležité trestné případy řešeny jsou v Římě. *Lex Iulia* znenáhla zavedla praefektury, které se však v občanském ohledu od municipií podstatou nelišily. Týž zákon Galii zaalpskou nezahrnoval v Italii, za nedlouho ale rozšířeno občanské právo i na Galii zapadánskou. Transpadánum udělena nejprv latinita, později za Caesaru civita. Za císařův zřízena v Italii znenáhla provinčná správa s náměstnými vládci v čele.

§. 3.

O správě v provinciích.

Když římské výboje časem za meze Italie sahaly, staly se jiné správní formy nutnou potřebou. Národnové cizí nacházeli se k Římu v poměru buď spojencův s výminkami rozličnými, příznivějšími a nepříznivějšími, aneb úplných podmaněncův. Chtěli-li Římané dobytou zemi za státní vlastnictví podržeti, proměnili ji v provincii (*in provin-*

ciae formam redigere). Nejstarší provincie byly Siciliae Sardinie. První řádové zavedení jsou od vojenského vůdce, který zemi vybojoval, společně s výborem senátorů (obyčejně 10) a za schválení senátem. Často starých zemských zákonů dílem šetřeno. Náměstními vládci stali se volbou nejprve zvláštní praetorové, později posyláni jsou tam praetorové (*pro praetore*), když svůj rok v Římě byli sloužili. Taktéž dělo se potom s konsuly (*pro consule*). Provincie byly *praetoriae a consulares*, bývajice z ustanovení senátu losem (*sortitio*) aneb dohodou (*comparatio*) udíleny. Zákonem mladšího Graccha stanoveno jest, že konsulárské provincie od senátu před volebními komitiemi mají se určiti. Návrhem zákona za doby Ciceronovy nařízeno, že odstupujícím konsulům a praetorům teprv po pěti letech do provincie odejiti jest. Někdy bylo náměstné vládařství prodlouženo, avšak jistá *lex Iulia* nedovolovala, by praetor svou provincii déle než rok a konsul déle než dvě leta měl. Ve zvláštních případech udílel lid sám provincii, jako Caesarovi Galii.

§. 4.

O náměstném vládci a jeho podřízených.

Před odchodem z Říma dánó náměstnému vládci kuriařním usnešením *imperium*, peněz na cestu a jiných potřeb. Moc jeho v provincii byla v příčinách zprávných, vojenských a soudních sama nejvyšší. K podpoře ve zprávě měl legáty, jichž počet senát dle velikosti provincie neb války ustanovoval, a quaestora od lidu jmenovaného, jenž finanční věci řídil a dle starého mravu k vládci přátelsky jako syn k otci mítí se měl. Mimo vlastní praetorskou kohortu, životnou to stráž, bývala vládci po ruce *cohors praetoris* neb *consulis* řečená, aneb jiná značná družina jednak z přátel (*cohors amicorum, comites*) jednak ze sluhův (*scribæ, praecones, haruspices, interpretes*) a jiné čeledi sestávající.

§. 5. .

Lex Cornelia kázala, že odstupující náměstný vládce má do 30 dní po uplynutí úřadního trvání provincii zůstavit (*decedere provincia*). Ze zprávy provincie bylo mu dle svých aneb quaestorových knih počet klášti. Častěji vypravily provincie posly do Říma chválit vládce, ovšem někdy donucením. Pro útisk mohli se provincie k senátu uteći, při čemž jim patronové a hospodové jejich mezi čelnými Římaný vhod byli. Římským zákonodárstvím opětne vydána jsou přísná nařízení proti výděru (*repetundarum*). Nic méně bylo poslán provinčním přetěžko něčeho proti římské úřadnické aristokratii pořídití, a nezřídka musili, by cíle dosáhlí, úplatků se chytati.

§. 6.

O zřízenosti a poměrech provincií.

Města držela sice jakési municipálné zřízení, bylo však dílem dle římských zákonů uspůsobeno, a římský náměstný vládce mohl se do všeho plést. Aby změnil se jazyk a kult národů aneb aby jim vstípen byl římský ráz, k tomu nijakým způsobem Řimané se nepřičinili. O hajení země pečoval Řím vojskem v provincii stojícím. Z části země, zvláště která byla zbožím královským aneb jménem státním, stal se *ager publicus* a dáván jest od censorů do nájmu, aneb odevzdán prvějším vlastníkům za poplatek. Ostatkem byly poplatky provincií velmi rozličné. Důchod státní měl *publicani* v nájmu. S úpadem mravů bývaly provincie od římských měšťanů, již se tam za publikánstvím a tržničtvím byli usadili, často krutě utiskovány. Náměstní vládcové vyhražovali si všude bezplatnou výživu, zahrnujíce v ni své přátele a četné komonstvo, tak že cesty jejich provinčníků bývaly nejvíce obtížny, často dali se penězi pořušit a promijeli pak nestydaté požadky publikánů a mnohým římským, v provinciích bydlicím lichvářům; mimořádnými poplatky, dodávkami obili k potřebám svým aneb náhradami peněžitými dle libovolného ocenění a ubytováním vydírali města; ano i pro své přátele v Římě, kteří byli aedili, dovolovali si divokých šelem k veřejným hrám vyžadovat, uměleckých výtvarůvano i peněž jákoby dobrovolných dárků sbírat.

§. 7.

O vykonávání práva.

K dobrému zemského a právního řízení cestoval náměstný vládce po provincii, kladl na určitou dobu a jisté místo hromady (*conventus*) k vykonávání práva, řídě při nich stránsku právnickou, co zatím dle povaly pře provinční aneb římské měšťané soudci byli. Slova *conventus* užívá se i o římských měšťanech, kteří jsouce *negotiatores* aneb *mercatores* za směnkářstvím aneb tržbou s plodinami v provinciích se zdržovali (*conventus civium Romanorum*). Mimo základné řády, prohlášené při zřizování provincie, vydával náměstný vládce při nastupu úřadu *edictum provinciale*, jež mnohá do soukromého práva sahající ustanovení v sobě chovalo, obyčejně rovnajíc se ediktu, jež římský *praetor peregrinus* prohásil. Náměstný vládce v provincii měl trestnou moc života a smrti; trestné věci římských občanů musily ovšem v Římě být vyřizovány. Nějaká pravomocnost ale ve věcech sporných mezi členy téže obce zůstávána provincií.

§. 8.

O přednostech některých provinčních měst.

Mezi provinčními městy požívala mnohá značných přednosti. Některá zůstala ihned s počátku spojeneckými státy (*civitates liberae et foederatae*), jiná byla jmenem přátel a spojenců za svobodná vyhlášena; jiná měla i výhradu, že nedávala poplatkův a ne-přijímalá ubytování vojska.

§. 9.

Co platilo o provinciích za doby císařův.

Augustus rozdělil provincie na císařské a senátské či národnové, nepotřebující velké vojenské moci. Rozdělení to trvalo až do třetího století. Provincie národnové zpravovány byly od náměstních vládcův (prokonsulův a propraetorův). Po Hadrianovi utvořilo se císařskými reskripty obecné municipálné právo; ostatně ale shledáváme za doby císařův velikou různou v právech pojediných měst. Byla města svobodná, města *ius Italicum* mající, byly kolonie a municipia. Za časův Caracally nabyla všichni obyvateli římské říše občanského práva a tím odpadlo peregrinství docela. Povlovně zmizel rozdíl mezi obyvateli říše a utvořila se obecná stejná říšská organisace, anaž za Diocletiana a Constantina úplnou se jevi tím, že celá říše rozvržena byla na čtvero praefektury, v jichž čele byli *praefecti praetoris; praefectura Orientis, Illyrici, Italiæ a Galliae*. Zároveň oddělena jest vojenská moc od zprávy civilné.

D.

O věcech vojenských.

§. 1.

O vojenství za králiuv.

Shledáváme, že vojenství již s počátku bylo sice jednoduché avšak dle určitého způsobu zřízeno, jsouc těsně spojeno se starým roztříděním lidu. Za nejstarších časův byla prý síla armády na 3000 mužův pěších, nepochybne po 1000 z kmene. Shledáváme též tré centurii *equitam* po jedné z každé truje s její názviskem. Tyto

jezdecké centurie jsou to asi, jež Livius jmenem *celeres* královskou stráží nazývá a jimž *tribunus celorum* velel. Počítá se jich na 300, od jiných vice. Tarquinius Priscus počet jich prý zdvojnásobil. I nápotomné rozdělení za Servia Tullia mělo ráz vojenský. Jezdeckých centurií stalo se 18, sestávajících z nejmohovitějších občanů. Pěšákův bylo patero tříd s rozličnou zbrojí; *seniores* hajili město, *iuniores* konali vlastní vojenskou službu. Zvláštní centurie tvořili k armádě patřící *fabri*, *cornicines* a *tubicines*.

§. 2.

O pozdějším vojenství. O vypisování vojska. O trvání služby.

Vypisování vojska dělo se dlouho dle rozvrhu na třídy, později dle tráží z těch, kteří měli 17 let až do konce 46. roku, jsouce za pozdějších časův *iuniores* zváni.

Služba trvala pro pěši po 20, pro jízdné po 10 jednoročních polních výpravách. Až do válek s Hannibalem byly legie každým rokem nově tvořeny, od té doby stal se znenáhla přechod k stálému vojsku. Jak jezdecká tak legionská služba byla s počátku čestná, a 10 vojenských let bylo výminkou pro magistrat. Nejhudší občané (*proletarii a capite censi*) a propuštění nekonali vojenské služby, kromě v časech povážlivých a obyčejně na moři. *Marius* v jugurské válce byl první, jenž nehledě na jméno vojny bral; to však později zobecnělo a od války spojenecké byli tež *libertini* v legiích. Ku konci republiky bývali občané, později i spojenci z povinnosti k vojenské službě osvobozeni, a za císařův skladala se armáda většinou dílem z cizincův.

§. 3.

Na začátku republiky vypisovaly se obyčejně nejvýše čtyři legie, po dvou pro každého konsula. Potom počet jich stále vzrůstal a rozmnožoval se mimo to spojenci, již silou pěších římské armádě často se rovnali a jízdou ji i převyšovali. Při každoročním výpisu shromážděli se všickni, již k vojenštině patřícího starší měli, k rozkazu konsula na Martově brojisti (*campus Martius*) aneb na kapiitolu, by se zapsati dali (*scribere exercitum, nomina dare*). Vojenští tribunové konali výběrek (*delcetum habere, legere milites*). Ti, kdo se vojenské službě vyhnouti chtěli (*militiam detrectare*) byli peněžitou pokutou, někdy i těžšími tresty, jako pozbytím svobody, donucování. Úřadní hodnosti, aneb slabost těla sprošťovaly vojenštiny (*vacatio militiae*), a obecně nekonali vojenskou službu i senátoři, kromě jsouce vojevůdcí, legáty, tribuni a nebo dobrovolnísky. Zvláštní-li případy nenadále vypsání způsobily (*subitarrii militi-*

tes, exercitus tumultuarius), bylo právo osvobození obmezeno. Častěji dostavily se národy k vojenštině i dobrovolně. Po zapsání činěna jest přísaha (*sacramentum, sacramento adigere*), bez niž přísné zavázosti k službě nebylo. Když vojnové povinný čas svůj dosloužili (*stipendia legitima, merere facere*), dostali za vyslouženou (*missio*). Vysloužili vojnové někdy byli pohnuti opět se dát zapsati (*evocati*). Veteráni byli vojnové, kteří po služebních letech ve vojště zůstali, za pozdějších dob odměny očekávajíce, jež v udělení pozemků záležela. V dobách nebezpečných, jako v druhé punické válce, byli někdy mladíci, kteří zákonného stáří posud nedosáhli, na vojnu bráni.

§. 4.

O žoldu.

Vojnové římských legií dostali prý za války r. 406 poprvé vojenskou mzdu. Možno ale, že to svědčí o pravidelné vyplátce všech. Legiový vojín měl denně 2 oboly či $\frac{1}{2}$ denáru mzdy, t. j. $3\frac{1}{2}$ assu dle staré mincové míry, již se vždy při vojenských mzdách užívalo. *Centurio* měl dvojnásob, jezdec trojnásob. Z toho ale od rážena část za zbraň, oděv a potravu, až konečně vojín dle zákona C. Graeccha svůj oděv zdarma dostával. Ve válkách občanských stalo se obvyčejem, že se vojním větších výhod poskytovalo; za císařů dáváno jim znenáhla vyššího žoldu a velkých mimořádných darův. —

K službě jezdecké brány za starší doby nejbohatších občanův. Na pořízení koně dostávali dle nařízení *Servia Tulia* 10.000 assův, na výživu jeho 2000 ročně, poukazem na nevdané (*viduae*) t. j. zámožné vdovy a bohaté svobodné ženštiny. Později dostávali *aes equestre* na kupu a *aes hordearium* na výživu *equi publici*. *Aes hordearium* zastoupeno potom žoldem. *Equites*, jimž nebyl dán *equus publicus*, sloužili na vlastním koni, jakož stalo se poprvé při obléhání Vejí r. 406. Když později utvořil se stav rytířský, byli jízdni jako pěši bráni.

§. 5.

Kterak voje rozdeleny byly a jakých zbraní se užívalo.

Pěší voj rozdělen byl na legie. Síla legie kolísala od 4000 do 6000 mužův a více; příslušná k tomu jízda měla 300 až 400 mužův aneb něco více. Největší sílu armády tvořili těžce ozbrojení vojnové (*militis gravis armaturae*), jižto dle Livia sešikováni byli jako řecká *phalanx*, později ale dle manipulů (*manipulatum*) ve třech řadách. V nejpřednější řadě byli *hastati*, zbraň jejich spo-

čátku *hastae*, později *pila*; za nimi *principes* a *triarii*, jimž se za starších časův též *pilani* říkalo, jako dvěma předuňším šikům *antepilani*. Dle pozdějšího rozvrhu skládala se legie z 10 kohort (*cohortes*), kohorta ze 3 manipulí (*manipuli*), manipul ze 2 centurii (*centuriae*). Jezdecký sbor dělil se na deset čet (*turmae*), každá o třech dekurách (*decuriae*). Nejdůležitější obrannou zbraní (*arma*) byly *scutum*, obdélný čtyrhranný dřevěnný štít, koží potažený, *galea*, přilba, *lorica*, krunýř, aneb *thorax*, háv na prsa, *ocreae*, háv na stehna a holeně. Útočnou zbraní (*tela*) byly *gladius*, meč zavěšený v koženém opasku (*balteus*), *pila*, těžká kopí, *hastae* lehčí kopí. Lehčí ozbrojení (*militis levis armaturae, velites*) bojovali v rozptýlených houfci; zbraní jejich byly *gladius*, *hasta* a *parma*, lehký kulatý štít. K lehkému voji patřili též *funditores*, prakaři, kteří *lapides missiæ* či *glandes* prakem (*funda*) metali, *sagittarii*, lukostřelci, *iaculatori* s lehkými dardami (*iacula, veruta*) a j. v. Zbroj jízdy nelíšila se valně od zbroje pěšáků. I jezdci měli těžší a lehčí oruží. Obecný vojenský oděv byl krátký plášt *sagum* (*paludamentum*, purpurový ozdobený plášt nejvyššího vůdce) a pod ním *tunica*.

§. 6.

O důstojnících.

Nejvyšší magistraty, králové, potom konsulové, někdy praetori a diktatorové, měli nejvyšší velení (*imperium*); pod nimi bylo více legatů, jichž počet na ustanovení senátu závisel. V čele legií stáli *tribuni militum*, jichž bylo prve tři, potom šest a z nichž dva a dva střídavě po dvou měsících velení měli. Od r. 363 voleni jsou dílem od polního vůdce, dílem od lidu v komitiských tributných. Jim podřízeni byli centurionové, (*centuriones, ordinum ductores*), byvše z nejlepších vojínů vybíráni. Při každém manipulu byli dva *prior* a *posterior*. Centurio prvního manipulu triariů nazýval se *centurio primi pili* či *primus pilus*, maje nejvyšší hodnost. Nejnižší centurio byl *decimus hastatus*, a z tohoto místa postupovali nejzdatnější znenáhla výše. Pod centuriony byli *succenturiones*, *decani* a *signiferi*. Z důstojníků jízdy zvláště budiž jmenován *praefectus equitum s. alae*. V provinciích měl náměstný vládce nejvyšší velitelství. V případech nebezpečných velel vojsku zvolený *dictator* a jeho *magister equitum*.

§. 7.

O spojencích.

Sila vojska spojeneckého byla každým rokem od senátu stanovena; každému národu určil se dle velikosti jeho aneb dle spo-

jeneckých výminek kontingenční a vytklo se mu shromáždiště. Pro tyto voje spojenců volil konsul praefecty, rovnající se vojenským tribunům legií. Tvořily budou reservu (*extraordinarii*) aneb stavění jsou na křídla (*alae*), pěši v cohortách, jízdní v četách (*turmae*). Žold, oděv a zbraň dostávali od svých států, výživu ale dával Řím. Při odměnách a při rozdilení plenu často obdaření bývali, zvláště Latinci, jako vojínové římskí. *Lex Julia* (90) toho vyžadovala, by italskí spojenci, kteří přijati byli v občanství, sloužili v legiích, však kolonie jejich zůstávaly pohromadě. Pomocným vojskem cizích národů řískalo se *auxilia*. Námezdné či najaté vojsko shledáváme ve vojstvu římském poprvé v Hispanii v druhé punické válce.

§. 8.

O vojstvu na pochodě.

Seřadění vojska na pochodě bylo rozličné; častěji jmenováno jest *agmen quadratum*, čtverec s obozem u prostřed. Vojínové nesli obyčejně mimo zbraň a vojenské náčiní (na př. ostrožně) povrchu na 14 dní (*militis impediti, sarcinae*). K dopravě stanů, spíše a ostatního těžkého břemení (*commeatus, impedimenta*) užíváno soumaru (iumenta). Zástavy či praporce (*signa* u legiového, těžce ozbrojeného voje; *vexilla* u jízdních, spojenců a lehkých vojův) při odchodu vojska přinášeny byly z aeraria, kde jich schováváno. Každý manipul měl svou zástavu. Zástavou legie byla *hasta* s vyobrazením některého zvířete na konci: od doby Marca byl to obyčejně orl s rozepiatýma křídly, jehož za posvátného jména. Ztratila-li legie orla (*aquila*), bylo ji s velikou úhonou. Zástavami řízeny bývaly polohy vojska; odtud *signa conferre, inferre, referre, movere, convellere, convertere* atd. Pochod děl se obyčejně v patřičném pořádku (*gradu militari incedere, signa sequi*). Výzvědu (*speculatores*) vysýláno. Pakostův vojenských bývalo za pozdějších časů, když rozmařilost i do života vojenského znenáhla loutdit se počala, často velmi mnoho; byli to *scribæ, fabri, agasones, calones, lixae* etc.

§. 9.

O táboření.

Na pochodě kladli se Římané každé nocí táborem a opevnili jej (*castra facere, ponere*), když bylo místo pro něj vyhledáno a vytknuto (*castra metari*). Tábory na delší meškání (*castra stativa; aestiva, hiberna*) byly ovšem bedlivěji opevněny, a z velkých stálých táborův, jež se za doby císařů v provincích rozkládaly, vznikla mnohá města zvláště na Rýnu a na Dunaji. Tábor vytýkán

byl dle předpisů augurských, tvoře obyčejně čtverec, obehnaný příkopem (*fossa*) a náspem (*agger*) s ostrožněmi (*valli*, hromadné z *vallum*). Měl čtvero bran: *praetoria*, proti nepříteli, *decumana* neb *quaestoria* zadní, a dvě brány postranné, *principalis dextra* a *sinistra* zvané, na konci hlavní táborevé ulice. Touto širokou ulicí rozdelen jest tábor na dvě části, z nichž *pars superior* blíže hlavní brány (*porta praetoria*) byla ta, kde se nacházel hlavní stan (*praetorium*) se stany vyšších důstojníků a vybraného mužstva. V druhé části (*inferior*) nacházely se ostatní voje. Později pořádek ten změněn. V zimě byly stany pokrývány skůrami (*sub pellibus durare* Liv. 5. 2.). V každém stanu bylo obyčejně po deseti vojínech (*contubernium*, *contubernales*) s desátníkem (*decanus*). Řadami stanů šly *viae* a mezi stany a náspem byl parkán, či otevřený prostor. Na náspu a u bran stálý stráže (*stationes*, *custodiae*, *vigiliae*, *excubiae*); jízdní z legie aneb důstojníci konaly obcházky.

Znamení dávala se dmychacími nástroji, jako jsou u pěších *tuba*, *cornu*, *buccina*, u jízdných *lituus*. V tábore děla se všeliká vojenská cvičení a výbec byl tábor školou služby vojenské. Bylo-li dáno znamení k zdvížení tábora, sebráno jest náčiní (*vasa colligere*), naloženo na soumary a dáno se v pochod.

§. 10.

Kterak v bitvách bojováno.

Válečný šík (*acies*) tvořily obyčejně tři řady: *hastati*, *principes* a *triarii* v jistém od sebe vzdáli, nejprv po manipulech, později po kohortách rozestavení. Přestávky mezi nimi byly kryty druhou a třetí řadou, tak že tvořili trojbod římské pětky (*quincunx*). Mezery, zdá se, byly stanovištěm lehkých vojáků. Legie stálý v středu (*media acies*), jízda, spojenci a pomocné vojsko po obou křídlech (*cornua*). Dle okolnosti stávalo se i jiné rozestavení, jako: *cuneus*, sešikování na způsob klínu k útoku, *orbis*, při náhlém přepadení nebo obklopení, *testudo*, ztěsná spojené, štíty dokona kryté postavení, zvláště při obléhání. Za vůdcem následoval vybraný sbor (*cohors praetoria*). Před bitvou konal vůdce *auspicia*, podněcoval často vojáky řečí (*hortari*) a dal pak troubou (*classicum*) znamení k boji, jenž obyčejně s válečným rykem začínal a s počátku často od lehkých vojáků, harcovníků, metací zbraní veden býval, načež s meči následováno. Měl-li boj přestati, zatroubeno jest k ústupu (*receptui canere*, *signum receptui dare*).

§. 11.

Kterak měst obleháno a hájeno.

Umění oblehati ze skrovních počátků znenáhla k znamenité výši od Římanů přivedeno jest. Opevněná města brali buď útokem (*oppugnare*) aneb obleháním (*obsidere*). Při útoku obklopivše město (*corona cingere, circumdare urbem, urbem obsidione claudere*) blížili se k němu pod štíty (*testudo*) a táhli proti náspu a proti branám (*succedere portis*). Při oblehání obehnali město fortifikačními čarami s násphem a přškopem (*circumvallare*), by se jak proti výpadům tak proti odrazu pojistili. Mezi těmito čarami učiněn násep (*agger*) z prsti, dřev neb kamení, blíže k městu a vyšší než zdi, by s něho na město se doráželo. Na tomto náspu zřízeny jsou věže o kolika patrech (*contabulatae turres*), z nichž velikými metacimi stroji (*tormenta, ballistae, catapultae*) kamení a jiných střelných zbraní aneb hořavých látek (*phalaricae, mallcoli*) na nepřátele házeno. Bylo i věži pohyblivých (*turres ambulatoriae*), které na válcích neb kolách se posouvaly. Věže ty mívaly dole berana (*aries*), jenž rozmáčkán proti nepřátelským hradbám pouštěn byl, a u prostřed most, jenž na zdi se spouštěl, co zatím vojínové s dardami a střelnou zbraní na nich stáli. K záštítě oblehajících sloužilo přistřeši z kolův a proutového pletiva zdělané, nahoře skůrami pokryté a na koločkách ku předu posuvné (*vinea*), pod nímž obyčejně *aries* rozhupován. Kde to půda dovolovala, činěny jsou podkopky (*cuniculi*), jimiž oblehající zdi města podryli aneb do něho vnikli. Obleženci činili častěji výpady aneb metalí kamení a hořavé látky dolí, by oblehajících pobili, aneb stroje jejich zničili. Proti podkopům dělano často protipodkopův.

§. 12.

O vojenských odměnách a trestech.

Kromě podílu v plenu na nepřiteli ukořistěného byly jisté zvláštní vojenské odměny udatnosti. Toho způsobu jsou: *corona civica* z dubového lupení tomu, kdo římskému občanu život zachránil; *vallaris* neb *castrensis* tomu, kdo první do nepřátelského tábora se vedral; *muralis* tomu, kdo první stekl zdi; *obsidionalis* neb *graminea* tomu, kdo obležené město, neb obklopené vojsko osvobodil. Takovou dostal na př. vojenský tribun P. Decius od římanů r. 343, že zaskočenou římskou armádu osvobodil, a mimo to od konsula zlatý věnec, 100 volů a bílého býka s pozlacenýma rohoma. Jinou odměnou byla čestná zbraň: *hasta pura, vexillum, phalerac, aurcae torques* etc. Dary ty udílely se od polního vůdce u přítomnosti vojska. Shledávámé, že někdy též zvýšení žoldu neb

spíše za odměnn slouží. Nový způsob odměny zavedl Sulla tím, že veteránům pozemků daroval. Vojenské tresty záležely v odni-mání aneb uskrovění žoldu neb potravy, v úhonách na cti, v biti holi až na smrt, v stěti toporem. Vypukla-li vzpoura ve vojskě, užíváno někdy decimace losem. (Liv. 2. 29.)

§. 13.

O slavnostech poděkovacích, triumphech, vítězných pomnících.

Největší odměnou polního vůdce bylo, že mu od vítězného vojska dáno jméno *imperator*, že od senátu usnešeno se na slavnostech poděkovacích (*supplicationes, gratulationes*) a v Římě jich konáno, najmě že povolen mu byl triumf, jenž prv býval způsobu jednoduššího. *Lex triumphalis* dopouštěla, aby *iustus triumphus* se děl, rozšířil-li některý vrchní velitel (*suis auspiciis*) v rádné a zákonně vypověděné válce proti zevnějším nepřátelům (*iusto et hostili bellō*) říšské hranice a potřel-li přes 5000 nepřatels. Veliteli bylo prv dokázati, že těmto výminkám učinil za dost. Potom ubíral se průvod určitého dne z Martova brojistě vítěznou branou (*porta triumphalis*) na *Capitolium*. Pořad byl následující: hudební sbor, žerty, kořist, vyobrazení dobytých měst, zajatci, líktori s fas-cemi vavřinem ovinnutými, polní vůdce, jemuž oděvem byla *toga picta* a *tunica palmata*, s věncem vavřínovým, v nađherném, oby-ječně čtyřmi brumami taženém voze. Posléz přišla vítězná armáda se zpěvem vitézoslavným. Na kapitolu vykonal vůdce Juppiteru modlitbu á slavnou obět. Na to následovaly hody a jiné slavnosti. Za pozdějších časů byly triumfy s nesmírnou nádherou odbývány (*triumphare, agere, deportare triumphum*), na př. od Scipiona Afrického staršího, Aemilia Paulla, Sully, Pompeia a Caesara. Nalezáme příkladův, že polní vůdcové, nemohše nabytí triumfu v Římě, konali jej na vrchu albánském. Za císařův byl triumf témito jediné císaři zůstaven a často libovolným vykonáváním snižován. Menším způsobem triumfu byla *ovatio*, při níž vůdce opě-šalý aneb na koni, oděn v togu praetextu, s věncem myrtovým do města táhl a ovcí obětoval. Na památku vitézství zřízena jsou *tro-paea*, stvoly stromové, později též mramorové a mosazné sochy, ověšené zbraní nepřátelskou; mimo to oblouky vitézoslavné a čestné sloupy. Přemožení nepřátel museli někdy na potupu pode jhem jítí (*sub iugum mittere*. Liv. 3. 28.)

§. 14.

O vojenských věcech za císařův.

Od doby Augustovy utvořilo se stálé vojsko z občanův, provinčníkův a spojencův. Za císařův byly legie téměř pouze z provincií

brány. Žold se zvýšil a praetorianské cohorts dostávaly dvojnásob toho, co jiné. Povlovně došlo to tam, že legie větším dilem se stávaly z cizinců, kteří dobrovolně nebo z přinucení do římské vojenské služby vstoupili, a tím padl konečně osud Říma do rukou najatých barbarů.

§. 15.

O námořnictví.

Za starších časů věnovali Řimané námořnictvu jen skrovné pozornosti, a teprv za válek punických, zdá se, utvořila se námořská jejich moc, kterou konsul C. Duilius lodstvo Karthaginských přemohl (260). Avšak námořnictví Řimanů zůstalo ještě dlouhý čas dosti nedokonalé a zmáhalo se znenáhla, zvláště na schytku republiky. Císařové drželi stálé lodstvo. Lodě byly buď velké válečné koráby (*naves longae*, nejvíce *triремes*; *quinqūcremes*), dílem lehčí plavidla (*actuariae*, *Liburnae*), dílem lodě dopravné (*oneraiae*). Koráby válečné měly *rostra*, jimiž nepřátelské lodě ponoriť hleděno. Jiný způsob boje záležel v zapalování aneb připínání nepřátelských lodí pomocí železných svorův (*ferreæ manus*, *harpagones*, *corvi*).

Služba námořská menší požívala ceny než pozemská, jsouc vykonávána často od občanů nejnižší třídy, někdy i od propuštěncův aneb otrokův.

Námořníkům říkalo se *nautae*, *remiges*, *socii navales*; námořskému vojsku, za starších časů zvláště sbíranému, *classici milites*, *classiarii*, *epibatae*. Spojenci museli někdy koráby a námořníky dát. Admiralem (*dux*, *praefectus classi*) byl obyčejně konsul; koráb jeho nazýval se *navis practoria*. Pojediným korábům veleno obyčejně od tribunů neb centurionův (*praefecti navium*). Pod nimi byli *gubernatores* a *hortatores*, dozorci veslařů. V zimě přivlečeny byly koráby na pevninu a s jara spouštěny jsou na vodu (*subducere*, *deducere naves*). Přístavy byly často silně opevněny a loděnicemi (*navalis*) opatřeny. Připomíná se též o námořském triumfu (*triumphus navalis*) a námořském věnci (*corona navalis*).

E.

O věcech náboženských.

§. 1.

Která jest základní povaha římského náboženství.

Povahou římského náboženství byla hluboká úcta k božství, jehož podstata byla sice temna a skryta, jehož účinky ale a půso-

bení na osudy pojediného člověka, rodiny a státu bylo důtklivé a rozhodné. Nenalezáme při tom ani systému dogmatických stanovení o božské bytosti, ani svobodného a živého obrazu fantacie o životu a působení její, shledáváme ale vážnou a praktickou povahu lidu v jakési čistotě a přísnosti představ o nejvyšších bytostech a v cítu závislosti člověka na nich zcela určitě vyjádřeném. To jeví se v mnohých posvátných obřadech, jichž s úzkostlivou přesuostí dle zjevených obřadních knih a dle ustanovení a mravův předků za určitých řečení a způsobův, dílem i na určitých místech štěrno bylo; jeví se to v modlitbách, slibech, dících, žertvách, slavnostech a hrách ku cti božské bytosti, konečně v zpytování mnohých znamení, v nichž spatřováno jest zjevení celou přírodu naplňujícího a pronikajícího božství, jeví se to v užívání úsmirň k odvrácení toho, co hrozivé ukazy věstily.

§. 2.

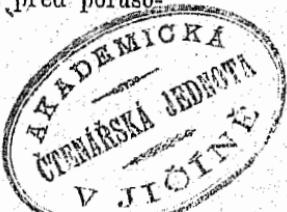
Který byl jeho poměr k státu.

Náboženství bylo se státem nejtěsněji spojeno, rozvíjejíc se s ním. Bohoslužba byla buď veřejná pro celý národ neb soukromá pro pojediné osoby neb rodiny, a kněžské právo pečovalo o zachovávání její. I ona, jako jiní státní řádové, vyměřena byla původně pro město a jeho okoli, a starých forem její drženo se tu rovněž jako při přetvaru říše.

§. 3.

O náboženském smýšlení.

Rimáni byli snášelivi cizích náboženství, nehledice toho, by jiným své vlastní náboženské představy a svůj kult vnucovali; na proti tomu ale přičinovali se k tomu, aby své náboženství, jakmile jakési ukončené pevnosti nabyla, jakož věc národní všeho cizího kultu (*superstitio*) uvarovali. Někdy však mohl stát uznati za dobré, veřejním usnesením uctívání cizího božství do svého náboženství přijmouti. Mravným účinkem náboženství jest *pietas*, t. j. zbožná šetrnost k bohům i lidem, plnění povinností k vlasti, k rodičům, k příbuzným, k přátelům ano i k cizincům, zvláště pohostinným, mimo osklivost přede vším podvodem, před zrádou a před porušováním slibu a smluv.

§. 4.

Jak se náboženství rozvinulo.

Nejstarší náboženské představy a nejstarší kult byly latinského a etruského původu; avšak záhy cítili Římané mocné působení náboženství řeckého, jímž dletem národní náboženství zapudilo a zatemnilo se, aneb tak se s ním smisilo, že často velmi těžko bývá, sloučené spolu představy rozeznati. Když Římané povlovně působení řecké osvěty poznali, mýjela dětinná, víra v pravdu podaného učení o bozích a v důležitost obřadných zákonů, nejprv u osvícenějších, později též u lidu, a tu nastoupilo u oněch filosofické náboženství na místo positivné víry, co zatím tento vši pověře egyptského a asiatského původu se oddal. Přeče ale hluboce zakořenělou úctou Římanů k zákonům a řádům předků dluhu se náboženské instituce držely, nerozdrojuje s politickými sloučeny jsouce, když již víra v ně zmizela a pokoušeno se i za doby císařů o to, by oživeno bylo působení náboženství.

O bozích,

§ 5.

Dii consentes.

K dvanácti vyšším bohům (*dii consentes*) počítají se ti, již v následujících verších Ennia obsaženi jsou:

*Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovi, Neptunus, Vulcanus, Apollo.*

Iuppiter. Hlavní chrám jemu, Junoně a Minervě postavil Tarquinius Superbus na kapitoliu. Přijmí: *optimus maximus, Stator, Feretrius, Capitolinus, Latiaris* (slavnost na Albánském vrchu, *feriae Latinae*), *Diespiter*. Jemu obětovali konsulové při nastoupení úřadu, vojenští vůdcové do pole táhnoucí a domů se vracející a vítězové při triumfu. *Idus* byly mu zasvěceny.

Iuno. Etruská Iuno měla chrám ve Vejich a obraz její po ztroskotání toho města do Říma jest přinesen. Jména: *Regina, Luccina, Pronuba, Moneta, Sospita*. Slavnost: *Matronalia* prvního března. Jí byly *Kalendae* zasvěceny.

Minerva. Jméno zdá se býti etruské. Palladium či obraz její přinesen dle pověsti od Aenea do Italie a v chrámě Vesty bedlivě opatrován.

Vesta. Uctívání její přinesl prý Aeneas do Italie a Numa je v Římě zavedl. V okrouhlém chrámčí její, jenž mezi kapitolským a palatinským vrchem na foru stál, nebylo vyobrazení bohyně, alebrž nalézal se tam věčný oheň, jejž vestálské panny nítily.

Ceres. Něco málo let po zapnzení královu zasvácen prý byl v Římě chrám Cereře, Liberovi a Libeře. Slavnost: *Cerealia* s hrami v cirku. Uctívání její, podobá se, týkalo se za starších časův zvláště stavu plebejského.

Nep tun us. Chrám na Martově brojišti.

Venus. Matka Aeneova a pramáti rodu Iuliův, zvláště člena od doby Iulia Caesara. *Genitrix*.

Mars či Mavoris. Otec Romula a Rema. *Gradivus*. Štit jeho za Numys nebe spadlý (*ancile*) chován byl v chrámě jeho od kněží Salii. Sestrou neb druží jeho jmína jest Bellona, v jejíž chrámě na Martově brojišti senát o triumfech se usnášel a cizím vyslancům slyšení dával.

Vulcanus. U básníkův *Mulciber*. *Volcanalia* v srpnu.

Apollo měl mnoho chrámův v Římě; nejslavnější byl palatinský, zřízen od Augusta, s bibliothekou. *Ludi Apollinares*, zavedeny za druhé punické války.

Diana. Dle Liv. 1. 45. měla na vrchu Aventinském od Servia Tullia věnovaný chrám společně pro Římany a národ latinský. Později chrámův více.

§. 6.

Dii selecti, tak řečeni.

Saturnus, dávný italský bůh, jenž s mythem o Kronovi splynul. Zapuzen jsa z nebe, přišel prý do Italie, kde od Iana přijat, za zlatého věku v Latiu panoval. *Saturnalia* v prosinci, veselá slavnost, zvláště služebnému lidu svědčící. Saturnovou manželkou jmenuje se Ops.

Ianus, etruský nebeský, aneb snad latinský vrátný bůh. Římanům byl bohem všeho počátku. Vypravuje-li se (Liv. 1. 19.), že Janus ve válce se otvíral a v čas míru zavřen byl, platí to o bráni na foru. Takových bran aneb klenutých průchodů (*ianii*) bylo v Římě více. Vypodobně bývá o dvou hlavách (*Ianus bifrons, biceps*). Hlavní jeho svátek: Novoroční den.

Rhea neb Cybele, *mater Idaea, magna mater*. K rozkazu Sibylliných knih od r. 205 neb 204. v Římě ctěna, kdy poslové vypraveni jsou ku králi Attalovi, aby vyobrazení bohyně, čtverhranný kámen z Pessinuntu přivezli. V Římě věnovány jsou jí chrám a slavnost *Megalesia*. Kněží její *Galli*.

Pluto, Dis, s Proserpi n ou a jinými podzemními bohy. Na komitín bylo podzemní sklepení, považované za vchod do podsvětí a třikrát do roka otvírané. Dnové tři pokládání jsou za nešťastné.

Bacchus, Liber. Rozpustil slavení Baccha v Italii, *Bacchanalia*, zapověděno jest r. 186 usnešením senátu.

Sol, splývá jako u Řeků častěji s Apollinem, jako Luna s Dianou.

Genius, tvůrčí bytost, anaž každého člověka od narození až do smrti jeho sprovázi, sdílejte s ním radosti a žalosti. Dokládáno se genia, kořeno se mu a občetováno květin, vína a rži, zvláště o Saturnaliích a narozeninách.

§. 7.

O jiných božský etčných osobách.

Terminus, dávný italský bůh, jehož uctívání Numovi se přičítá. Oltář jeho byl na kapitolském vrchu, odkud prý dle staré pověsti nedal se posunouti, když Tarquinius, chtěje Juppiterovi chrám založiti, některé menší kapličky odsvěti hodlal. (Liv. 1,55.)

Consus, bůh tajných porad, souznačný mu jest *Neptunus equester.* Měl prý podzemní oltář. *Consualia* v srpnu, hry v cirku.

Deus Fidius, starým jmenem Semo aneb Semino Sancus, bůh smluv, ochránce mezinárodního práva, dávná sabinská božská bytost. Později často brán za Herkula, jehož uctívání dle pověsti Evandr zavedl. (Liv. 1. 7.)

Quirinus. Také znad sabinské božisko. Romulus prý po své apotheosi tím příjíměm nazván byl.

Vertumnus, tuský bůh orby a zahradnictví, jakož výbec změn a střídelek v přírodě. Manželkou jeho byla Pomona.

Flora, bohyňě květin.

Faunus, venkovské božisko, často za Pana (*Lupercus*) arkadského pastýřského boha brané, byvši dle pověsti v Latiu od Evandra ctěno (*Lupercalia*). Manželkou Faunovou byla Fauna, za niž leckdy plati Ops, Cybele a Bona Dea, jejíž slavnost od žen v domě praetorově se konala.

Silvanus (Liv. 2, 1), italský bůh lesův.

Pales, božisko pastevské, jehož slavnost, *Parilia* dne 21. dubna, za narodeniny Ríma jmína jest.

Lares, ochranní bohové domu, vlastně klidní a dobročinní duchové zemřelých. Obrazy domových larv (*lares domestici, familiares, privati*) nacházeli se v atriu. Byli též *lares viales, rurales, compitales* (*compitalia*, slavnost v prosinci).

Penates byli ochranní bohové státu a domu. Obrazy jejich nacházely se v penetralích chrámův a stavení soukromých (v im-pluviu domův).

Manes dii manes, duše zemřelých, jež čteny byly za vyšší bytosti a jimž každoročná slavnost (*feralia*) zasvěcena byla.

Mimo to byla i řada nižších božisk, vzatých z božstva řeckého, na př. *Latona*, *Castor* a *Pollux*, *Leucothea* či *Ino (mater matuta)* a syn její *Palaeomon* či *Melicertes (Portumnus)*, *Aesculapius*, jenž v čas moru k rozkazu orakula z Epidauru v Argolidě do Říma byl uveden a chrám na ostrově Tibery dostal (291); bylo i rozličných božských bytostí aneb zosobnění, jejichž vlastní povaha zcela temna jest, jako *Fortuna (virilis, muliebris, equestris)*, *Victoria*, *Pax*, *Concordia*, *Pietas*, *Honos*, *Pallor et Pavor*, *Pudicitia patricia*, *plebeia*, *Dea Roma*, anaž zhusta na mincích vypodobněna jest.

Kdo měl zprávu věci náboženský ch.

§. 8.

Senát.

(Senátu slnšel vrchní dozor, aby náboženství se zachovávalo, rozvíjelo a k věcem politickým rádně se ho užívalo. V příčině té odporoval zavádce cizího kultu, zapovídal Bacchanalia, stanovil přijetí nových bohův do státního náboženství, nařizoval poděkovací slavnosti a dotázky Sybilliníných kněž.)

§. 9.

Collegium pontificum.

Veškeré věci náboženské, mimo ustanovení, jež žertevních dní, chrámův a dříchodů atd. jejich se týkala, byly v starých knihách zaznamenány (*ius pontificium*, *commentarrii pontificum*) a šetření všeho toho bylo sboru pontifiků pod nejvyšším pontifikem stojícímu (*collegium pontificum*, *pontifex maximus*) od Numy Pompilia (Liv. 2, 20) svěřeno. [Pontifices měli dozor na zachovávání kněžského práva a všech obřadův, rozhodovali právní otázky sem spadající, vyládali je, určovali obřadnou stránku veřejné a soukromé bohoslužby, spisovali způsoby veřejných modliteb a slibův, stanovili, jak se zachovati, kdy vyskytla se *prodigia*, posvěcovali v kuriatných komititich zvolené magistráty, pořádali *fastos* a směli na náboženské přečiny samostatně pokuty ukládati.] Původně sestávalo *collegium* ze čtyř členův, kteří vesměs byli patriciové, *lex Ogulnia* ale (300)

vymáhalo toho, aby k těm čtyřem přidáno stejný počet plebejských, tak že r. 252 *pontifex maximus* poprvé byl plebejský. Za Sully vzrostl jich počet na 15. Za císařův byl neurčitý. Odznakem jejich byla *toga praetexta* a *pileus acutus*. Pod nimi stáli jistým počtem *scribae (pontifices minores)*. Nejvyššímu pontifikovi náležel dozor na uctívání Vesty a úkol sepisovati *Annales maximos* až po P. Mucia Scaevolu (*cons.* 133).

§. 10.

Triumviri, později septemviri epulones.

Užíváno jich od r. 198 k řízení velikých slavných hodův, jež prv *pontifices* řídili.

§. 11.

Augurové.

Augurové, zavedeni od Numy a původu, jak se podobá, etruského, požívali ústněm podáním a posvátnými knihami zjeveného umění, z jistých úkazů věštiti vůli bohův. Posvěcovali magistráty, veřejná náměstí a stavění k politickým a náboženským potřebám (*tempa*) a bývali ve všech důležitých případech, na př. při komitiích, na radu bráni. Zpyt (*spectio*) děl se od oprávněné úřadní osoby společně s augurem, jež vyskytlá znamení vykládal a jehož námitky (*alio die, obmuntatio*) šetřiti se muselo. Právo auspicia konati měly všechny magistráty (*auspicia habere, suis auspiciis rem gerere*), avšak kromě prokonsulův a propraetorův. Auspicia vyšších vrchností měla přednost před auspiciemi nižších. Roku 167 udělila *lex Aelia* magistrátům právo, komitia pouhým pozorováním (*servare de coelo*) překaziti, a prostředku toho častěji užíváno, až Clodius aspoň z časti jej odstranil. Stala-li se při auspiciích chyba, mohl sbor výrokem svým vykonanou volbu a dané zákony za neplatné prohlásiti; zvoleni byli pak *vitio creati*. I když víra v augurství ochábla, zachována jest přece forma jeho, jsouc politicky důležita. Zpočátku byli augurové 4, zákonem Ogulniovým přibylo jich 5 a za Sully vzrostl počet jejich na 15. Veřejní augurové požívali veliké vážnosti a byli vůbec mužové přednějších stavů. Mimo ně bylo rozličných soukromých augurův, obyčejně Marsův a Sabiňanů, kteří za peníze rozličných znamení věstili. Nejdůležitější auguria byla, jichž vyvodeno z ptákův, z nebe, zvláště blesku, auguria válečná z picenů kurův (*tripudium solistimum*) hádaná. Na ptácích pozorován jak zpěv (*oscines*) tak let (*alites, praepetes*). Augurové postavili se po půlnoci na volné prostoře; po vykonané žerty ē a modlitbě

s hlavou zastřenou vyznačili do kruhu prutem svým (*lituus* Liv. 1. 18) jisté místo na obloze (*templum capere*) a pozorovali znamení. *Templum* jest mimo to každé auspiciemi zasvěcené a k nim ustanovené místo. *Aedes sacrae* v Římě byly větším dílem *templa*; i většina míst, kde veřejně výkony se děly, nazývala se tak, na př. *curiae, rostra.*

§. 12.

Kněží Sibyllininy knih.

Sibyllininy knihy, jež Tarquinius dle pověsti od jisté ženy, kumejské Sibylly, dostal, obsahovaly, jak se za to mělo, zaznamenání osudů říše. V povážlivých případech bráno z nich rady (*adire, inspicere, consulere libros Sibyllinos*) k ponuknutí senátu a sboru pontifiků od zvláštních kněží, kteří též vykonávali smírné oběti hach těch vytknuté. Kněží ti byli s počátku 2, pak bylo jich 10, po pěti z patriciů a plebejů, později 15 (*decemviri sacrorum, quindecimviri libris Sibyllinis inspiciendis* neb *sacris faciundis*). Obsstarávali mimo to coročné hry Apollina a Diany a *ludos seculares*. Sibyllininy knihy uschovány byly v chrámu Jupitrovém; když ale požárem kapitolia (83) zničeny byly, sebrána jsou znova Sibyllinina orakula, jež Augustus v chrámu Apollinově na vrchu palatiuském uložil.

K vyzpytování vůle bohů sloužily též *sortes sacrae*, t. j. črtami popsané tabulky, jež v chrámách Fortuny v Prenestě a v Antiu byly uschovány a jichž veřejně se tázáno (*sortes ducere*).

§. 13.

Fetiales.

Fetialové tvořili od Numy ustanovený, od Anca Martia ale určitěji zřízený sbor kněží, jenž za účel měl, z příčin náboženských toho šetřiti, co k vypovědění války a k učinění mstřu patřilo. Ublížil-li některý národ Řimanům, byli fetialové k němu posláni, by za jistých určitých ceremonií náhradu žádali (*res repetrere, clarigatio*). Nebyla-li do dané lhůty vykonána, vypověděli válku tím, že hodili ostěp do nepřátelské země; později, kdy vedly se války u veliké dále, dělo se tak obrazně před chrámem Bellony. Fetialův také bráno k vyřízení spojenectví a konání při tom žertev (*icere, ferire foedus* Liv. 1. 14). Vůdce, který usnesl se na něčem s nepřitelem, co národ římský uznati nechtěl, býval od fetialů nepříteli vydán. Počtem jich bylo 20. Ten z nich, který spojení za předepsaných

obřadův učinil, nazýval se *pater patratus*. Ostatně byla jejich význam, aspoň za pozdějších časův, porovnána s úctou, již předešlý čtyři sborové pozívali, jen skrovna. Ještě za císařův připomíná se fetialův.

§. 14.

Haruspices.

Augúrové hádali při veřejných podnicích z jistých určitých znamení na vůli bohův. *Haruspices* či žrci naproti tomu, netvořice sbor kněžský, věstili z útrob (*extispicia*) a udávali jak žádosti bohův (*postulata*) aneb hrozící nebezpečí, tak i kajencé prostředky, jako jsou: *hostiae maiores, novendiale sacrificium*, aneb něco podobného, při udeření hromu a jiných zjevenstv (*prodigia, portenta, monstra, ostenta, procurare prodigia*). Umění jejich (*haruspicina*), o němž za doby Ciceronovy byly *libri haruspicini et fulgurales et rituales*, mělo sídlo své v Etrurii pěstováno, jsouc ve školách kněžských, odkud senát k rozkazu pontifikův častěji žrce povolal. Význam jejich pozdější dobou republiky se vzmáhal; tálí často s vojskem do pole a s náměstným vládcem do provincie, ano i za císařův hleděno etruské učení zachovati, znenáhla ale byli od hvězdářův a magických a chaldejských hadačů odstrčení a zastiněni.

§. 15.

Rex sacrificulus, flamines, curiones.

Po zapuzení královů odbýval náboženské výkony, které jim náležely, *rex sacrificulus* neb *sacrorum*, podřízen jsa pontifikovi. Jen patriciové mohli důstojnost tu pěstovati, a kdokoli ji měl, musel jiné úřady složiti.

Flamines byli kněží pro službu chrámovou bohův, po jednom pro každého. Všeho všudy bylo jich 15, z nichž nejpřednejší *flamen Dialis, Martialis a Quirinalis*. Ti byli vždy patriciové. *Flamen Dialis* podlehal mnohým zvláštním obmezením, jakož i manželka jeho (*flaminica*), anaz mu při jistých obřadech pomáhal a po její smrti tedy muž úřadu svého vzdáti se musel. Napotom, když caesarové byli zbožňováni, počet flaminův značně se rozmniožil.

Curiones slovou kněží kurii; v čele jich byl *curio maximus*. Tuto kněžskou důstojnost mohli později též plebejští pěstovati.

§. 16.

Virgines Vestales.

Vestálky ustanoveny jsou od Numy, aby posvátný oheň ntíly a svatých předmětů střehly, jež v chrámu Vestině uloženy byly. Požívaly velikých přednosti, jako jsou: osvobození z moci otcovské, *lictor*, zvláštní místo v divadlech, právo odsouzeného zločince osvoboditi, cestou-li ho potkaly; byly ale pod dozorem nejvyššího pontifika, jenž jim přisue tresty za přečiny, na př. za shasnutí posvátného ohně neb za porušení eudnosti, uložiti mohl. Trestem necudu bylo za živa zahrabání na popravišti (*campus sceleratus*). Prv byly vestálky dvě, pak čtyři, později, po rozmnovení kmenů bylo jich sest. Na sobě mely bílé roucho s obvínkem na čele (*infula*). Bylo-li některé místo prázdro, vyhledal *pontifex maximus*, jak tomu *lex Papia* chtěla, 20 panen mezi šestým a desátým rokem stáří, vzácného rodu, bez tělesné vady a s některými jinými vlastnostmi; jedna z panen těch ustanovená jest losem za Vestálku (*capere virginem Vestalem*). Později obyčejně brány jsou dle nabídnutí rodicův. Služba jejich trvala 30 let, načež provdati se mohly.

§. 17.

Salii, Luperci, fratres Arvales, sodales Titii, Galli.

Salii Gradivi, kněží Martovi, počtem 12, ustanoveni od Numy, by z nebe spadlé *ancile* mimo jedenáct nápodobněných střehli. Dne 1. března ubírali se městem vystrojené tančice a *carmen Saliare* (Liv. 1.20) zpívajice. Pocházeli z patriciův.

Salii Palloris et Pavoris, taktéž z patriciův pochodice, připisovali se Tullovi Hostiliovi.

Luperci, kněží Pana, slavili *Lupercalia*, při nichž v koží kůže zahalení od Panovy jeskyně (*lupercal*) městem k palatinskému vrchu se táhli a Panovi oběti přinášeli. Kult ten připisuje se Evandrovi (Liv. 1. 5) a zaveden jest v Rímě od Romula. Caesarovi ku cti ustanoveni jsou od senátu *Luperci Iuli*.

Fratres Arvales, 12 počtem; konali každoročně velikou veskou očišťovací oběti. Jeden z jejich zpěvův posud zachován, patře k nejstarším jazykovým památkám.

Sodales Titii určeni jsou k zachovávání posvátných obřadů Sabiňanův. Za Tiberia povstali *sodales Augustales* a tak dále při zbožnění nápotomních císařův.

Galli, kněží Cybely, phrygičtí kleštenci, kteří o slavnosti Cybelu v hlučném průvodu zpívajice a hudouce městem tahli a sbírku činili.

§. 18.

O volbě kněží.

Kněžské sbory doplňovaly se kooptací. Umřel-li *pontifex maximus*, volili kollegové jeho pontifika sami a lid pak z kollegia zvolil nejvyššího pontifika. Ale již r. 104 kazala *lex Domitia*, že volba kněží dříti se má od 17 losem ustanovených trůní a že zvolený od kollegia kooptován být musí. *Sulla* zrušil zařízení to, později ale opět zavedeno jest. Napotom osvojili si císařové jmenovací právo. Tělesné vady vyloučovali z kněžské hodnosti. Ježto kněží nebyli *magistratus*, bylo jim dovoleno více kněžských aneb kněžských a světských hodností zároveň zastávati; výminku v tom činil *rex sacrificulus*. Kněžských úřadů (*sacerdotia*) podrženo po čas života.

§. 19.

O sluhách.

K podřízeným výkonům měli kněží všelikých sluh a pomocníků; mezi nimi jsou *popae*, *victimarii*, zabijecí žertev, *aeditui*, dozorci chrámoví, *pullarii*, *extispices*, *tibicines*, *tubicines* etc. *Flamen Dialis* a *virgines Vestales* měli liktory. Chlapcům, sloužícím flaminu Juppiterovu (*flamen Dialis*) a při jiných posvátných obřadech, říkalo se *camilli*.

O kultu.

§. 20.

O kultu vůbec.

Kult či bohocta byl buď veřejný, týkaje se celého státu aneb části jeho, jako trůjí neb kurií, aneb soukromý pro pojedinou osobu neb *gentes*, v nichž dědičně trval. O způtu vůle bohův auspiciemi extispiciemi a Sibyllinými knihami již předešle mluvino. Ostatní bohocta jeví s se zvláště modlitbami, sliby, žertvami jakož i slavným svěcením svátků a her na počest bohům. Veškerá bohoslužba dělá se určitým a slavným způsobem; vše co by dojem rušilo, muselo se z kultu být vyloučeno. Proto museli účastníci jeho sami být čisti a čistě oděni; nesmělo slyšet se neladných zvuků a řeči o zlých zjevech, obětná zvířata musela být vybrána a bez nucení k oltáři jít, kněží nesměli miti tělesných vad, trest na den sváteční nedynamo vykonávat.

§. 21.

O modlitbách a obětech.

Veřejné modlitby odřískávány jsou od úřadní osoby dle navezení kněze a dle formuláře od něho mu zděleného (*praeire car-*

men). Veřejné modlitebné slavnosti (*supplicationes*) byly buď *obsecrationes*, konané na vyprošení milosti od bohův a na odvrácení hněvu jejich, aneb *gratulationes*, slavnosti děkovací. K tomu připojovaly se velké slavné hody, při nichž vystaveny byly obrazy bohův (*lectisternium*, Liv. 5, 13; *ad omnia pulvinaria sacrificatum*). S modlitbami spojovaly se často sliby (*vovere, vota facere, voti compos, reus, damnatus*). Kdo vyvázl z nebezpečenství, na př. při mořské plavbě, dal častěji podle slibu vyobrazení toho případu (*tabela votiva*) na památku mocné podpory bohův v chrámě vyvěsiti.

§. 22.

O žertvách.

✓ Vše, co od lidí bohům bylo zaslíbeno, nazývalo se *sacrum*. *Sacrificia* či žerty činily nejpodstatnější částku bohoslužby. Každému bohu obětováno určitých zvířat. Výkon ten děl se slavným a ohřaduplným způsobem. Obětující přistoupil v bílém rouchu k oltáři. Žertva (*victima, hostia*) anaž nesměla mít vady a nikdy bývali zapřažena, ozdobena jest obvinky (*infulae, vittae*) a věnci, rohy někdy byly pozlaceny. Obětní sluha (*popa*) vedl ji k oltáři. Kněz kázel nepovolaným odejítí (*procul este profani*) a všem svaté ticho zachovávati (*favete linguis*). Čelo zvřete a oltář posypány jsou obětnou moukou se solí smíšenou (*mola salsa, odtud immolare*); na to zvíře jest zabito (*mactare*) a *extispices* je ohledali. Obětné části (*exta*) jsou spáleny a slavné obětné hody vystrojeny. Očistou (*lustratio*) nazývala se oběť, při níž věc v oběť daná kolem předmětu, jenž očištěn býti měl, voděna jest. Děla se taktéž veřejně aneb soukromně (*lustratio populi* po censu, *urbis, agrorum*). Římská historie poskytuje příkladův, že některé osoby za jistých obřádů v boji bohům se zaslíbily a pak smrt hledaly, by Řimanům vítězství zjednaly (*devotio*). >

§. 23.

O posvátných dobách a svátečních dnech.

✓ Dnové byli buď bohoslužbě zasvěcení a veřejných výkonů prosti (*dies festi*) aneb k městanským pracem určeni (*dies profesti*). *Dies intercisi* byli ti, kteří jsouce dle denní doby rozděleni i práci i bohoslužbě věnovali se. Od nich rozeznávatí sluší *dies fastos*, k soudnímu řízení ustanovené dni, a naopak *nefastos*. Mimo to byli též dnové šťastní a nešťastní (*inafasti; atrii*), kterých nebylo dobré něco důležitého před se bráti. Sem patří dnové po svátcích, po kalendách, nonách, idech a všichni, kteří velikými veřejnými nehodami byli vyznačeni, jako *Dies Alliensis*. Velký počet svátků (*feriae*) býval slavně svěcen. Byly buď *feriae stativae*, jistých dní v roce, buď *conceptivae*, od některého magi-

strátu ohlašované, na př. *feriae Latinae* na Albanském vrchu, zavedené od Tarquinia Superba, aneb *imperativae* při zvláštních případech, na př. *sacrum novendiale* u Liv. 1. 31 pro padání kamenů s nebe. Svátečné dny vykazují nám *fasti calendares*, obsahující seznam jejich, jež pro prvních 6 měsíců též Ovidiový *fasti* básnický v sobě zahrnuje. *Feriae stativae* byla na př. *Lupercalia* dne 15. února k oslavěna Pana; *Matronalia* a Martova slavnost dne 1. března; *Megalesia*, či slavnost Cybely dne 4. dubna; *Parilia* dne 21. dubna; slavnost bohyň *Bona Dea* dne 1. května; slavnost *Castora* a *Polluca* s ročním rytířským průvodem (*transvectio equitum*) dne 15. července. *Saturnalia*, radostná slavnost, později několik dní trvající a dne 19. prosince počínající.

§. 24.

O h r á ch.

✓ K slavné bohoslužbě počítaly se hry, jsouce dleem *stati*, určenou dobou odbývané, na př. *ludi Apollinares*; *ludi Romani*, *magni* neb *maximi*, založené od Tarquinia Prisca, ku cti Iuppitera, Junony a Minervy, po 8 dñi v září ve velikém círku trvající; dleem mimořádné, při zvláštních případech ze slibu aneb při soukromých pohřbech konané (tryzny). Hry ty byly *circenses*, *scenici* a *gladiatori*. ✓

Circenses (*circus*, dlouhá, na konci zaokrouhlená budova) byly etruského původu, (Liv. 1. 35). Počítaly se slavným průvodem a byly: *cursus equestris*, jízdy o závod na koních aneb na vozech (*bigae*, *quadrigae*) z ohady (*carceres*) po vytyčené dráze (*metae*); *cartamen gymnicum*, závody atletov Reků (*quinquertium*, totiž *saltus*, *cursus*, *lucta*, *pugillatus*, *discus*); *pugna pedestris et equestris*, na př. *Troja*, jezdecká kolba; *venationes*, zápasy, zvířat se zvířaty aneb s najatými neb odsouzenými lidmi (za cisařův *ad bestias damnati*); *nau machiae*, námořské bitky v círu aneb v budovách zvlášť k tomu zřízených, do nichž voda vedena.

Scenici, zavedené prý roku 364, když k odvrácení moru zřízena slavnost, k níž herci a tanecniči z Etrurie povoláni jsou. (Liv. 7. 2.) Konány byly ve velikých polokruhových budovách (*theatra*), jejichž okrouhlá část byla opatřena lavicemi (*cavea cunei*), co zatím ostatní část jeviště (*scena*) tvořila. Divadla byla bez střechy, proti slunci a dešti užíváno však obyčejně natažených pláten a zákryvek; stavěny byly ze dřeva až do doby Pompeia, jenž první zděné divadlo zbudoval. Aedilové dramatické skladby od spisovatelů kupovali. (Přednášku doprovázely fletny a herci měli obyčejně nátvárky (*personae*).)

Gladiatori (*munera*), také etruského původu, vyskytuje se nejprv při pohřbech, později při hodech a zábavách lidu brzy na

veřejně, brzy na soukromé útraty. Konány byly v amphitheatru či okrouhlém divadlišti, v jehož středu bylo zápasíště (*arena*). Gladiatoři byli rozděleni na čeledi (*familiae*), sestavené z otrokův, zatečův, zločincův, někdy i z najatých svobodných lidí. *Lanista* cvičil je v šeru rozličnou zbraní, dle níž byla i jména jejich rozličná, jako *Samnites*, *retiarii*, *essedarii*, *andabatae*. Nejdříve bojovali tupou zbraní (*rudes*, *arma lusoria*), by obratnost svou osvědčili (*praeludebant*), potom vzata jsou *arma decretoria*. Osud přemoženého závisel na vůli lidu (*pollicem premere, vertere, recipe ferrum*). Gladiatorové byli velmi surových a divokých mravů; jméno jejich bylo často útržkou.➤

§. 25.

O posvátných místech a náčinách.

K bohoslužbě určena byla zvláštní stavění a místa. Jsou to *templa*, *aedes sacrae*, *delubra*, *fana*, *sacella*, *aediculae*, *luci*. K chrámu nutně náležely: *area*, *vestibulum*, *cella*, *statua*, *ara*, *altaria*, *vasa sacra*, na př. *thuribulum*, *acerra*, *paterae*, *tripodes* etc. Vyobrazení bohů Římané prý 170 let neměli. *Ara*, vlastně každé zvýšené místo, znamená často oltářík před vyobrazením boha některého, a *altaria* veliké obětné oltáře mimo chrám. Místo, kde udeřil hrom, bývalo ohrazeno a za posvátné jmíno (*bidental*, *puteal*). K posvátným předmětům patřily též *infulae* a *vittae*, obvinky a stužky, jimiž hlava kněze, oltář a obětná zvířata ověnčovaly, a *verbenae*, posvátné bylinky a lupeny, jichž kněží při obětech a fetialové užívali. Vše co bohům náleželo aneb v těsnějším styku s náboženstvím bylo, posvěceno jest za konání oběti a modliteb.

Posvěcení chrámu (*dedicatio*) dělo se obyčejně od konsulův aneb k tomu zvlášt zvolených duumvirův, kteří častěji titéž byli, již se stavbou chrámu zaslíbili.

§. 26.

Kterak rozdělován čas.

S náboženstvím a se svátečnými dněmi těsně spojeno bylo rozdělení času, jsouc tedy i péci pontifikův svěreno.

Rok Romula měl prý 10 měsícův, počínaje březinem. Březen, květen, červenec (*Quintilis*) a říjen měli prý po 31 dnech, ostatní měsice po 30, celý rok tedy 304 dny. Nicméně má za to, že 6 takových rokův či 1824 dny, rovnajice se bez jednoho dne pěti rokům slunečným po 365 dnech, tvořily hrubý rok či *lustrum*, po němž začátek občanského roku se začátkem roku slunečného splýval. Jiní domnívají se, že rok Romulův byl rok slunečný s neurčitým počtem dní každého měsice.

Rok Numy, dle jiných rok Tarquinia Prisca, byl měsíčný, po 12 měsících, z nichž leden a únor byly poslední. Rok ten měl

365 dní, jsa vázaným rokem měsíčným, t. j. takovým, při němž na slunce zříti se muselo; bylož zajisté mnoho svátků, které v určité dny se světily a na jistou dobu v roce připadnouti musely, na př. *Cerealia, Parilia*, o nichž dle pověsti Řím založen byl. Této neshodě pomáhalo se interkalací či vkládáním dní. Takové vkládání podobá se, bylo v roce decemvirském (450) tak řečeném, bližeji ustanovenovo, dle něhož každého druhého roku krátký měsíc o 22 neb 23 dnech se vsouval. Přestupný ten měsíc (*mensis intercalaris*) vkládal se ku konci roku, totiž po 23. únoru, načež pak ostatní dnové toho měsice následovali. Ideler praví, že vložení 90 dní dle roku decemvirského rovná se oktéteri (*octaetris*) Řekův; dle Niebuhra zase shodoval se měsíčný rok s rokem slunečným v tom, že ve 22 letech desetkrát, tedy ve 110 letech padesátkrát učiněn přestupný měsíc, střídavě po 22 a 23 dnech. Při padesáté interkalaci vsunuty jsou, aby se stala úplná shoda s rokem slunečným, 23 dni místo měsice o 22 dnech, a aby padesátý ráz zůstal na vědomí, naznačena jest každá interkalace vražením hřebu. Občasí 110 let tvořilo *seculum*, majíc 22 *lustra*, a to právě onen časový díl, kdy deseti- a dvanáctiměsíčný rok s rokem slunečným na tentýž začátečný den spadal. Pamět decemvirského roku svěřena byla nejvyššímu pontifikovi; později ale vznikl nevědomostí a šidbou (na př. aby trvání magistratur a nájmy se prodloužily) veliký zmatek, který spořádání roku *Iulia Caesaris* způsobil. Za časův jeho bylo rozdelení času v takovém neladu, že *Iulus Caesar* r. 46 (*annus confusionis*, rok 445 dní majíc) pomocí astronoma Sosigena změnu předsevzal. Zavedl tedy egyptský slunečný rok a ustavil po každých 3 letech o 365 dnech čtvrtý rok se 366 dny. Přestupný den vložil *Caesar* mezi *a. d. VII. et VI. Kal. Mart.*, a nazval jej *a. d. bissexturn Kal. Mart.*; ale brzy po smrti *Caesarově* vloudil se opět omyl tím, že o jeden rok dříve přestupný den vložen, a při tom zůstalo se 36 let. *Augustus* napravil chybu, *Sextilis* nazván jest *Augustus* a *Quintilis Iulus*, protože *Iulus Caesar* toho měsice se narodil.

Idūs rozdělují měsíc na 2 nestejně části, připadajíce v březnu, květnu, červenci a říjnu na 15., v ostatních měsících na 10. — Osmý den před idy slove *nonae* (počítajíce dle římského způsobu den, kterým časová část počíná, za její první). Prvý den každého měsice nazývá se *kalendae*. Při datování počítalo se zpět od následující lhůty, tak že 31. ledna říkalo se *pridie calendas Februarias*, dne 30. *ante diem tertium kalendū Februarias*, a tak jinde.

Římský týden měl 8 dní (*nundinae* t. j. dnové, kterých venkovane přicházeli do města kupovat a prodávat). Den dělili Řimané na 12 hodin, rozličně dle oudení, a také noc. Tré nočních hodin nazývalo se *vigilia*. K naznačování času užíváno hodin jednak slunečných (*horologia solaria*), jednak vodních (*clepsydrae*). Onech prý v Římě nejprv zřizováno okolo války s Pyrrhem, těchto později.)

O domáckém a soukromém životě.

§. 1.

Jak žilo se v rodině u po domácku, jak hleděno k vychování a k vyučování.

O manželství, manželském rozvedení, o moci otcovské a právu dědickém sprvu jednáno jest. Způsob života ženštin zneužila odchýlil se od původní prostoty a domácnosti. Přepych a marnotratnost se zmáhaly a za časův druhé punické války hleděl tribun Oppius útratnost ženštin zákonem ohmeziti. Navštěvovaly častěji veřejná divadla v Římě a vůbec neznaly soukromnosti řeckých paní. Římská hospodyně (*matrona*) měla v nejdávnějších časích vážené místo v rodině. Vychovávání dítka inélo praktický, zvláště politický směr. Díležitou část jeho tvořilo za starší doby vyučování zákonem dvacáctideskovým a tělesné cvičení. Pozdější dobou bylo vyučování dílem dle řeckého vzoru zřízeno. Chlapci, naučivše se prvním základům buď doma aneb ve školách začátečných za dozoru paedagoga, navštěvovali učiliště grammatikův, kde národní básníky a řečníky čitali a řečtině se učili. Asi na konci patnáctého roku stáří, či dle domnění jiných, kdy se otci vidělo, odložili slavně na foru své chlapcecké roucho (*toga praetexta*), šatice se v togu mužskou (*toga virilis pura*) na známení, že vstupují do věku mužského a přecházejí do života volnějšího. Na to hleděli se, často za návodem výtečných mužův, jimž od otcův neb příbuzných poručeni byli, rhetorickým cvičením, pilnou navštěvou veřejných řízení, brzkou účasti v službě vojenské k svému příštímu povolání vzdělati. Taktéž pokračovali ve tělocviku, majice části při hrách na Martově brojišti. Mnozí navštěvovali řecká města, zvášť Athény, aby u nejproslulejších filosofův se vzdělávali. Za doby císařův byli nejprv v italských městech, později též v provincích, veřejné školy a od státu placení učitele. >

§. 2.

O jmenech.

Ze tří jmen, jichž Římané obyčejně užívali, naznačuje se prvním (*praenomen*), na př. *Marcus*, *Caius*, pojediná osoba, druhým (*nomen*), jako *Tullius*, *Iulius*, *gens* její, a třetím (*cognomen*), na př. *Cicero*, *Caesar*, *Scipio*, rod či *stirps*, někdy ale spolu i nějaké bližší příjmení, jako *Publius Cornelius Scipio Nasica*. Tu onde vyskytá se i čtvrté jméno, vzniklé slavnými činy aneb adopci, při čemž mimo úplné jméno pastorního otce podrženo i svého příjmení s přívorkem *anus*, aneb z jiných příčin, zůstalo-li na př. původně osobné jméno někdy v rodině, jako: *P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus minor*: *M. Porcius Cato Censorius Sapiens*, *P. Licinius Crassus Mucianus Dives*. Dcery jmenovány jsou jménem čeledi (*gens*) či druhým mužských, jako: *Mucia*, *Livia*, *Cornelia*, *Tullia*. Rozeznávaly se připojením slova *maior* a *minor*, aneb bylo-li jich více, číslem, jako: *Quarta*, *Quinta*, neb *Quartilla*, *Quintilla*, jež pak obyčejným názviskem v rodině zůstalo. >—

§. 3.

O živnostech.

Ačkoli záhy provozován byl obchod, jak tomu založení *Ostie* a první obchodní smlouva s Karthaginskými nasvědčuje, byly přece rolnictví a dobytkářství nejdůležitější a nejznačnější živnosti a důchody z pozemkův (*fructus*) nejpodstatnějšími výtěžkovými prameny senátorův, jimž ani kupecký zisk, *quaestus*, ani nájem důchodův státních ani podnik velikých dodávek a veřejných staveb se nedovo-loval. Pozemkový majetek byl ale vůbec velmi nestejně rozdělen, a za poslednějších časů republiky zmenšilo se svobodné rolnictvo, z něhož stali se mnozí nájemci (*coloni*) u bohatých poplužníkův, co zatím jiní do Říma se hrnuli, kde rozdáváním obilí a úplatky se žili, při čemž země velkým dílem od otrokův vzdělávána byla. I prodej zboží u velké míře, zvláště plodin z provincie (*mercatura*) a penězne obchody (*negotatio*) byly důležitou živnosti. Měnba peněz o výplaty děly se velkým dílem od penězníkův (*argentarii* či *mensarii*), kteří vlastními a cizími penězi znamenité směnečné a bankéřské obchody vedly. Drobny prodej a řemesla byly méně váženy (*Cic. de off. 1. 42*). Náramným bohatstvím, jež odevšad do Říma stekalo, zmáhaly se marnotratnost a mrhavost za posledních časů republiky měrou velikou, prozrazujíce se nejen náherou a přepychem domácího života, ale i velikými rozdávkami peněz a obilí, veřejnými hody a divadly.

§. 4.

O mincovství.

První ražené peníze (*aes signatum, pecunia, numus*) byly z kovové slitiny (*aes*). *Servius Tullius* razil prý první peníze. Později podléhaly ty a jiné finančné věci senátu, obstarávány jsouce od quaestorův; potom měli úkol ten *triumviri monetales* (III. viri AAAFF). *As* shodoval se původně s librou (asi 21 lot dánské váhy) a rozpadal se na 12 uncii, z jichž dvou poštař *sextans*, ze 3 = *triens*, ze 4 = *quadrans*, z 5 = *quincunx*, ze 6 = *semis* či *semassis*, ze 7 = *septunx*, z 8 = *bes*, z 9 = *dodrans*, z 10 = *dextans* či *decunx*, z 11 = *deunx*. Mnohé z nich byly však pouze početními, nikoli raženými mincemi.

Z větších peněz rovnaly se *decussis* = 10, *tripondius* = 3 a *dupondius* = 2 assům. Nejstarší *asses* byly tedy *asses librales* (*aes grave*); později ale utrpěly redukci, čímž posloupně klesaly, až konečně na $\frac{1}{2}$ uncie mědi zůstaly.

Roku 269 poprvé stříbro raženo. Peníze stříbrné byly *denarius* (*bigatus quadrigatus*), který měl původně 10, pak 16 assův, výjma mzdou vojenskou, anaž při staré mincové mře trvala; *quinarius* měl 5, potom 8 assův; *sestertius* $2\frac{1}{2}$, později 4 assy. Znamení *sestertia* bylo IIS aneb HS. Zlaté denáry (*aurei* = 25 stříbrným, za císařův *solidi*) raženy jsou nejprv r. 207. — Velké sumy počítaly se dle assův neb *sestertiův*, při čemž rozdílný jest *sestertius* a *sestertium*, čili 1000 *sestertiův*. (Jest totiž *sestertium* genit. plur. místo *mille sestertium*, jež potom jakoby podstatné jméno ohlášáno, na př. *bina sestertia*). Obnášela-li suma 10krát 100.000 neb více, kladeno slovo *sestertium* v singularu, k němuž početních příslovci připojováno a *sto* si myšleno, na př. *Bononiensi coloniae subventum est centies sestertii largitione* (Tac. Ann. 12.58) t. j. 10,000.000 *sestertiův*.

§. 5.

O měrách.

Pro délkovou míru tvoril *pes* (130.66 paříž. čárk) základnou jedničku. Na takovou stopu počítaly se 4 *palmae* (šírky dlaně), 12 šírek palce (*pollices*) 16 šírek prstu (*digiti*); dělila se ale také, jakoby celek (*as*), na 12 částí (*unciae*). *Cubitus* či *cubitum* loket = $1\frac{1}{2}$ římské stopy; *passus* = 5 římských stop; 125 *passus* = *stadium*, 8 *stadia* (1000 *passus*) = *miliarium*.

Prostorovou měrou bylo *iugerum*, majíc 240 římských stop délky a 120 stop šírky.

Měrou dutou na suché a tekuté věci byl *culeus*, majíc 20 *amphor*. *Amphora* či *quadrantal* zahrnovala 3 urny (*urnae*)

8 congiūv (*congiī*) 48 sextariūv (*sextariī*). *Sextarius* měl 12 cyathūv (*cyathi*). *Amphora*, *urna*, *congius sextarins* a *cyathus* sloužil i na tekutiny. *Modius* t. j. $\frac{1}{3}$ amphory či quadrantalu sloužil zvláště na obilí. Ze šesti modiūv vznikal *medimnus*.

§. 6.

O pracech otrokův.

Počet otrokův byl za pozdějších dob republiky nesmírně veliký, jak v domech boháčů tak na přerozsáhlých statech jejich (*latifundia*), které jen od otrokův vzdělávány byly. Rozeznávala se *familia rustica*, anau venkovskou práci obstarávala, a *urbana*, jež pána svého v městě obsluhovala a s ním z té příčiny na venek chodila. Byly to bud' *mancipia*, koupení otroci, neb *vernae* v domě pánové soužitím (*contubernium*) zplození, a dělili se na dekurie, jmenované dle svých prací. *Familia urbana* měla rozmanité členy, z nichž nejpřednější jsou: *dispensatores*, správci a účetní, *cellarii* či *promi*, jejichž dozoru svěřena byla *cella penaria* a *vinaria*, *atrienses*, *cubicularii*, *ostiarii* či *ianitores*, dozoreci pojediných částí domu, *lecticarii*, nosítkaři, *nomenclatores*, kteří za republiky uchazečům, o úřad (*in prensando*) jinéna drobnějších měšťanů udávali, *pedissequi*, nohsledové, *tabellarii*, donašeči listův; dále stoloví otroci, jako: *coqui*, *pistores*, *praegustatores*, *pincernae*, *triclinarii* a *cyatho v. potionē*; otroci k odivání a přislňování: *vestiarii*, *ab ornamenti*, *tonsores*, *balnacatores*, *medici*, *chirurgi* (lékařství přišlo pozdě do Říma vykonáváno jsouc z povolání téměr výhradně od cizozemcův); mimo to *servi literati*, totiž: *librarii* neb *scribae*, opisovači knih a sekretáři, *notarii*, rychlopisci, *anagnostae* či *lectores*, předčitatelé, *ab epistolis*, a *bibliotheca*; hudebníci, jako *symphoniaci* etc. Z otroctva venkovského (*familia rustica*) jsouc nejdůležitější: *villici*, nádvorníci, *aratores*, *venatores*, *bubulci*, pak dozoreci na zahrady a zahradníky, *topiarii*, *viridiarii*, *vinitores*, *olitores*.

§. 7.

Čím se zabýváno a jak cestováno.

Bohatí a znační Římané vitali zrání návštěvy a úsluhy (*salutatio*) svých přátel a chráněncův. Okolo třeti hodiny počalo zaměstnání na tržišti, před soudy a v senatě. Po vykonané práci věnován čas dilem pojídkám, procházce, cviku těla, jehož se i starší mužové účastnili, zvláště při hře na míč malý (*pila*) neb velký ale lehký (*follis*), a všelikým hrám náhodovým a vrhcábovým (*alea*, *tali*, *tesserae*, *venus*, *canis*, *ludus calculatorum* a *duodecimi scriptorum*). Před obědem (*coena*), obyčejně asi okolo osmé hodiny, koupáváno se. Obyčejným doprovídlem při cestách na venku byla nosidka (*le-*

etica), jež otroci (*lecticarii*) nosili. Za času Plauta, zdá se, nebyla posud známá, za doby Ciceronovy ale byla obecná a později též na dopravu v městě brána. Ženštíny v jistých případech jezdily ve voze (Liv. 5.21); v tom ale stalo se zákonem Opisovým za druhé punické války obmezení, jež později opět zdviženo jest. Na cestách užíváno vozův bud dvoukolových (*cisium, essedum, carpentum*, krytý vůz pro město) aneb čtyrkolých, jako jest *rhosta* těžký vůz na cesty. Za potah bráno koni neb mezkův zapřažených do jha přes krk zavěšeného a k oji připevněného. V cizini žilo se z pohostinství a doporučení. Úřadník na cestách přijat býval z povinnosti, a závody hostinské (*cauponae, tabernae deversoriae*) zdá se, byly tedy vůbec nevalné.

§. 8.

* O domích a lázních.

Po druhé punické válce začala se stále vzrůstající rozkošnost i v úpravě domů jevit a dostihla ku konci republiky nesmírné výše. Domy v městech a sídlech letních byly velmi skvěle stavěny, majice síně skvostně vystrojené nádhernými sloupy z mramoru (bud bílého, jako: parského, pentelického, hymettského, neb kropenatého jako: numidského, fygického, lakonského), obrazy, sochami, drahotěnnými koberci, vkusným nábytkem a náčiním, na př. tabulemi z vzácného dříví (*citrus*), nádobami stříbrnými neb z korinthského kovu, vásami, kandelabry atd. K villám patřily lázně, velké rybníky uněle zdělané zahrady. Z hlavních částí, jež k velkému soukromému domu římskému patřily, jmenovány budťž: *vestibulum*, prostor hlavní stavení a oběma podél cesty neb ulice jdoucíma křídloma domu ohrazený; *ostium* či *ianua*, dvěře či vchod uprostřed domu. K nim náležely *limen inferum* a *superum*, *postes*, *fores* a *valvae*, jež se závorou (*sera, repagulum, pessulus, obex*) zamýkaly. Dvěře střehl *ianitor* či *ostiarius*. *Atrium*, pitvor, mají některí za část též *cavum aedium* zvanou, t. j. za vnitřní nádvorí, nepochybne ale jest to nejpřednější, bliže vchodu stojící, největší krytá síně domu. V ní nacházely se *lectus genialis, imagines* a oltář lárův. *Cavum aedium* či *cavae dium* bylo vnitřní nádvorí, v jehož prostředku nachází se nekrytý prostor, *impluvium*, kolem krytou chodbou opatřený. Uprostřed impluvia byla cisterna. Za tímto nádvorím byl opět otevřený, klenutými chodbami (*peristylum*) ohrazený prostor, jež stromy, křoviska a květiny zdobili. Ostatní jizby a ložnice nazývaly se *cubicula*; *triclinia* byly jídelny, *oeci* velké síně, *exedrae*, besední jizba, dle mínění některých odkrytá, jako *exedrae* v gymnasiích, t. j. sedadly opatřené sloupové chodby v polokruhu; *coenacula*, jizby v druhém patře. S ostatkem jest nemožno z malých, v Herculanu a Pompejích

vykopaných domů souditi na zřízení velkých domů bohatých Římanů v městě. — Podlahy byly za starších časův pěchované (*pavimentum*), záhy ale kamením vykládané (*pavimentum sectile*), drobnými kousky mramoru různých barev aneb pálenou hlinou (*opus testaceum*) do čtvercův neb mnohogranův tabulkované; konečně užíváno mosaikové malby z mramorových neb skleněných klínkův (*opus ēi emblema tessellatum, vermiculatum, opus musivum*). — Stěny krášleny byly mramorovými tabulemi neb malbami. I na stropy (*laquearia, lacunaria*) mnoho péče věnováno. Světlíky (*fenestrae*), jež dřevěnými okenicemi se zamýkaly, teprve za doby císařův bývaly mariánským sklem, průsvitním kamenem (*lapis specularis*) a jiným sklem opatřeny. O teplo v jizbách rozličným způsobem se postaráno, jenž bez vlastních kamen. *Cubicula* a *triclinia* k pobytu zimušmu zakládána jsou na straně jižní; bylo též jakýsi krbův a uheňskův; za pozdějších dob byly u samých jizeb male prostory, jež *hypocausta* vytápela a z nichž teplo otvorem do světnic plálo. K osvětlení užíváno za starších časův lojových neb voskových svíček (*candelae sebaceae a cereae*). Později obecnější jsou lampy (*lucernae*), jichž posud jest velmi mnoho nejrozmanitějších tvarův buď z pálené hlíny neb ž mosaze. Visely jednak na řetězích u stropu, jednak nesly je ramenové svíčny. Domům o sobě stojícím, častěji několik pater vysokým, do nájmu dávaným a od drobnějšího měšťanstva obývaným, říkalo se *insulae*. Lázně známé hlavně ze zbytků lázní Titových, Caracallových a Diocletianových v Římě a z vykopanin pompejských. Nejhodnější částky lázní (*thermae*), jež za doby císařův za zvláště baviště sloužily, jsou: *apoditerium*, svlékárna, *frigidarium*, studená lázeň, *tepidarium*, vlažná lázeň aneb snad jen vyhřátá jizba, *caldarium*, teplá lázeň, jež topidlem (*hypocausta*) se zahřívala.

§. 9.

O oděvu.

Za oděv sloužila *tunica*, spodní roucho, těsné a obyčejně bez rukávů, asi po kolena splývajíc. Dlouhá a dlouhými rukávy opatřená *tunica*, *tunicu manicata*, pokládána byla za znamení ješitnosti a choulostivosti (Cic. orat. in Cat. 2. 10). Senátorům svědila *tunica laticlavia* se širokým, rytířům *angusticlavia* s úzkým pruhem; při triumfech nosila se *tunica palmata*. Pod tunikou byl obyčejně ještě spodní šat, *tunica interior* (*subucula*, zvláště o rouchu mužském). Přes tuniku brala se *toga*, národní roucho římského občana v čas míru (*togati*), plášt to vlněný z jednoho kusu do polokruhu střížený a tak přehozený, že pravé rámě z části bylo volno a levé přikryto a že na této straně tvořil se *sinus*, záheb či sklípek na prsou. *Toga* byla bílá, *alba*, *pura*, kandidátův *candida*. O smutku

nosila se *toga pulla*; obžalovaným slušela *toga sordida* (*vestem mutare*). Pannám a chlapcům patřila *toga praetexta* etruského původu (Liv. 1. 8), purpurovým pruhem (*limbus*) premovaná. Tako-voutěž nosily vyšší úřadní osoby. Triumfujícího vítěze zdobila *toga picta*. Obecný válečný plášt nazýval se *sagum*, plášt nejvyššího vůdce *paludamentum*, kepeň do deště a na cesty *pae nulla*. Za císařů nosili mnozí místo tohých plášť *lacerna* zvaný a někdy kapí (*cucullus*) opatřený. Obuv byly *soleae*, podešve k noze přísně rované, jichž se zvláště doma užívalo; *calcei* střevíce, šlo-li se ven a k toze. Na hlavu dávalo se něco obyčejně jen při nepohodě a na cestách. Obecným šperkem byly prsteny, *annuli*; senátoři a rytíři měli zlaté. Prsteny byly pozdějším časem leckdy drahými kameny (*gemmae*) s vyrytými podobiznami ozdobeny. Kštici a vousu přáli Římané volného vzrůstu; teprv po roku 300 ujal se od Řeků přijatý mrav bradu přistřihovati, vlasy mazati, kaderřiti a uměle upravovati. Dělo se to buď doma od otrokův aneb v střížnách (*tonstrinae*), kde spolu vlasy se přistřihovaly a nehty čistily. Z oděvu ženských necht jsou jmenovány: *stola*, dlouhá tunika s rukávy, a přes ni *palla* toze mužských se rovnající. Později panoval velký psych. Ličidla a všeho druhu krasidla zobecněla. — Nejdávnější oděvy byly z vlněné látky; plátno (*carbasus, byssus, sindon*) teprv za pozdějších časů republiky zdomácnělo. Za císařů nosili bohatší lidé i šaty hedvábné neb polohedvábné (*bombicinae, sericae vestes*).

§. 10.

O stolování.

I v pokrmech panovala s počátku veliká prostota; obecnou krmí za nejstarších časů jmenuje se jakýsi druh kaše či jíchy, *puls* řečené. Později, zvlášt po válkách v Asii, luxus v jídle zobecněl a marně pokoušel se senát mnohými zákony obmezit nákladné hody, k nimž vešken známý svět nejvybranějších plodin poskytovati musel. Vino jak italské, na př. massické, falernské a caekubské, tak řecké, na př. chioské a lesbické, bylo za starých časů vzácností, potom pilo se vodou smíšené a sněhem schlazené. Jiný oblíbený nápoj bylo *mulsum* (*οὐόμελι*), jakási medovina. Prvnímu jídlu, jehož se s rána požívalo, říkalo se *ientaculum*. Okolo poledne následovalo *prandium*, lehká nějaká krmě, a okolo deváté hodiny, v zimě něco dřive, byla *coena*. Stolování to záleželo z předkrmí (*gustatio* či *promulsis*), hlavního jídla (*caput coenae*, jež tvořila mnohá *fercula*) a z pospasův (*mensae secundae, bellaria*). Při stolování (*accubare*) spočívalo se na lehátkách (*lecti*), obyčejně po třech (*summus, medius, imus*) kolem tabule. Lehátká byla duchyntami (*tori*) a při slavnostech častěji skvostnými koberci (*stragulae vestes*) pokryta. Na každém bylo místa pro tři hosti.

Kvasy (*comissiones*) trvaly často pozdě do noi. zřízeny jsouce později dle řeckého způsobu. Za náčelníka kvasu zvolen býval *arbiter bibendi, magister* či *rex convivii*. Při stole baveno se hudebou a tanecem, aneb v kruzích vzdělanějších předčítáním deklamatorův (*acroama*).

§. 11.

O pohřbech.

Římané měli, jako většina národnův, své obrady a zvyky při úmrtích a pohřbech. Péče o pohřeb těsně byla spojena s náboženskou věrou o stavu po smrti a jmsna jest za povinnost mrtvému dlužnon (*iusta facere*). Nejbližší přesbuzní zatlačili nebožtíkovi oči, vyslovujíce jméno jeho (*conclamare*). Přípravy k pohřbu obstarávali *libitinarii*, jimž jméno dala *Venus Libitina*, v jejíž chrámě vše k pohřbu potřebné se obstarávalo. Mrtvola byla nejprv naznačena a pak umyta; po tom dán jí ruháš (*toga*, u magistratův *praetexta*) a vystavena jest na odiv; před domem polířebním vztýčen cypříš. K slavnému pohřbu boháčův a urozenecův (*funus, pompa, exequiae*), zvláště byla-li s ním tryzna neb provádka her spojena, býval lid od opovědače (*praeco*) zván. V čele průvodu ubíral se hudební sbor a za ním kráčely plačnice (*praeficae*), jež k zvuku fléten žalozpěvy (*naeniae*) hlásaly. Někdy přidali se k průvodu mimové, z nichž jeden osobu zemřelého představoval. Před mrtvolou nešeny byly insigie a *imagines* jeho, před nimiž kráčely osoby oblékem nápodobující ty, které představovati měli. Mrtvola nesla se na nosídkách, *lectica*, a celá družina byla v smutkovém oděvu. Na foru se zastavilo; nejbližší přesbuzní vstoupiv na řečniště měl pohřební řeč (*laudatio*). Dle Liv. 5. 50 stala se po galické válce *laudatio* i právem ženštin při pohřbích jejich; vykonávalo se to ale, zdá se, velmi zřídka a teprv později. Jak zahrabávání (*sepelire, humare*) tak upalování bylo obyčejem. Urozenci mívali vlastní náhlerná pohrobíště (*sepulcra*) na svých statech aneb u silnic. Za císařův stavěna jsou velká mausolea, na př. od Augusta zbudované, a *moles Hadriani* na Tibeře. Při upalování zřízena jest hranice (*rogus, bustum, pyra*), na niž vložila se mrtvola s oděvy, kadidlem a jinými vonidly. Spálených kostí a popele sebráno (*ossa legere*) do popelnic, jež se v pomníku ukládaly. S polířbem spojeny byly polířební hostina, tryzny a zápasy gladiátorův; po pohřbu konáno *novendiale sacrificium*. Pohrobíště byly *res religiosae*, k nimž přilížel pontifex maximus, a rušiti jich bylo zakázáno. Zbožnění (*apotheosis*) po Caesarovi mnohým imperatorům z usnešení senátu přiřčeno. Zbožněnec eten byl přijmán *divus* a s tím spojeno bylo zřizování chrámov, kněžských sborů a náboženských slavností.

Historie literatury.

Úvod.

---

§. 1.

Jak se písemnictví u Římanů rozvíjelo.

U Řeků vědy takřka z nich samých vznikaly. Živlové, jichž od cizích národů přijali, byli stěží veliké váhy, ovšem ale dle zvláštního způsobu jsou pojati a spracováni. Vědy dospěly, dosáhly povlovně nejvyššího vrcholu a pak opět znenáhla a posloupně klesaly. Jinak u Římanů, národa praktického, silnou a pevnou povahou opatřeného, avšak převládajících schopnosti pro hlubší vědecké badání a lehce pohyblivou fantasií nemajícího. Rozvíjení duševního života jejich mělo dlouho zcela jiný směr než vědecký a skrovné stopy přízně k básnictví a dějepisectví mizí téměř dokona před mocností občanských a válečných snah. Pozdě teprv, když řecká literatura již klesatí počala, probudil se působením řeckým smysl Římanů pro vědy, lepší část národa стала se ochotným žákem Řeků přes všechnu různost národní své povahy, na vzdor úctě k způsobu života předků a vzdor nedostatku vážnosti k Řekům samým. Písem-

nictví, byvši hotové a rozvinuté z Řecka přijato, šlo hbitě ku předu; záhy tedy dosáhli Římané jisté dospělosti, anaž jevila se technickou dokonalostí a láskou ku gramatickým, kritickým a historickým úvahám; naproti tomu ale nebyl vědecký duch ani tak národní, ani tak původní a samostatný jako u Řekův, kráčejí nejčastěji za šlepější řeckou bez podstatného vytváření nových forem. V jistých směrech nerozvinulo se písemnictví do značnější výše, ovšem ale i u lepších spisovatelův neshledáváme vždy svěžest, přirozenost a původnost, která Řeky od nejdávnějších časův vyznamenává. Jen některá odvětví, která budě těsně spojena jsou s praktičností, jako právnictví a řečnictví, aneb která národnímu citu zvláště hověla, jako dějepisectví, počínala si samostatněji. Úcta k mravné a náboženské přísnosti předchůdcův, umná a praktická mysl, idea státu a hrdý cit světovlády a římské slávy jsou základními rysy římské národnosti, anaž se i v literatuře zrcadlí.

§. 2.

O jazyku latinském.

Jazyk latinský dlužno považovati za spřízněný s jinými italskými jazyky, na př. s osckým, a za sesterský jazyk řečtiny. Původně byl hrubý, později ale, podléhaje mocí řeckého jazyka jak z velké Graecie v jižním Italsku tak z Řecka samého, vzdělával se, jsa nejprv od básníkův a řečníkův, potom od historikův a grammatikův pěstován.

Ku kónci republiky a zvláště na začátku doby císařův na byl nejvyššího vzdělání svého. Rozkládal se tenkráte přes celou Italii, a přenesen znenáhla do provincií smísil se s jazyky domácích národův, připravuje vznik nových jazykův, italského, francouzského, španělského, portugézského, rumunského.

Historie literatury.

§. 3.

Z doby první. Od založení Říma do r. 240 před Kristem.

O vlastní literatuře nemůže tu být posud řeči, nebrž jen o nejprvnějších hrubých počátcích její, které byly s to, aby přijetí cizího písemnictví připravovaly. První zárodky nalézáme v historických a statistických záznamech a v některých stopách básničtví jakož i v známosti řeckého literového písma. K básničtvu patří zpěvy salických kněží (*axamenta*), jež se i do pozdějších časů státu zachovaly, ale jen pomocí komentáře srozumitelné byly; zpěvy bratří arvalských; dávné písně stolové, jichž Cicero (Tusc. 1.2) připomíná; mimo to *versus Fescennini*, či střídavé zpěvy při veských slavnostech, často s jizlivou útržkou spojené (etruského původu), a více zbytků dramatického umění, jako jsou *saturae*, či improvizované frašky: Starý římský verš nazýval se *saturský*. K zárodkům prosaické literatury patří *Lannales maximi*, či roční krátké záznamy o nejdůležitějších událostech, ježl *pontifex maximus* zapisoval. Tento mrav pamatoval se dlouho, starší letopisy ale vpádem Gallů větším dílem zmizely. Napotom *commentarii pontificum*, obřadné zápisky; *libri magistratum*, seznamy úřadujících osob, na př. *libri lintezi*, které dle udání Liviova nalezeny jsou v chrámu Junonu Monety; mimo to nejstarší *laudationes*, či polohébní řeči; konečně psané zákony, jak *leges regiae* tak zákony dynastideskové. Z těchto obou zůstaly ještě zbytky.

§. 4.

Z doby druhé. Od r. 240 po dobu Ciceronovu.

Mezi tím, co římská říše jak v moci a bohatství, tak v pevnějším urovnání svých státních poměrů prospívala, přicházela vzrů-

stajícím stykem Římanův s Řeky a najmě meškáním učených Řekův v Římě cena a působnost věd i na praktický život znenáhla na jevo. Řečtí poslové, stoik Diogenes, peripatetik Kritolaus a akademik Karneades, tři to nejslavnější filosofové svého času, r. 155 od Athéňanů do Říma vypraveni, měli tam veřejná čtení, jichž dychtivě posloucháno, až potom k naléhání Catonu město zůstavili. Scipio mladší a Laelius, oba znamenití státníci, přátelsky obečovali s učenými Řeky, Polybiem a Panaetiem, a mnohé značné osoby jaly se cíti a chrániti věd, byť jich i nepěstovaly. Měli sice řeckové mnoho do sebe, co se vážným a praktickým Římanům nelíbilo, nicméně ale řecká vzdělanost vždy dále vnikala a sám Cato u vysokém stáří prý se řečtině učil. Počato pěstovati umění řečnické, jež v republice rozsáhlé působiště mělo, klestic cestu k nejvyšším hodnotením. Sprvu dělo se pěstování to bez theorie, později ale dle navedení řeckých rhetorův, jichž s počátku nehrubě si váženo a častěji z Říma vypovídáno (na př. r. 161). Studium řečnické proniklo celou římskou literaturu, anauz patrných stop jakéhosi rhetorického rázu jevi. Mezi řečníky slynnuly v Římě: Cato Censorius, Ser. Sulpicius Galba, C. Papirius Carbo, Gracchovi, zvláště mladší, M. Antonius a L. Licinius Crassus. Též filosofie (Scipio mladší, Laelius Sapiens, P. Rutilius Rufus, slavní mudrci), ano i grammatická studia (t. j. jazykověda, historie literatury, umění vykladačské s pomáckami svými) nalézala v Římě své pěstovatele, jichž prý Krates Mallotes, r. 168 do Říma příšlý, povzbudil.

§ 5.

Spisy v této době zplozené jsou hlavně básnické (najmě dramatické a epické) a historické. Římané měli dramatickou poesii italského původu, jež řecké drama předcházela. K ní náležely prv jmenované *versus Fescennini*, mimy, *ludi Osci, fabulae Atellanae*, veselé drama ze života lidu od svobodně zrozených jinochův provozované; básničkem Atellanek Q. Novius. Připomíná se jich ještě za prvních císařův, nás ale žádná nedošla. Větší platnosti v písemnictví nabyla řecké drama (tragoedie a komoedie, k novější attické komoedii přidružené), jehož provozování v Římě o náboženské slavnosti a hry se opíralo. Ač potom dramatické básně pěstováním římských látek národní všímavost vzbuzovati hledělo (*fabulae praetextatae a togatae*, jimž naproti byly *palliatae*), nemohlo přece nikdy v lidu pevně se ujmouti a zmizelo z časti později aneb odstrčeno jest zápasý šermířův, boji se zvířaty a jinými zábavami. Epické básničtví chopilo se po čase taktéž vzdělávání národních předmětův, nejprv veršem saturským, později šestiměrem. Samostatnější naproti tomu rozyinula se satira. Z ročních zápisů starší

doby vzniklo v tomto občasí dějepisectví, avšak ve formě annalistické a bez dokonalosti historického slohu.

§. 6.

O básnících.

Livius Andronicus, Tarentan, propuštěný otrok řeckého původu, dal nejprv r. 240 divadelnou hru provozovati, psal tragoedie a komoedie a přeložil prý Odysseji veršem saturským.

Cn. Naevius, Kampaňan, zemřel r. 204, psal tragoedie a komoedie s ostrou satirou dle starší attické komoedie, začež prý do vězení dán jest. Složil též básni o první punické válce.

Q. Ennius, Rudan (*Rudiae*) z Kalabrie, 239—169, požíval vážnost i u Scipiona staršího, stal se římským občanem. Psal tragoedie, komoedie, letopisy, větší epos o dějích Říma a některé jiné básni, zvláště překlady. Chopil se první šestiměru na místě dávného saturského verše.

Caecilius Statius z cisalpské Gallie, komik. Zemřel roku 168.

M. Pacuvius z Brundusia, sestřenc Enniův, tragik. Zemřel r. 220.

L. Attius, narozen r. 170, pěstoval prý ve svých tragoediiach římské látky a psal prý *Didascalica*, dílo o dějích dramatického umění.

M. Attius Plautus, Sarsiňan z Umbrie, z doby druhé punické války, zemřel r. 184. Z 21 kusů, jež Varro za jeho pravé prohlašuje, máme posud 20 volně řeckým vzorům nápodobných. Text jest velmi půrušen a nezkušenosť v metrice velmi změten.

P. Terentius Afer, Karthagiňan, narozen okolo r. 194, zemřel okolo 159, propuštěný otrok. Žil přátelsky se Scipionem Africkým mladším a s Laeliem, jižto však mnohem mladší byli. Máme od něho šest komoedií, spracování řeckých kusů Menandrových a Apollodorových.

L. Afranius, nepovědomého rodiště, mladší než Terentius; jsou od něho *comœdiae togatae*.

C. Lucilius, ze Suessy Aurunské v Kampanii, 148—103, přítel Scipiona a Laelia, psal satiry od starých velmi chválené. Po něm, zdá se, nic výtečného v tomto druhu před Horatiem nepsáno.

§. 7.

O prosaicích.

Prosaičtí spisovatelé jsou větším dílem annalisté. Historické pověsti a zápisky vzbudily záhy všimavost Římanů a letopisci oné paměti sbírající a urovnávající bývali obyčejně státníci, cožatm bášničtí byli lidé soukromí, dílem nízkého původu a téměř veskrz mimo Řím zrození.

Q. Fabius Pictor, z doby druhé punické války. Psal letopisy od založení Říma až po současí své.

M. Porcius Cato Censorius, 234—149, vzor staré přísné a konservativné povahy římské. Spisové jeho byli: *Origines*, nejstarší děje Italie a příběhy Říma od založení jeho až do roku 151; mimo to spis o rolnictví, nejstarší posaické dílo, jež ale v způsobě velmi zpeskované máme; řeči a jiné práce.

Mezi annalisty budte ještě jmenováni:

L. Calpurnius Piso Frugi, konsul r. 133.

C. Fannius, zet *Laelia* mudrcem.

L. Coelius Antipater, z doby Gracchův, jenž prý historické vypravování k větší umělosti povznesl.

Ti a některí jiní letopisci, jež zvláště *Livius* a *Dionysius* jmenují, tvorili mimo několik právníků (na př. *Sex. Aelia Paeta*, konsula r. 198, a některé z rodu *Mucil*) nejpřednější prosaiky tohoto občasí. Spisové jejich ale vesměs zmizeli kromě *Cato*ovy knihy o rolnictví. Taktéž nedošel nás celek ze spisův básnických, mimo komoedie *Plautovy* a *Terentiovy*.

§. 8.

Z doby třetí. Od časův Ciceronových po smrt Augusta.

Doba ta jest zlatým věkem věd. Předsudky velkého množstva proti vědám, dokonce na počátku, nebyly vyhlazený, učená pedanterie. Řekův a nedůstatek praktického smyslu u nich podléhaly posud ústípkům, nic však méně obliba v řeckém písniuictví, jež ustavičně na plody římských spisovatelův působilo, u vzdělaných přece se vyznáhala. I v ostatních částech Italie šířil se smysl pro vědy, v Římě ale soustředovaly se všechny statné duševné sly. Věda stávala se více a více nutnou částkou uhlazenějšího života. Mnozí vyhledávali též při zmatku stávajících poměrů válkou spojeneckou, válkami občanskými, zánikem svobody způsobeném, útěchy a zapomenutí útrap přítomnosti v pracech literních. Vědy podporovány

jsou zakládáním škol a knihoven jak soukromých tak veřejných. V první polovici toho občasí, Ciceronově, zkvetala zvláště prosaická, v druhé, Augustově, básnická literatura působením Augusta a jiných mocných ochranců věd, jako byli Maecenas, Asinius Pollio, sami též spisovatelé.

§. 9.

Dramatické básniectví jednak v této době zmizelo (od L. Varia, znamenitého epika, pochodi za Augusta proslavená tragoedie *Thyestes*), jednak provozovány jsou stále mimické hry, či vyličování římského života, zdobené mnohými mravoučnými propo- vědmi, a pantomimy vznikly. Mimickým básnsky jmenuj se: Laberius, P. Syrus, Cn. Matius (tento psal i mimijamby), vesměs z doby Caesarovy. Epické básniectví zkvetalo zvláště za Augusta, berouc látku svou bud ze současných událostí aneb z řeckých pověstí; k němu přidružilo se didaktické epos přede vším od Alexandrovou vyzaté. I lyrická poesie, ač neopírala se tak přirozeným a vlastním způsobem o život národní jako u Řeků, vystupovala v rozmanitých tvarech jako i v odách a písňích, elegích, t. j. básních, v nichž klidná nebo bolná ochota, zvláště cit milosti převládajícím živlem jest, v posláních a satirách t. j. básních, v nichž vyniká uvažování lidského smýšlení a činění, v bukolických básních či u vyličování života pastevského, v bájkách, nápisech. V prosaickém písemnictví vyvinul se zvláště dějepis ze suchopárné le-topisecké formy k plnejšímu a k pěknějšímu vypisování, při němž řečnický živel i náklonnost k úvahám mocněji vystupují. I grammatická a starožitnická studia nalezala podporu v tom, že Řimané rádi si všimali dávných věků a rádív od otcův pochodiech. Řečnické dostihlo Ciceronem svého vrcholu, pozbylo ale zánikem svobody své politické platnosti a tím i spolu svého vlastního života; avšak čestně trvalo zvlášt v řezech soudních, deklamacích a rhetoričkých umělostech. Theorie jeho rozvírána a písemně pěstována, zne-nahla ale pozbyvala staré sily, přirozenosti a jednoduchosti své. Též filosofii začato od doby Ciceronovy zvláštnimi spisy vzdělávat, avšak bez samostatného svojitého rozjímání a hlubšho vnikání do systémů řecké filosofie, alebrž sloužila hlavně politice a řečnickému umění. Rozvíráno nejvíce spisů stoických, epikurejských a akademických. Všecky ostatní vědy zůstaly větším dílem bez samostatné platnosti v literatuře. Mathematika a vědy přírodné pěstovány jsou sice od některých, jen že bez spracování zvláštnimi spisy; praktické užití mathematiky nalézáme ve Vitruviově spisu o stavitelství. Z praktických závodů v jest sif pamatovati upravení římského letopočtu za Caesara skrze Sosigena a vyměření a statistické vypsání celé římské říše za Augusta přičtuvením

A grippovým vykonaném. Věda právnická (právo soukromé) ustavíčně s horlivostí pěstována. Za Augusta vystoupili dva znamenití právníci, Q. Antistius Labeo a C. Ateius Capito, kteří velice na vědu právnickou působili a za náčelníky dvou rozličných právnických škol jiní jsou.

S. 10.

O básničích.

T. Lucretius Carus, 95—52 před Kr., psal 6 kněh *de rerum natura* šestiměrem, vyličuje a obhajuje učení epikurejských. Mluva jeho archaistická.

P. Virgilius Maro, Andan (*Andes*) od Mantovy, 70—19 před Kr., požíval veliké vážnosti u Augusta a Maecenata. Od něho pochodi *Aeneis*, hrdinská báseň o 12 knihách, vydána po smrti básníkové, prohlídnuta od Varia a Tuccy, ne však zcela dokonána; *georgica*, čtyvero knih o rolnictví; *eclogae*, bukolické básně podle Theokrito vých idyll. I některé jiné menší básně přičítají se mu. Byl to učený a formou správný básník, výtečný slavným tonem a zvučnou mluvou.

Q. Horatius Flaccus, z Venusie v Apulsku, 65—8 před Kr., vysoce ctěn od Augusta a Maecenata. Čtyře knihy *carmen seculare* a 1 kniha epod rozličným umělým lyrickými veršem; 2 knihy satyr šestiměrem; posláni 12 knih, z nichž v poslední obsažena jest *epistola od Pisones* či *ars poetica*. Přirozenost, pravda a vkus v líčení a bedlivé studium Řeků (*Alcaeus*, *Sappho*, *Archilocheus*) jej vyznamenávají.

P. Ovidius Naso, Sulmoňan (*Sulmo*) ze země Pelignův, nar. 43 před Kr., zemřel v Tomech (*Tomi*) na přímoří Černomořském r. 17 po Kr., byv tam od Augusta vypověděn. *Metamorphoses* o 15 knihách, řada pověstí z řecké mythologie proměnami se končících. *Ars amatoria* o 3 knihách, veršem elegickým, líčení pletek milostných; *fasti*, 6 kněh elegickým veršem, básnický kalendář slavností na prvních 6 měsíců římského roku, důležitý v antiquářském ohledu, a některé drobnější didaktické básně. Mimo to elegické básně, totiž *amores*, *libri tristium* a *epistolae ex Ponto*, obé poslednější ve vylinanství psány, a *heroides*, či listy rekyň z mythicke doby k svým milencům. Tragoedie *Medea* zmizela. Vyznamenává se fantasií, vtipem a velikou snadností mluvy i verše, jest ale ledajaký a bez hlubšího citu.

C. Valerius Catulus, nar. 86 před Kr. ve Veroně, známý s Ciceronem, Corneliem Nepotem a jinými značnými muži. 116 básní velmi rozličných obsahem a veršem. Největší jsou *Atys* a *Epithalamium Pelei et Thetidos*. Ostatní jsou z většiny epi-

grammatického aneb elegického rázu, jako *comae Berenices*, následování Kallimacha. Vyniká citem a naivností, anaž často s trpkou ironií a satyrou se pojí.

Albius Tibullus, nar. okolo r. 64 neb 54; zemř. r. 18 neb 19. Jméno jeho nese sbírka elegí o 4 knihách, z nichž některé kritika mu upírá. Vyznamenává se prostotou a přirozeností.

S. Aurelius Propertius, nar. v Umbrii, něco mladší než Ovidius. Řada elegí o 4 knihách. Učenost a síla v líčení ale méně prostoty než u Tibulla.

§. 11.

O prosaicích.

M. Terentius Varro, nar. r. 116, zemřel u vysokém stáří. Učenec, psal mnoho knih rozličného zvláště antiquárního obsahu, ano i básně (*Satirae Menippeae*). Nezachovalo se po něm ničeho kromě zlomku spisu *de re rustica* a 6 velmi porušených knih velikého gramatického spisu o 24 knihách *de lingua Latina*.

M. Tullius Cicero, Arpiňan z Latia, nar. roku 106. Mládí jeho, kdy řečnický vystoupil, padá do nepokojův Mario vých a Sullových; na to zdržoval se nějaký čas v Řecku. Po Sullově smrti vrátil se do Říma a odhyv celou dráhu úřadnickou stal se r. 63 konsulem. Nepřátelé, jimž se republikánské smýšlení a veliká vážnost jeho příčily, způsobili mu ústěh. Po svém návratu přidružil se Pompeia, vrátil se ale po bitvě pharsalské zpět do Říma, došel u Caesara prominutí a zavítal se pak vědám, nemáje podílu ve věcech státních. Po Caesarově zavraždění kladl odpor Antoniovi, byl ale r. 43 působením triumvirů zavražděn. Mimo překlady a básně skrovnejší ceny (jako o Mariovi, o svém konzulatu, překlad A ratových phaenomen, jichž posud velkou část máme) jsou nejdůležitější spisové jeho oratoričti, rhetoričti, filosofičti a epistolografičti.

Z řečí zůstaveno nám 56, některé ale jsou nejisté pravosti a jiné neúplně nás došly. Ze ztracených pozdější dobou některé úryvky nalezeny jsou.

Rhetorické spisy jeho jsou: *Rhetorica* či *de inventione*, práce mladické 2 knihy; *de oratore*, tři knihy; *Brutus* či *de claris oratoribus*; *orator ad Brutum sive de optimo genere dicendi*; *topica* či navedení o důkazech; *de partitione oratoria*, naučení o rozvrzích; *de optimo genere oratorum*, předmluva k zmízelému překladu řečí Aeschinových a Demosthenových.

Filosofické spisy od něho máme: *De republica*, či o nejlepším rádu státním knihy šestery, Závěrek, *somnium Scipionis*, zachoval nám *Macrobius*. Ostatek jinu za ztracený, avšak Mayo v palimpsestu jednom značné částky odkryl. *De legibus*, tři knihy, původně více: *academica*, ve 2 knihách vydána a později od Cicerona na čtvero knih rozšířena. Máme z druhého vydání částku první a z dřívějšího kus druhé knihy; *de finibus bonorum et malorum*, patero knih, obsahujících učení nejpředujejších filosofických škol o svrchovaném dobru; *disputationes Tusculanae*, patero knih o nejpředujejších mrvavných věcech; *de natura deorum* 3 knihy; *de divinatione* 2 knihy; *de fato*, jen částkou zachovalé; *Cato maior s. de senectute*; *Laelius s. de amicitia*; *de officiis* 3 knihy; *paradoxa Stoicorum*. Jiné filosofické spisy ztratily se.

Listů v zachovaly se tři sbírky; *epistolae ad diversos*, 16 knih, *epistolae ad T. Pomponium Atticum*, 16 knih, a *epistolae ad Quintum fratrem*, 3 knihy. Naproti tomu jsou *epistolae ad Brutum* nepochybně podvrženy.

Cicerovo skvělé řečnické a vůbec dokonalosti slohu. Ve filosofii není ani hluboký ani samostatným myslitelem. Jeho studium řecké filosofie, již eklekticky stopoval, bylo spíše rozsáhlé než hluboko vnikavé. Většina filosofických spisů povstala za poslední doby života jeho.

C. Iulius Caesar, 99—44 před Kr. Z četných spisův jeho rozmanitého obsahu (grammatických, politických, básnických atd.) máme jen několik historických; jsou to: *commentarii de bello Gallico*, 7 knih (osmá kniha cizí rukou jest přidána), a *de bello civili*, 3 knihy. Knihy *de bello Alexandrino, Africano, Hispaniensi* nepochodí od Caesara. Vкусná lehkost a prostá přirozenost vyznačuje jeho sloh.

Cornelius Nepos, Veroňan, současník Caesarov. Většina jeho spisů ztratila se, došly nás ale *vitae excellentium imperatorum*, sbírka to krátkých životopisů dvaceti řeckých a dvou karthaginských polních vůdců, *de regibus*, biografie Catona a obširnější životopis Attica. Některí měli Aemilia Proba z doby Theodosiovy za původce jich.

C. Sallustius Crispus, Amiterňan ze Sabinska, 86—35 před Kr. *Catilina* a *Iugurtha* a některé zlomky jeho *historiarum*. Několik jiných menších spisů neprávem se mu přičítá. Krátkost, život a síla, při tom ale jakási obliža v zastaralé dílkci, anaž vždy přirozená není, jsou jeho vlastnosti.

T. Livius z Patavie, nar. r. 59 před Kr., zemř. 18 po Kr. Spis jeho obsahuje děje Říma od založení města až po smrt Drusova r. 10 ve 142 knihách, z nichž se jen 35 zachovalo, totiž 10 prvních a od 21 do 45; kromě toho pouze úryvky a krátké výpisy obsahův (epitomae). Ze starších časů držel se letopisův a dobov

pozdější, zvláště Polybia. Značí jej správnost a výmluvnost, velmi často ale bez kritické a filosofické ostrozrakosti.

M. Vitruvius Pollio, nepochybně Veroňan, týž, jenž za Augustem a vélečné stroje stavěl; psal *de architectura* 10 knih. Sloh jeho jeví pouze skrovné ovládání jazyka.

Dva slavné spisovatele z doby Augustovy, *Troga Pompeia*, jehož dílem jsou *historiae Philippicae* o 44 knihách, a *Verria Flacca*, grammatika, jenž grammaticko-antiquarský spis *de verborum significatione* sepsal, známe jen z pozdějších výtahův; z onoho vypisoval Iustinus, z tohoto Festus aneb téhož epitomator Paulus Diaconus. Jiný proslulý grammatik doby Augustovy jest C. Iulius Hyginus, jehož jméno mají dva spisy: *fabularum liber* a *poeticón Astronomicón libri quatuor*, které však jak se vůbec za to má, za doby mnohem pozdější původ vzaly.

§. 12.

Z doby čtvrté. Od smrti Augustovy až po Antoniny.

Občasí to, stříbrnou dobou literatury zvané, jeví nám nenáhlé klešení římského písemnictví za okolnosti velmi nepříznivých, za ztráty svobody a despotie barbáreckých knížat. Vědecká touha sice posud trvala, ano jistým směrem byla i mnohem mocnější a rozsáhlejší, vznikaly též hojně knihovny a školy: avšak začal se převrácený výkus zmáhati; hledanost, umělůstky a přepiatost nacházely více obliby a křivá touha po učenosti v duševné chudobě přicházela na jevo. Nic však méně nalézáme ve věku tom ještě mnoho stop lepších časův. Z básničtví nacházela zvláště satirická poesie hojně látky v převrácenostečech časových. Prosaická literatura oplývala zvláště dějepisci. Rečnický a theorie jeho byly posud pěstovány politická platnost jeho byla ta tam a užívání jeho obmezilo se nejhlavněji deklamacemi. Též filosofie, zvláště stoická, grammatika a právnictví nalézaly mnohých vzdělavatelův.

§. 13.

○ básnících.

Phaedrus, Thrák neb Macedoňan, z doby Augustovy a Tiberiovy. Sbírka bájek, jejichž pravost některí popírají.

A. Persius Flaccus z Volaterry v Etrursku, nar. r. 34 po Kr., 6 satir.

D. Iunius Iuvenalis, Aquiňan z Latia, nar. za Claudia. Z jeho satir zůstalo ještě 16, z nichž však poslední pochybně jest pravostí.

M. Valerius Martialis, z Bilbile (*Bilbilis*) v zemi Celtiberův, nar. okolo r. 40 po Kr., zkvetal za Titia a Domitiana. Sbírka epigrammatických básní o 14 knihách.

M. Annaeus Lucanus, Korduban, nar. r. 38 po Kr., zavražděn za Nerona r. 65. Z hojných jeho básní došlo nás jen hlavní dílo: *Pharsalia*, epická báseň o válce mezi Pompeiem a Caesarem až po obléhání Alexandrie. Ličení jest přesně historické, mluva rhetorická, veršování nedokonalé.

C. Silius Italicus, 25—100 po Kr. *Punica*, báseň nepatrné poetické ceny.

C. Valerius Flaccus, za Vespasiana. *Argonautica* o 8. knihách.

P. Papinius Statius, z Neapole, nar. 61. Od něho pochodi *Thebaïs*, báseň o 12 knihách o boji mezi syny Oedipovými; *Silvae*, sbírka básní, a *Achilleis*, nedokončená báseň o dvou knihách.

C. Petronius, nepochybne za Claudia neb Nerona. *Satyricon*, povídka, anaž rozmařilý život lidí.

§. 14.

O prosaicech.

C. Velleius Paterculus, z Neapole, za Tiberia. *Histories Romanae* o 2 knihách; první knihy veliká částe ztracena.

Valerius Maximus, z téže doby. *Factorum ditorumque memorabilium libri IX.*, sbírka pamětných činů a anekdot.

C. Cornelius Tacitus, Interamnan z Umbrie, za Vespasiana, Titia, Domitiana, Nervy, Trajana. Spisové jeho jsou: *de situ, moribus populisque Germaniae; vita Agricolae*, životopis tchána jeho, proslulého polního vůdce Agricoly; *historiae*, děje císařů od Gallie po smrt Domitiana, z nichž však jen čtvero knih máme; *Annales*, děje Říma od smrti Augusta po smrt Nerona, o 6 knihách, takéž neúplné. Pochází-li *dialogus de oratoribus* od něho, sporné jest. Sloh řečnický ale významný a jadrný; mužná opravdovost a hluboký cit jsou rázem spisů jeho.

Q. Curtius Rufus, nepochybne za Vespasiana. Jedni kladou jej do dřívější, jiní do mnohem pozdější doby. *Derebus gestis Alexandri magni*, o 10 knihách, z nichž dvě prvejší scházejí. Mluva plynoucí, historické kritiky se nedostává.

L. Annaeus Florus, nepochybne za Trajana. *Epitome de rebus gestis Romanorum* o 4 knihách.

C. Svetonius Tranquillus, za Domitiana a Hadriana. Z četných spisů jeho zachovaly se: *vita XII.* (t. j. 12 prvních) *imperatorum*; *de illustribus grammaticis*; *de claris rhetoribus*. Příčítají se mu též některé drobnější životopisy. Prostý, správný hodnověrný.

L. Annaeus Seneca, Corduban, nar. nedávno před Kr., zemř. r. 65 za Nerona. Máme od něho řadu filosofických rozprav, sbírku listů (124) o filosofických věcech, 7 kněh *quaestionum naturalium* či přírodovědeckých rozprav. Konečně chováme s jmenem Senecovým 10 tragoedií, které však též jinému Senecovi ano i rozličným spisovatelům se přičítají. Seneca byl stoik. Jadrná výmluvnost a přísně praktický směr jej vyznamenávají, sloh jeho ale jest velmi rhetorický.

L. Iunius Moderatus Columella, Gađan (*Gades*), vrstevník Senecův. *De re rustica* o 12 knihách.

Pomponius Mela, Hispan, z doby Claudiovy. *De situ orbis* zeměpis o 3 knihách.

M. Fabius Quintilianus, Calaguřan (*Calaguris*) z Hispánie, nar. 42 po Kr. *Institutio oratoria*, o 12 knihách. Připisuje se mu též sbírka deklamací. Výtečný důkladnou učeností a vkusem.

C. Plinius Secundus Maior, 13—79 po Kr. Z hojných jeho spisův dochovala se nás jen *historia naturalis* o 37 knihách, obširná to snůška z mnohých spisův.

C. Plinius Secundus Caecilianus, Coman, sestřenec Plinia staršího, nar. r. 62 po Kr. Z řeči jeho zůstal nám *Panegyricus* na Trajana. Sbírka listů o 10 knihách. Mluva plynna a živá, křčení velmi pitvořivé.

A. Cornelius Celsus, za Augusta a Tiberia. Máme po něm 8 knih o lékařství, vlastně oddíl většího encyklopédického díla.

§. 15.

Z doby páté. Od Antoninův až po zánik západorímské říše r. 476.

Literatura klesla ještě nápadněji. Čistota jazyka zmizela; kompilace bez ducha a marnivá ostentace vládly. Mezi básníky zasluhují zmínky:

Claudius Claudianus z Alexandrie, za Theodosia Velikého a synův jeho. Rozličné básně, zvláště epické. Látka větším dílem z událostí časových vzata.

D. Magnus Ausonius, Burdigalec, nar. r. 309. Básně epigrammatického a idyllického způsobu, jako *Mosella*.

Aurelius Prudentius Clemens, křesťanský básník.

Z ostatních spisovatelův buděž jmenování:

Iustinus, za Antoninův, excerptoval spis *Troga Pompeia*.

Eutropius, za Constantina a Valenta. *Breviarium historiae Romanae*, krátký rys římských dějův slohem prostým a jasným.

Sextus Rufus, za Valenta. *Breviarium rerum gestarum populi Romani*.

S. Aurelius Victor, Afričan, za Julianu a

Ammianus Marcellinus, Řek, za Valenta a Valentiana až po Theodosia, podali příspěvky k historii císařův. Prvější psal též několik stručných životopisův.

Orosius, Hispan z 5. století. *Historiarum libri VII. adversus paganos*, děje lidského utrpení a nuznosti.

Appuleius, Afričan, za Antoninu. Psal mnohé, dílem základ spisy oratorického a filosofického obsahu. Nejdůležitější, jejž posud máme, jest povídka *mamorphoseon s. de asions aureo libri XI.*

Censorinus, okolo r. 238 za Maxima a Gordiana. *De dienatali*, o působení těl nebeských na člověka.

A. Getlius, proslulý grammatik, žil za Antoninu. *Noctes Atticae*, 20 knih, z nichž osmá se hází, sbírka výpiskův, pro nás nikoli nedůležitých.

Jiní grammatikové jsou *Festus*, jenž knihu *Verria Flaccia de verborum significatione* excerptoval, a *Aellius Donatus*.

Macrobius, z první polovice 5. století. Kommentář k Ciceronovu spisu *somnium Scipionis a Saturnalia*, spis téhož způsobu, jako *Noctes Atticae*.

Scriptores historiae Augustae psali životopisy císařův od Hadriána po Valeriána, jsou důležiti zprávami o dějích současných.

Známým právníkem jest *Gaius*, za Antoninu. *Libri institutionum IV.*

Z tohotož občasti žili církevní otcové *Tertullianus, Arnobius, Lactantius, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus* a jiní.

§. 16.

Z doby šesté.

Po vyvrácení západorímské říše šly vědy svému zániku rychle vstří a jazyk pozbýval více a více svého antického rázu. Literatura jen smutně životříla zvláště spisy grammatickými a encyklopédickými. Mezi spisovateli vyznačuje se *Boethius* 470—524. Četné spisy filosofického a mathematického obsahu a výklady spisův starších filosofův. Vrstevník jeho byl *Cassiodorus*, taktéž za Theodoricha. Nejdůležitější dílo jest sbírka listův *variarum libri XII*, ceny historické. Téhož času žil grammatik *Priscianus Caesariensis*.

Přímětek.

§. 17.

O pismenech, pišivu, knihách a knihovnách.

Římská abeceda přijata jest od Řekův; pověst dí, že Evander psací čteny do Italie přinesl. Pravopis dlouho kolсал, jak to staré mince a nápisy ukazují. Zákony, smlouvy a podobné pamětné věci psány jsou prv do kamene, měděné slitiny a jiných kovův, aneb do dříví (*album, tabulae*); záhy též užíváno kůry jistých stromův a plátna (*libri linteii*), později vůbec tenkého lýka papyru byliny (*charta papyracea*), jehož úzké proužky dohromady se sklizovaly, a pergamenu (*membranae*) aneb voskem potřených tabul. Na ty psáno rafiji (*stylus*) na jednom konci ku psaní špičatou, na druhém k smazování širokou. Na papíře neb pergamenu psalo se jakýmsi rákosem, zvláště egyptským aneb gnisckým (*calamus*) a černidlem (*atramentum*), obyčejně jen na jedné straně papíru. Nejstarší formou knih jest *volumen*, při čemž listy dohromady byly slepeny a na dřevěné neb koštěné válečky zavinuty. Známa byla ale též forma čtvercová (*codices*), již zvláště při knihách účetních užíváno. Opisovači (*scribæ, librarii*) kuihy rozmnožovali. Dopisy psány bývaly na tenkých, voskem potřených tabulkách. Ty byly složeny, zavázány a na vazadlo voskem zapečetěny. Kněhkupco (*bibliopolae*) nalézámé na sklonku republiky. U Horatia jmenovaní jsou bratří Sosii. Aedilové, jimž dohlížeti bylo k veřejným slavnostem a hrám, kupovali dramatické básně od spisovatelův, ostatkem není o spisovatelském honoráru ničeho známo. První soukromou bibliotheku, již se v Římě připomíná, měl L. Aemilius Paullus. Později přinesl Sulla z Athén a Lucullus z Asie knih do Říma a znenáhla stalo se obyčejem, že v každém větším domě v Římě nacházela se knihárna. Mezi veřejnými sbírkami knih jmenuje se knihovna Asinia Polliona a Augusta v chrámu palatinského Apollina. Po tom přidružilo se k nim mnohých více.

§. 18.

Inscriptiones.

U starých často nápisův užíváno. Dochovalo se jich nás veliké množství rozmanitého obsahu na plátech kovových a kamenných, na zdech, nádobách a náčiních atd. Některé z nich jsou historicky důležité. Nesnadnost čtení jich pochodi hlavně z mnoliých skratkův, z nichž některé i různé výklady připouštějí. Často vyjadřuje se celé věty pouze začátnými písmeny, na př. D. S. P. F. C. t. j. *de sua pecunia faciendum curavit*. I při nápisech zapotřebí jest

kritiky, ježto mnohé, jichž máme, nepravé jsou. Nejstarší nápisy jsou ty, které patří k hrobkám rodu Scipionova u silnice Appiovy (*L. Scipio Barbatus cos. 289.*); nápis, jejž nese *columna rostrata Duilii* (260) na svém dolejšku; mimo to máme *senatus consultum de Bacchanalibus* (186) na plátcích měděném a některé jiné zákony a usnesení senátu na tabulích měděných, *monumentum Aneyranum*, památník z doby Augustovy o vládních jeho měrách; zlomky *fastorum Capitolinorum* a množství jiných nápisův z doby císařův. Konečně máme značný počet nápisův často veliké historické důležitosti na zlatých, stříbrných a měděných mincích.

Připomenouti slušno, že rozehnávají se *fasti calendares*, k nimž patří *fasti Praenestini* za Augusta redigované a z nichž některé zlomky nalezeny jsou, a *fasti magistratum*, k nimž čítají se *fasti Capitolini* právě jmenované, z nichž také zlomky nalezly se. Kromě nich jsou to též *fasti consulares*, seznamy hlavních magistratův, a *triumphales*, seznamy triumfátorův.

§. 19.

Codices.

Spisův starých dochovaly nám *codices*, z nichž mnohé jsou zachovalé, většina jich ale jest nedbalostí a nevědomostí písářů římských jakož i za středověku klášterských, vmisováním gloss grammatikův v takovém stavu, že na přečetných místech jen bedlivým vyšetřováním a porovnáváním jistoty o slovích spisovatelových dodělati se můžeme; na jiných jest nám se pravděpodobnou konjekturou spokojiti, a opět na jiných musime se naděje vzdáti, že pravé čtení bude vypátráno. Starých rukopisův poznáváme vůbec písmem, jež větší jest a formou rovná se onomu, které při nápisech a na mincích nalezáme. Mladších rozehnáváme drobnějšími čtenami, rozlišovacími puntíky a čárkami, splýváním souhlásek a jinými znaky. V 9. a 10. století jest písmo úhlednější; pozdější písmena jsou horší a skratky hojnější. Mezi nejstaršími knihopisy jmenují se *codex Mediceus* a *codex Vaticanus Virgilia*; vatikánský *codex Terentia* a florentický *codex pandektitiv*.

Věcný seznam.

(Číslo svědčí stránce.)

A.

- Absolutio 54.
- Accensi 15. 38.
- Accusator 54.
- Acies 69.
- Acroama 95.
- Acta senatus 28.
- Actiones legis 50.
- Actio prima, a. secunda 54.
- Actor 20.
- Actuariae naves 72.
- Adoptio 47.
- Advocatus 48. 54.
- Aedes 85. Ae. Concordiae 4. 27.
- Aediles curules et plebeei 34.
- ae. Cereales 35.
- Aeditius 82.
- Aelius Paetus 104.
- Aera Catoniana, Varroniana. 5.
- Aerarium 26. 27. 60. Aes facere 34.
- Aesculapius 77.
- Aes equestre 16. 66. aes hordearium 66. aes et libra 44. 45. 46. 49. aes signatum 90.
- Affinitas 48.
- Afranius 103.
- Agasones 68.
- Ager publicus 6. 13. 28. 59. 63.
- Agger 69. 70.
- Agmen 68.
- Agnatio 49.
- Ala 68.
- Album 113.
- Alites 78.
- Altaria 85.
- Ambire, ambitionem prensare 30.
- Ambitus 55.
- Ambrosius 112.
- Animadversio 34.
- Ammianus Marcellinus 112.
- Amphitheatra. A. Flavium 4.

- Amphora 91.
- Ampliatio 54.
- Ancile 75. 81.
- Andabatae 85.
- Andronicus 103.
- Annales maximi 78. 101.
- Annulus aureus 17. 94.
- Annus confusonis 86.
- Antepilani 67.
- Apodyterium 93.
- Apollo 27. 75.
- Apotheosis 96.
- Apparitores 38.
- Appuleius 112.
- Aquila 68.
- Aquaे s. Aequaeductus. A. Apiae 4.
- Ara 85.
- Arbiter 42.
- Arbiter bibendi 95.
- Arcus 4.
- Arena 85.
- Argentarii 45. 89.
- Aries 70.
- Arma 67. A. lusoria, decretoria 85.
- Armaria 17.
- Arnobius 112.
- Arrogatio 23. 47.
- As 90.
- Atramentum 113.
- Atrium 92.
- Attius 103.
- Auctoritas 49. A. patrum 26. A. se-natus 28.
- Augur 78.
- Augustinus 112.
- Augustus 38.
- Aurelius Victor 112.
- Ausonius 111.
- Auspicia 78.
- Auxilia 68.
- Axamenta 101.

B.

Bacchanalia 76.
 Bacchus Liber 76.
 Ballistae 70.
 Baltens 67.
 Basilicae. B. Porcia 4.
 Bellaria 95.
 Bellona 27. 75.
 Biblioplae 113.
 Bibliothecae 113.
 Bidental 86.
 Boëthius 112.
 Bona Dea 76.
 Buccina 69.
 Bustum 95.
 Byssus 94.

C.

Caecilius Statius 103.
 Caerites. In Caeritum tabulas re-
 ferre 34.
 Caesar 38. 108. C. Augustus 10.
 Calamus 113.
 Calcei 94. C. lunati 16.
 Caldarium 98.
 Calendae 87.
 Calones 68.
 Camillus 82.
 Campi. C. Martius 4. 88. C. scele-
 ratus 81.
 Candela 93.
 Candidatus 30.
 Capito 43. 106.
 Caput 11. Capite censi 15. 65.
 Caput coenae 95.
 Carbasus 94.
 Carpentum 92.
 Cassiodorus 112.
 Castor et Pollux 77. 84.
 Castra 68.
 Catapulta 70.
 Cato 102. 104.
 Catullus 106.
 Cauponae 92.
 Causae privatae et publicae 41.
 Cavea 84.
 Cavum aedium 92.
 Celeres 18. 66.
 Celsus 111.
 Censor 38.
 Censorinus 112.
 Censura morum 34.
 Census equester 17. C. senatorius
   16. C. agere 33.
 Centumviri 43.
 Centuria 15. 67.

Centurio 67.
 Cerealia 75. 86.
 Ceres 75.
 Certamen gymnicum 84.
 Cessio in iure 44.
 Charta papyracea 113.
 Chirurgi 91.
 Cicero 107. 108.
 Circus 84. C. Maximus. C. Flami-
   nius 4.
 Cisium 92.
 Cista 25. 54.
 Civis 10. C. sine suffragio 12. 18.
 Civitas 10. Civitates liberae et foe-
   deratae 19. 64.
 Clarigatio 79.
 Classes 14.
 Classiarii, classici milites 72.
 Classicum 69.
 Claudianus 111.
 Clavus. C. latus. 16.
 Clepsydrae 87.
 Clientes 13.
 Cloacae. C. maxima 4.
 Codex 113. 114. C. Theodosianus 41.
   C. Justinianus 41. C. repetitae
   praelectionis 41. C. accepti et ex-
   pensi 45.
 Coelius Antipater 104.
 Coemptio 46.
 Coena 94.
 Coenacula 93.
 Cognatio 48.
 Cognitor 52.
 Cognomen 89.
 Cohors 67. C. praetoria, praetoris
   62. 69.
 Colonae 89.
 Coloniae 18. C. civium 18. C. Latini-
   nae 20.
 Colosseum 4.
 Columella 111.
 Columnae. C. Traiani 4.
 Comes 39. C. consistorialis 39. C.
   sacrarum largitionum 40. C. rei
   privatae 40.
 Comissiones 95.
 Comitia 23. C. curiata 23. calata
   23. 49. centuriata 24. tributa 24.
 Comitiatus maximus 53.
 Comitium 4. 23.
 Commeatus 68.
 Commentarii pontificum 77. 101.
 Comercium 11.
 Comparatio 32. 62.
 Comperendinatio 54.
 Compitalia 76.
 Condemnatio 54.
 Confarreatio 46.

Connubium 11. 46.
 Consistorium principis 39.
 Constitutiones principum 41.
 Consualia 76.
 Consul 31. C. suffectus 32. C. hono-
     rarius 39.
 Census. Consualia 76.
 Contostatio litis 52.
 Contio 23.
 Contractus 45.
 Contuberniales 69.
 Contubernium 21. 69. 91.
 Conventio in manum 46.
 Conventus 63.
 Cooptatio 24. 82.
 Cornicines 15. 65.
 Cornu 69.
 Corona civica, vallaris, castrensis,
     muralis, obsidionalis, graminea 70.
     C. navalis 72.
 Corvi 72.
 Cretio 49.
 Cubicula 93.
 Cubitus s. cubitum 90.
 Culeus 91.
 Cuneus 69.
 Cuniculi 70.
 Curatores 38. 49.
 Curia. C. Hostitia 4. 23. 27.
 Curiae 4. 14.
 Curiones. Curio maximus 14. 80.
 Cursus equestris 84.
 Curtius 110.
 Custodiae 69.
 Custos urbis 37.
 Cyathus 91.
 Cybele 75. 84.

D.

Damnum 46.
 Decanus 67.
 Decemviri 31. D. litibus iudicandis
     36. 43. D. sacrorum 79.
 Decimus hastatus 67.
 Decretum 27.
 Decumae 58.
 Decuria 67.
 Decuriae iudicum 54.
 Decuriones 61.
 Dedicatio 85.
 Deditiui 20.
 Delatio nominis 54.
 Delectus 65.
 Delictum 45.
 Deminutio capitis 12.
 Denarius 90.
 Deportatio 56.

Designatus 30.
 Detestatio sacrorum 23.
 Deus Fidius 76.
 Devotio 83.
 Diana 75.
 Dictator 37.
 Dies comitites 25. D. atri 25. D.
     festi, profesti 83. D. intercisi 83.
     D. fasti, nefasti, infausti, atri, Alli-
     ensis 84.
 Diespiter 74.
 Diffarreccatio 47.
 Dii consentes 74. D. selecti 75.
 Dii manes 77.
 Digesta 41.
 Dis s. Pluto 76.
 Discessio 27.
 Discidium 47.
 Divinatio 54.
 Divisores 23.
 Divortium 47.
 Divus 96.
 Dominium 44.
 Dominus 39.
 Donativa 60.
 Donatus 110.
 Dos 47.
 Duces 40.
 Duellum 56.
 Duumviri aedibus dedicandis. 38. 85.
     D. perduellionis 53.

E.

Edictum 32. E. tralaticium 41. E.
     provinciale 63.
 Emblema 93.
 Emeriti 66.
 Ennius 103.
 Epibatae 72.
 Epulones 78.
 Equites 16.
 Equuleus 54.
 Equus publicus 16. 66.
 Esedarii 85.
 Eutropius 112.
 Evocati 66.
 Exceptio 51.
 Excubiae 69.
 Exedrae 93.
 Exequiae 95.
 Exilium 55.
 Exta 83.
 Exterae nationes 10.
 Extispicia 80. 83.
 Extraordinarii 68.

F.

- Fabri 65.
 Fabulae Atellanae 102. F. praetextae, togatae, palliatae 102.
 Falaricae 70.
 Falsum 55.
 Familia rustica, urbana 91.
 Fannius 104.
 Fasces 31. 38.
 Fasti 43. 50.77. F. calendares 84.
 114. F. capitolini, magistratum
 consulares, triumphales 114.
 Faunus 76.
 Fenestra 93.
 Ferialia 77.
 Feriae 33. F. Latinae 74. 84. F. stativa,
 concepтивae, imperativaе 84.
 Festus 109. 112.
 Festiales 56.
 Fiscus 27. 60.
 Flamen 80.
 Flora 76.
 Florus 110.
 Foemius 45.
 Fora. F. Romanum 4.
 Formulae actionum 51.
 Fossa 69.
 Fratres arvales 81.
 Frigidarium 93.
 Fructus 89.
 Funda 67.
 Funditores 61.
 Fundus 67.
 Funus 95.
 Furtum 46.

G.

- Gaius 43. 112.
 Galea 67.
 Galli 75. 81.
 Gellius 112.
 Gemmae 94.
 Genius 76.
 Gentes 13. 48.
 Gladiatores 85.
 Gladius 67.
 Glandes 67.
 Gradius 75.
 Gratulationes 71. 83.
 Gubernator 72.
 Gustatio 94.

H.

- Harpagones 72.
 Haruspices 80.
 Hasta 67. H. pura 70.
 Hastati 66.
 Heres ex asse, ex dodrante, 49. h.
 secundus 49.
 Hieronymus 112.
 Homo novus 9. 17.
 Honores 29.
 Horatius Flaccus 106.
 Horologia solaria 86.
 Hortator 72.
 Hostia 80. 83.
 Hostis s. peregrinus 11.
 Hyginus 109.
 Hypocausta 93.

I.

- Iacula 67.
 Iaculatores 67.
 Ianua 92.
 Janus 75.
 Idus 86.
 Lentaculum 94.
 Ignominia 34.
 Impedimenta 68.
 Imperator 38. 71.
 Imperium 23. 31. 67. I. Romani
 num 8.
 Impluvium 92.
 Impuberis 44.
 Inauguratio 23.
 Induciae 56.
 Infulae 81. 83. 85.
 Ingenui 19.
 Iniectionis maius 51.
 Iniuria 46.
 Ino s. Leucothea 77.
 Inscriptiones 113.
 Institutiones 41.
 Insulae 93.
 Intercessio 25.
 Interdictio aquae et ignis 55.
 Interdictum 53.
 Interrox 37.
 Iudex 31. 42. I. quaestionis 53. In-
 dicia publica et privata 41. pri-
 vata 50. publica 53.
 Iudicium 41. I. tutelae, mandati, so-
 cietatis, depositi, calumniae. I. tur-
 pe 52.
 Iugerum 91.
 Iuniores 65.

Iuno Regina, Lucina, Pronuba, Moneta, Sospita 74.
 Iuppiter optimus, maximus, Stator, Feretrius, Latianis 74.
 Iuris consultus 43.
 Iuris dictio 42.
 Ius 41. I. honorum. 11. I. suffragii
 11. I. imaginum 17. 94. I. Latii
 20. Italicum 21. I. vitae et necis
 21. I. publicum, privatum, civile, gentium 40. I. praetorium s. honorum 40. I. Quiritium 44. I. pontificium 77.
 Iustinus 109. 111.
 Iuvenalis 109.

L.

Labeo 43. 106.
 Laberius 105.
 Lacerna 94.
 Lactantius 112.
 Lanista 85.
 Lapidés 4. L. missiles 67.
 Lapis specularis 93.
 Laquearia, lacunaria 93.
 Lares. L. domestici, familiares, privati, viales, rurales, compitales 76.

Latifundia 91.
 Latini. 20. L. Iuniani 20.
 Latinitas 20.
 Latona 77.
 Laudatio 95. 101.

Laudatores 54.

Lectica 95.

Lectisternum 83.

Lectus 95. L. genialis 92.

Legatus 67.

Leucothea s. Ino 77.

Lex Valeria 31. Valeria Horatia 7. 24. 31. Canuleia 7. 46. Licinia 7. Ogulnia 8. 77. 78. Publilia 6. 24. 26. Hortensia 8. 24. Agraria 9. 24. Iulia 12. 23. 54. 55. 61. 62. 68. Iunia 22. Plautia Papiria 12. Aelia, Sentia 21. Domitia 24. 82. Frumentaria 24. Tabellaria 24. 25. 54. Caecilia Didia 25. Villia annalis 30. Porcia 31. 55. Sempronia 31. Sacrata. 35. Regia 40. 101. Aurelia 42. Cincia 43. Leges XII. tabularum 40. 42. 101. Papia Poppaea 47. Voconia 49. Oppia 88. Appuleia 55. Cornelia 55. 62. Calpurnia 55. Servilia 55.

Plautia 55. Thoria 59. triumphalis 71. L. Aelia 78.
 Liber 76.
 Libera 76.
 Libertinus 19. 22. 65.
 Libertus 22. L. Caesaris 39.
 Libilitinarii 95.
 Librarii 91. 113.
 Libri Sibyllini 79. L. haruspicini, fulgurales et rituales 80. L. magistratum 101. L. lintei 101. 113.
 Libripens 44.
 Liburnae nases 72.
 Limbus 94.
 Limen inferum et superum 92.
 Lituus 69. 79.
 Livius 108.
 Lixae 68.
 Lorica 67.
 Lucanus 110.
 Luceres 14. 16.
 Lucernae 93.
 Lucilius 103.
 Lucretius Carns 106.
 Ludi 84. 92. stati 84. Apollinares 33. 75. 84. Romani, magni, maximi 84. circenses, scenici, gladiatori 84. 85. L. Osci 100.
 Luna 76.
 Lupercal 81.
 Lupercalia 76. 81. 84.
 Luperci 81. L. Iulii 81.
 Lustratio 83.
 Lustrum 86. L. condere 34.

M.

Macrobius 108. 112.
 Magister convivii 95. M. populi 37. M. equitum 37. M. officiorum 40. M. militum 40.
 Magistratus 28. M. ordinarii, extraordinarii, maiores, minores 29.
 Maiestas 22, 55.
 Malleoli 70.
 Manceps 59.
 Mancipium, mancipatio 44. mancipia 91.
 Manes 77.
 Maungones 21.
 Manipulus 67.
 Manubiae 58.
 Manumissio 12. 21.
 Manus 46. M. ferreac 72.
 Mars s. Mavors 75. Gradivus 75.
 Martialis 110.
 Mater matuta 77.

Matius 105.
 Matrimonium 21. 46.
 Matrona 88.
 Matronalia 74. 84.
 Medici 91.
 Medimus 91.
 Megalesia 75. 84.
 Melicertes 77.
 Membranæ 113.
 Mensarii 45. 89.
 Mensæ secundæ 95.
 Mensis intercalaris 86.
 Mercatores 63. 89.
 Miliaria 4. 90.
 Militia 66.
 Minerva 74.
 Minores 44.
 Missio 66. M.. in bona 52. M. in suffragium 25.
 Modius 91.
 Mola salsa 83.
 Moles Hadriani 4. 95.
 Monstra 80.
 Monumentum Ancyranum 114.
 Morbus comitialis 25.
 Mulciber 75.
 Multa 31. 55.
 Mulsum 94.
 Munera 85.
 Municipia 18. 19.

N.

Naeniae 95.
 Naevius 103.
 Naumachia 84.
 Nautae 72.
 Navalia 72.
 Naves longæ, onerariae 72. N. prætoria 72.
 Negotiatores 63. 89.
 Nepos 108.
 Neptunus 75. N. equester 76.
 Neki 21.
 Nexus s. nexum 44. 45.
 Nobilitas 8. 17.
 Nomina 45. 89.
 Nonæ 86.
 Nota ceutoria 34.
 Notarii 91.
 Novellæ 41.
 Novius 102.
 Numus 90.
 Nundinae 87.
 Nuntium remittere 47.

O.

Obligatio 45.
 Obnuntiatio 24. 78.
 Obscuratio 88.
 Obsidio 70.
 Ocreæ 67.
 Octaetris 85.
 Oeci 93.
 Officia 40.
 Optimates 8. 17.
 Opus testaceum, musivum 93. tessellatum 93. vermiculatum 93.
 Ops 75. 76.
 Orator 43.
 Orbis 69.
 Orchestra 16.
 Ordo 15. 38. O. senatorius 16. O. equester 16. O. scribarum 38.
 Orosius 112.
 Oscines 78.
 Ostenta 80.
 Ostium 92.
 Ovatio 71.
 Ovidius Naso 106.
 Ovile 25.

P.

Pacuvius 103.
 Paenula 94.
 Pales 76.
 Palla 94.
 Palladium 74.
 Paludamentum 67. 64.
 Pandectæ 41.
 Parilia 76. 84. 86.
 Parma 67.
 Pairicidium 55.
 Passus 4. 90.
 Pater patratus 80.
 Patres 15. P. conscripti 15.
 Patricii 13.
 Patroni 13. 43.
 Paulus Diaconus 109.
 Pavimentum 93.
 Peculatus 55.
 Peculum 21. 47.
 Pecunia 90.
 Penates 77.
 Perduelles 56.
 Perduellio 55.
 Peregrinus 11. 19. 20.
 Peristylum 92.
 Persius 109.
 Persona 85.
 Pes 90.

Petitor 50.
 Petronius 110.
 Phaedrus 109.
 Phalaricae 70.
 Phalerae 70.
 Pictor 104.
 Pietas 78.
 Pignora 27.
 Pila 67.
 Pilani 67.
 Piso 104.
 Plagium 55.
 Plautus 103.
 Plebeii 13.
 Plebiscitum 24. 31.
 Plebs 15.
 Plinius Caecilianus 111.
 Plinius maior 111.
 Pluto, Dis 76.
 Pomoerium 3. 24.
 Pomona 76.
 Pompa 95.
 Pomponius Mela 111.
 Pontes 4. 25. P. Sublicius, Muli-
     vius 4.
 Pontifices 77.
 Popiae 83.
 Populares 8. 17.
 Populus Romanus 10. 23.
 Portae. P. Capena, Collina, Trium-
     phalis 4. 71. P. praetoria, decu-
     mana, principialis 69.
 Portenta 80.
 Porticus 4.
 Portoria 58.
 Portumnus 77.
 Possessio 44. 50. 59.
 Postliminium 12.
 Postulatio 54.
 Postulata 80.
 Potestas 30. patria p. 47.
 Praeco 38. 95.
 Praefecturae 19. 64.
 Praefectus urbi 28. 37. 39. 53. P.
     annopae 34. 38. 39. P. praetoi-
     rio 39. P. vigilum 39. P. equitum
     67. P. classi 72. P. navium 72.
 Praeficiae 95.
 Praenomen 89.
 Praepetes 78.
 Praerogativa 26.
 Praescriptio 51.
 Praesides 64.
 Praetor 31. 32. P. urbanus, pere-
     grinus 32. 42.
 Praetorium 69.
 Prandium 94.

Prehensio 31.
 Primus pilus 67.
 Princeps 10. 28. 38. Princeps sena-
     tus 27. Principes 67.
 Priscianus 112.
 Prociuctus 49.
 Proconsul 64.
 Procurator 52.
 Prodigia 77. 80.
 Profiteri 25. 30.
 Proletarii 15. 65.
 Promulgatio 25.
 Promulsis 93.
 Prunuba 74.
 Propertius 107.
 Propraetor 64.
 Proserpina 76.
 Provinciae 61.
 Provinciales 19.
 Provocatio 53.
 Prudentes 43.
 Prudentius 111.
 Puberes 44.
 Publicani 17.
 Pugna pedestris et equestris 84.
 Pullarii 82.
 Puls 94.
 Puncta 26.
 Puteal 85.
 Pyra 95.

Q.

Quadrantal 91.
 Quaestior 33. 53.
 Quaestiones 54. Q. perpetuae 33.
     53. extraordinariae 53.
 Quaestores 35. Q. paricidii 53.
     Q. sacri palati 40.
 Quaestus 89.
 Quintilianus 111.
 Quindecim viri libris Sibyllinis inspi-
     ciendis s. sacris faciundis 79.
 Quinquartium 84.
 Quintilis 86.
 Quirinus 76.
 Quirites 10.

R.

Ramnes s. Ramnenses 14. 16.
 Rapina 46.
 Receptio nominis 54.
 Recognitio 17.
 Recuperator 42. 52. 69.
 Regiones 3.
 Relegatio 56.
 Remiges 72.
 Repetundarum 53. 54. 62.
 Repudium 47.

Res iudicatae 41. 52.
 Res mancipi 44. R. irreligosae
 96.
 Responsa 41. Respondere de iure
 43.
 Retiarii 85.
 Reus 50.
 Rex sacrificulus 28. 80. R. convivii
 95.
 Rhea 75. Mater Idaea, magna ma-
 ter 75.
 Rheda 92.
 Rogatio 25.
 Rogus 95.
 Rostra 4. 72.
 Rudis 85.

S.

Sacerdotia 82.
 Sacramentum 51. 66.
 Sacrificia 83. S. novendiale 95. 96.
 Sacrilegium 55.
 Sacrosanctus 35.
 Sagittarii 67.
 Sagum 67. 94.
 Salii Gradivi 81. S. Palloris et Pa-
 voris 81.
 Sallustius Crispus 108.
 Salutare 14. Salutatio 93.
 Samnites 85.
 Sarcinae 68.
 Saturae 101.
 Saturnalia 75. 84.
 Saturnus 75.
 Scena 84.
 Scribae 38. 68. 90. 113.
 Scriptores historiae Augustae 112.
 Scriptura 59.
 Scutum 67.
 Seculum 86.
 Sella curulis 31.
 Semo. S. Sanctus 76.
 Senatores 16.
 Senatus 26. S. legitimus 27.
 Senatus consutum 27. S. C. ultimum
 26. S. C. de Bacchanalibus 114.
 Seneca 111.
 Seniores 65.
 Sententia 27. 54.
 Sepulcra 95.
 Servi 21. 91.
 Sestertius. Sestertium 90.
 Sextilis 86.
 Sextus Rufus 112.
 Signa 68.
 Signifer 67.

Silius Italicus 110.
 Silvanus 76.
 Sindon 94.
 Sinus 94.
 Societas 59.
 Socii 19. 20. S. nomenque Latinum
 29. 61. S. navales 72.
 Sodales Titii 81.
 Sodales Augustales 81.
 Sol 76.
 Sortes sacrae 79.
 Sortitio 32. 54. 62.
 Sosigenes 86. 105.
 Spectio 26. 78.
 Speculatores 68.
 Sponsa 47.
 Sponsalio 47.
 Sponsio 45. 57. Sponsio poenalis
 52.
 Stadium 90.
 Stationes 69.
 Statius 110.
 Stemmata 17.
 Stilus 118.
 Stipendia 58. 66.
 Stipulatio 45.
 Stola 94.
 Subscriptor 54.
 Subucula 94.
 Succenturio 67.
 Suffragium. Sex suffragia 16.
 Superstitio 73.
 Supplicationes 71. 83.
 Svetonius 110.
 Syngrapha 45.
 Syrus 105.

T.

Tabernae 4. T. deversoriae 92.
 Tabulae 113. T. censorum 11. T.
 accepti et expensi 45. 52. 54. T.
 novae 45. T. votivae 83.
 Tacitus 110.
 Talio 46.
 Tela 67.
 Templum 79. 85. T. Iovis Feretrii,
 Statoris, Capitolini, Vestae. Apollini
 Palatini 4.
 Tentorium 69.
 Tepidarium 93.
 Terentius 103.
 Terminus 76.
 Tertullianus 112.
 Testamentum 49.
 Testudo 69.
 Theatra 84. T. Pompei, Marcelli 4.
 Thermae 93.

- Thorax 67.
 Tibullus 106.
 Titius 14. 16.
 Titles 17.
 Toga 92. 94. T. praetexta 31. 88.
     93. T. virilis s. pura 88. T. picta,
     palmata 71.
 Tori 95.
 Tormenta 70.
 Torques aureae 70.
 Transvectio 17. T. equitum 84.
 Trapezitae 45.
 Triarii 67.
 Tribuni militum consulari potestate
     7. 32.
 Tribunus plebis 35. T. militum 67.
     T. celerum 28. 65. T. aerarii 35.
     42.
 Tribus 14. 15. rusticæ et urbanae
     15.
 Tributa 58.
 Triclinia 93.
 Trimundinum 25.
 Tripodium solistimum 78.
 Triremes 72.
 Triumphus 71. T. navalis 72
 Triumviri capitales 36. T. monetales
     36. 60. 90. nocturni 36. coloniis
     deducendis 18. 38. agris dividun-
     dis 38. T. epulones 78.
 Trognus Pompeius 109.
 Troia 84.
 Tropaea 71
 Tuba 69.
 Tubicines 15. 65.
 Tunica 93
 Turma 68.
 Turres contabulatae, ambulatoriae 70.
 Tutela 49.
- U.**
- Uncia 90.
 Usucapio 42.
 Usus 46.
- V.**
- Vacatio 65.
- Vades 54.
 Vadimonium 51.
 Valerius Flaccus 110.
 Valerius Maximus 110.
 Vallum 69.
 Varius 105.
 Varro 107.
 Vasa sacra 85.
 Veetigalia 17.
 Velites 67.
 Velleius Paterculus 110.
 Venationes 84.
 Venus 75. V. Genitrix 75. V. Libi-
     tina 95.
 Verbenae 85.
 Vernaæ 90.
 Verrius Flaccus 109. 112.
 Versus Fescennini. 101. V. Saturnius
     101.
 Vertumnus 76.
 Veruta 67.
 Vesta 75.
 Vestibulum 85.
 Vester sericæ, bombycinæ 94. v.
     stragulae 95.
 Vestis sordida 54.
 Veterani 66.
 Vexillium 68. 70.
 Via Sacra, Appia, Flaminia 4.
 Viatores 38.
 Vicesima manumissionum 58.
 Victima 83.
 Victiūnarii 82.
 Vitudine 17. 48.
 Vigilia 69. 87.
 Villa 91. V. publica 33.
 Vindiciae 50.
 Vindicta 21.
 Vinea 70.
 Virgilins Maro 106.
 Virgines Vestales 81.
 Vis 55.
 Vitruvius 105. 109.
 Vittae 85.
 Vocatio 31. V. in ius 51.
 Volcanalia 75.
 Volumen 118.
 Vota 83.
 Vulcanus 75.

Omylové.

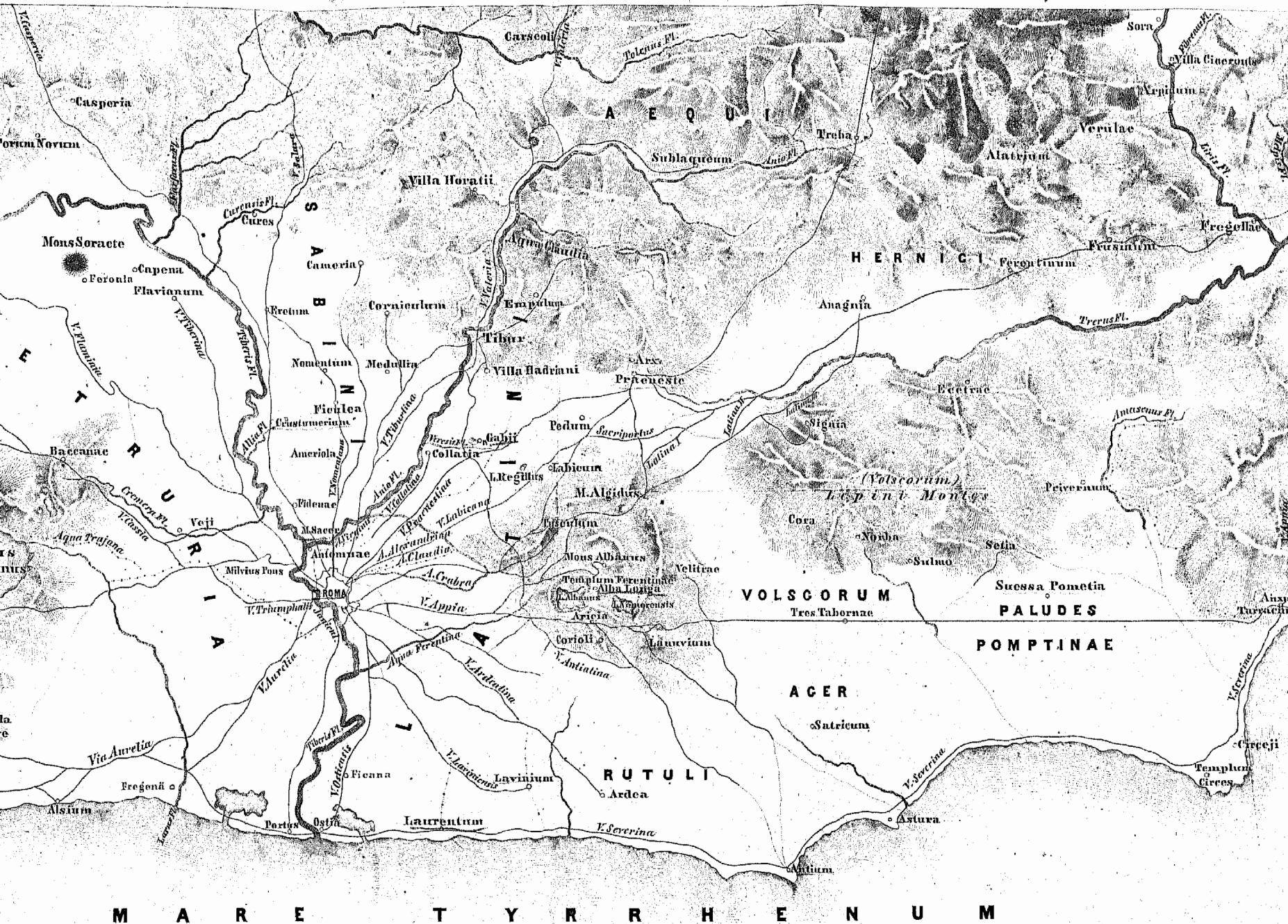
Na stránce 20. řádek 5. shora místo *provinciales deditii* čti *provinciales, deditii*.

"	"	21.	"	8. sdola po slově obřadův polož (<i>vindicta</i>).
"	"	53.	"	11. shora místo <i>paricidii</i> čti <i>parricidii</i> .
"	"	56.	"	7. " po slově závez polož (<i>deportatio</i>).
"	"	58.	"	5. " po slově jmění polož (<i>tributum</i>).
"	"	69.	"	11. " po slově stanu polož (<i>tentorium</i>).
"	"	72.	"	8. sdola místo <i>navalis</i> čti <i>navalia</i> .
"	"	91.	"	17. shora po slově letních polož (<i>villa</i>).

LATIUM.

111

M A R E T Y R R H E E N U M